

İSTANBUL EKONOMİSİNDE SURIYELİ GİRİŞİMCİLER

Editörler

Bekir Berat Özipek
Faik Tanrıkulu

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

140 YIL

İSTANBUL EKONOMİSİNDE SURIYELİ GİRİŞİMCİLER

Editörler

Bekir Berat Özipek
Faik Tanrıkulu

İSTANBUL
TİCARET
ODASI
— 1882 —

140
YIL

EKONOMİ ARAŞTIRMALARI
YAYIN NO: 2022 - 10
İSTANBUL, 2022

İTO Çağrı Merkezi

444 0 486

İTO Yayın Kurulu

Dr. İsrafil Kuralay

Münir Üstün

Prof. Dr. Nihat Alayoğlu

Erhan Çardaklı

Hasan Uluç Hacıhasanoğlu

A. Erdem Kiracı

Tolunay Dayı Yalçın

Odamız yayınlarına internet sitemizden ulaşabilirsiniz.

www.ito.org.tr

Editörler

Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Doç. Dr. Faik Tanrıkulu (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Yazarlar

Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Doç. Dr. Faik Tanrıkulu (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Doç. Dr. Zeynep Burcu Uğur (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. İrfan Ersin (İstanbul Medipol Üniversitesi)

Halit Yerlikhan (Araştırmacı)

Grafik Tasarım ve Yayına Hazırlık

ARGETUS

Baskı

Pelikan Basım Mat. ve Amb. San. Tic. Ltd. Şti.

Kayabaşı Mh. Ulubatlı Hasan Cd. No:2H/19 Başakşehir İstanbul

Sertifika No: 40619

ISBN 978-605-137-895-4 (Basılı)

ISBN 978-605-137-896-1 (Elektronik)

Copyright © İTO (İstanbul Ticaret Odası)

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Bu eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla yazarın adı ve İTO belirtilerek bilgisi dahilinde kullanılabilir.

İçindekiler

Sunuş 5

Önsöz 7

A) Evrensel Tecrübede Yeni Gelenler ve Ekonomi: Göçmenler, 11 Yabancı İşçiler ve Sığınmacılar Ekonomiyi Nasıl Etkiliyor?

İktisadi Bir Olgu Olarak Göç ve Göçmenlik 13

Göç Kısıtlamaları ve Ekonomi 14

Göçmenler İşimizi Elimizden Alıyor mu? 18

Göçmenler ve Ekonomik Büyüme 22

Göçmenler ve Girişimcilik 25

Çok Boyutlu Bir Etkiyi Konuşmak 27

Göçün Yerel Firmaların Üretkenliğine Etkisi 28

Göçmenlerin Şehir Ekonomilerine Etkileri 30

Göçmenlerin Sosyal Harcamalar Üzerindeki Etkisi 32

Göçün Kamu Bütçesine Etkileri 36

Göç Veren Ülkelere Olan Etkiler 38

Göçmenlerin Yerel Ekonomiye Etkileri 39

Dünyada Göçün Ekonomiye Yansımaları 40

B) Türkiye Ekonomisinde Suriyeliler 43

Türkiye’de Göçün Yönetimi 45

Göçün İktisadi Yönetimi 47

Suriyelilerin Çalışma Hayatına Katılımı 47

Kayıt Dışılık Gerçeğinin Suriyeli Sığınmacılara Etkisi	49
Kayıt Dışı İstihdamda Sığınmacı Yoğunluklu Sektörlerin Belirlenmesi: Fuzzy Topsis Metodu	53
Kayıt Dışı İstihdamda Suriyeli İş Gücünün Tercih Edildiği Sektörler ve Tercih Nedenleri	55
Bulgular	60
Türkiye'deki Suriyelilerin İşsizliğe Etkileri	62
Türkiye'deki Suriyelilerin Tüketici Fiyatlarına Etkileri	65
C) Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler	67
D) İstanbul Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler	81
İstanbul İş Hayatında Suriyeliler veya "Hane Halkı" Çalışıyor	84
İstanbul Ekonomisinin Kayıt İçi ve Kayıt Dışı Yeni Aktörleri: Suriyeli Girişimciler	90
Suriyeli Girişimciler Tarafından Kurulan Firmalar ve Faaliyet Alanları	91
Suriyeli Girişimcilerin Kurduğu Şirketlerin Sektörel Dağılımı	94
Alan Uygulaması: Suriyeli Girişimcilerin İstanbul Ekonomisindeki Yeri	97
Suriyeli Girişimcilerin Yaşadıkları Zorluklar ve Engeller	108
İmkânlar, Avantajlar ve Kolaylıklar	116
Günümüzde Yaşadıkları Zorluklar ve Engeller	120
Sorunları Aşmak İçin En Fazla İhtiyaç Duyulan Düzenlemeler	121
E) İstanbul'dan Girişimci Portreleri: Başarı ve Başarısızlık Öyküleri	129
F) Değerlendirme ve Öneriler	159
Kaynakça	175

Sunuş

Göç, geçmişten günümüze tüm toplumların yaşadığı veya karşı karşıya kaldığı bir insani durumdur. Aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan pek çok değişimi beraberinde getiren önemli bir karşılaşmayı ifade eder.

İnsanların iradî veya gayriiradî biçimde evlerini ve yurtlarını terk ederek başka bir ülkeye gitmeleri ve yeni bir hayata başlamaları hem gelenler hem de katıldıkları toplum açısından çok boyutlu bir etkileşimi de doğurur. İktisat bilimine ait zengin bir literatüre eşlik eden insanî tecrübe; bir ülkenin ekonomik gelişmesinin, zenginleşmesinin ve refahının göçle ilişkisine işaret eder. Ve göç süreçlerinin hem gelenlere ve hem de dâhil oldukları topluma katabilecekleri bakımından arz ettiği imkânı da bir potansiyel olarak tanımlar.

Bu etki ve imkânın maddî ve manevî anlamda karşılıklı gelişmeyi, sosyal ve kültürel zenginleşmeyi beraberinde getirmesi ise göçün yönetiminde gösterilecek başarıyla doğrudan ilgilidir. Göçte gizli olan büyük bir ekonomik güç kaynağının açığa çıkması ve insanlık tarihinde farklı dönemlerde örneklerini gördüğümüz bir gelişme, sıçrama veya kalkışı beraberinde getirmesi için kendisine has bir iktisadi yönetime ihtiyaç gösterir. Göç süreçleri, onu tecrübe edenler üzerinde sarsıcı etkileri ve dramatik sonuçları olsa da ekonomik bakımdan iyi yönetilmeleri durumunda tüm toplumlar için ekonomik göstergeleri olumluya çevirecek bir sinerji doğurabilir. Küresel düzeyde geçerli olan bu durum, geçmişten günümüze ülkemiz açısından da aynı şekilde geçerlidir. Balkan, Kafkas ve diğer coğrafyalardan yaşanan göçler de yaşadıkları devirlerde acı verici süreçler olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Şimdi bunlar değerlendirildiğinde sonuçları bakımından topluma ve ülkeye kültürel ve ekonomik anlamda çok yönlü olumlu etki yaptıkları söylenebilir. Bugün de ülkemiz aynı göç hikâyesini Suriyeli sığınmacılar üzerinden tecrübe ediyor. Tüm etki ve sonuçlarından bağımsız biçimde ilk önce ahlak penceresinden bakmayı ve insanî erdemleri öne çıkarmayı gerekli kılan bir süreç bu. Öte yandan tıpkı önceki göç süreçlerinde tecrübe edildiği gibi iyi ve özenli yönetilmesi durumunda olumlu sonuçları çok daha somut biçimde görülebilecektir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İstanbul Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler başlıklı bu çalışma, ülkemizin en büyük şehri üzerinden geçici koruma altındaki bireyleri ifade eden göçmenlerin girişimciler olarak neler yaptıklarını, iktisadî hayata nasıl katıldıklarını ve ne tür bir etki ürettiklerini ortaya koymayı amaçlıyor.

İlgili literatür ile rakamlara ve istatistiklere dayalı bu araştırma kişisel şahitliklerin eşliğinde başarı ve başarısızlık hikayeleriyle destekleniyor. Bu çalışmanın sığınmacı meselesinin iktisadî yüzünün aydınlatılmasına, gn iktisadi yönetimine dair yapılması gerekenlere ışık tutmasına ve bu konuda atılması gereken adımlara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

İSTANBUL TİCARET ODASI

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Önsöz

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu. İnsan tarihinin bilinen ilk dönemlerinden bu yana savaş, işgal, iklim değişikliği gibi nedenlere bağlı olarak göçler yaşandı. Her göç, onu tecrübe edenler açısından tehdit ve risklerle, fırsat ve avantajları da beraberinde getirdi.

Günümüzde insanlık tarihinin bu gerçeğini; savaş, çatışma ve işgallerle, etnik, dinî ve kültürel nedenlere bağlı yerinden edilmeler, devletlerin veya silahlı grupların empoze ettiği kaygı ve korkular, yaşama hakkına yönelik tehditler, siyasi ve ekonomik güvence arayışların ürünü olan ülkeden ayrışmaları bağlamında tartışıyoruz. Her an, trajik hadiselerle ortaya çıkan ani ve kitlesel yer değiştirmelere şahit oluyor; sığınmacılık, mültecilik, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı tartışmalarının gölgesinde, göçün dünya gündeminin ilk sıralarına taşındığı bir çağda yaşıyoruz. İklim değişikliği, ekonomik istikrarsızlıklar, terör olayları ve siyasi krizler gibi birçok sosyal mesele, insanları göçe zorluyor.

Göç, mültecilik, sığınmacılık ve geçici koruma gibi kavramlar son yıllarda Suriyeli sığınmacılarla birlikte Türkiye gündeminde daha fazla yer almaya başladı. Taliban sonrası koşullar nedeniyle Afganistan'dan gelmek isteyenlerle gündemdeki yerini korumaya devam ediyor.

Anadolu'nun asırlar boyunca göçlerle şekillenen tarihi, göçmenleri anlamayı bir miktar kolaylaştırıcı olsa bile, göçmenlerin kabulü ve uyumunun yönetilmesi gerektiği gerçeğini değiştirmez.

Suriye'den göçün 10. yılında Suriyeli sığınmacılara yönelik negatif algı ve ayrımcı yaklaşımlar birçok yerde hissedilir oldu. Bu algı ve yaklaşımı besleyen dezenformasyon kaynaklarından biri de sığınmacıların iktisadi bakımdan yük oldukları, kamusal kaynakların onlara akıtıldığı ve işsizlik başta olmak üzere yaşadığımız pek çok ekonomik sıkıntının onlardan kaynaklandığı yargısı oluşturuyor. Bu çerçevede söz konusu algı ve ayrımcı pratiklerin bir gerçekliğe isnat edip etmediğini mercek altına alma ihtiyacı oluştu. *İstanbul Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler* araştırması da böyle bir sosyo-politik zeminde gerçekleştirildi.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Bu raporun ortaya koyduğu, iktisat bilgisi olmasa dahi iyi bir gözlem yetisine sahip herkesin görebileceği gerçek, sığınmacıların sanıldığı gibi ülke kaynaklarını tüketen kalabalıklar olmadıkları; üretim, tüketim, istihdam ve yatırım gibi işlevleri ifa eden, çok boyutlu roller oynayan aktörler olarak iktisadi hayatın dinamik bir parçasını da oluşturduklarıdır. Aynı zamanda, İstanbul örneğinde Suriyeli sığınmacıların kurduğu şirketlerinin sahip olduğu devasa potansiyeli ve hâlihazırda sergiledikleri iktisadi üretkenlik ve zenginleştirici işlevleri gözler önüne serilmiştir. Ülkemizin bu devasa potansiyelden etkili biçimde yararlanmasını önleyen etkenlere ve sorunlara da işaret ederek, daha büyük bir iktisadi katkı için yapılması gerekenlere de ışık tutmaktadır.

Bu çerçevede okumakta olduğunuz araştırma, 2020-2021 yılları zarfında İstanbul'da gerçekleştirildi. Metodolojik bakımdan evrenselden yerele, dünya tecrübesinden Türkiye'ye, Türkiye'den İstanbul'a doğru hareket eden; bunu yaparken teorik ve ampirik araştırma tekniklerine birlikte yer veren bir yöntemle hazırlandı. Bu çerçevede öncelikle göç ve göçmen katkısına ilişkin evrensel tecrübeye ilişkin literatür incelendi. Ardından sığınmacıların ve göçmenlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki çok boyutlu etkisine ilişkin bilgi ve yorumlarla veriler ve analizler çerçevesinde genelden özele doğru bir adım daha yaklaşma sağlandı. Sonrasında ise İstanbul ölçeğinde konu mercek altına alındı. Bu kapsamda öncelikle İstanbul Ticaret Odası verilerinden hareketle İstanbul ölçeğinde Suriyeli girişimciler tarafından kurulan şirketlerin, yapılan yatırımların ve yürütülen iktisadi faaliyetlerin bütün içindeki yeri saptanmaya çalışıldı. Gerek Türkiye ve gerekse de İstanbul açısından karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, Türkiye ekonomisinin genel sorunu olan kayıt dışılığın bulanıklaştırdığı görüntüyü netleştirmek, resmin görünmeyen kısımlarını da başka yöntem ve tekniklerle daha görünümlenebilir hâle getirmeye çalışmaktı. Bu gereklilik, sadece Suriyeli girişimciler için değil, vatandaş veya sığınmacı, işçi veya işveren tüm ekonomik aktörler bakımından Türkiye'de kayıt dışılığın istisnai olmadığı gerçeğinden doğuyordu. Mevzuattan ve bürokratik kısıtlamalardan dolayı kayıt dışı oranının yüksek olduğu ve istihdam sürecinde yaşanan aksamaların Suriyelileri kayıt dışı istihdama yönlendirdiği bir işleyiş söz konusuydu ve buzdağının görünmeyen yüzüne nüfuz etmek için birden çok perspektif, yöntem, teknikle birden bakmak gerekiyordu.

Bu bağlamda rakamsallaştırılabilir olanın sınırına gelindiğinde, başka teknik ve modeller kullanılarak kayıp parçaların tamamlanmasına çalışıldı. Örneğin Suriyeli sığınmacıların yoğunlaştığı sektörleri tespit edebilmek bakımından literatürün söylediklerinin yanında, "Fuzzy TOPSIS" modeli de kullanılarak, alanında uzmanlar aracılığıyla bir ağırlıklandırma yapılması yoluna gidildi. Ardından, İstanbul'da faaliyet gösteren 121 Suriyeli girişimciyle kapsamlı bir anket ve 10'uyla da derinlikli mülakat iki ayrı odak grup görüşmesi yapılarak

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

kapsamlı bir anlama çabasına girişildi. Girişimcilerin anket sorularına verdikleri cevaplar ve derinlikli mülakatlar, temel sorunları ve çözüm önerilerini somutlaştırmak ve onlar açısından yaşanan ve algılanan sorunları, kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkenleri bütünlüklü olarak resmedebilmek bakımından önemliydi.

Çalışmanın sonunda ulaştıklarımız, hipotezlerimizi kısmen doğruladı kısmen de onu aşan veya öngörmediğimiz yargılara ulaştıran bir nitelik taşıdı. İstanbul ekonomisinde Suriyeli girişimcilerin ciddi bir yeri olduğunu ve pozitif bir etki yaptığını öngörebiliyorduk ve bu bakımdan ulaştığımız sonuçlar hipotezimizi destekledi. Ancak öngöremediğimiz, söz konusu potansiyelin kullanılmayan veya kullanılmayan kısmının çok daha fazla olduğuydu. Herkesin yakındığı mevzuat veya bürokratik engellemelerin ülkeyi ne kadar büyük bir potansiyeli güncel hâle getirmekten alıkoyduğunu görmek, milyonlarca doların basit bazı hatalar, kendi ayağımıza pranga olarak vurduğumuz maddeler veya ayrımcı bir memurun anlık kötü davranışı nedeniyle ülkeyi terk ettiğini fark etmek ve bunlarla yaşamak, söz konusu ekonomik katkıların da bunlara rağmen gerçekleştiğini görmek, akademik serinkanlılığın sınırlarını zorlayan dokunaklı ve öngörülmeven sonuçlardı. Travmatik bir savaşın ardından burada hayata tutunan, ekonomiye katkı yapan, zenginleşen ve zenginleştiren Suriyeli girişimcilerin direnme güçleri ve başarı öykülerini beraberinde getiren yaşam enerjilerine şahit olmak ayrıca heyecan vericiydi.

Onları bir engelli koşu gibi. Aşmaları gereken engeller de yerli girişimcilerinkinden nicel ve nitel olarak çok daha büyük ve dolayısıyla sonuçtaki başarının değeri de takdire şayan. Onlar kendileri ve çocukları için güvenli bir gelecek sağlama yolunda çalışırken, tıpkı dünyanın tüm ülkelerindeki tüm göçmenler gibi kendi potansiyellerini açacak bir insani çaba sergilerken, Türkiye'nin ekonomik büyümesine de katkı yapıyorlar.

İstanbul Ticaret Odasının proje desteğiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın, Suriyeli girişimcilerin İstanbul ekonomisindeki yerine ve oradan hareketle de Türkiye'ye katkısına ışık tutması ve kendimizi mahrum kıldığımız olağanüstü bir beşerî rezervi fark etmeye ve ondan yararlanmak için acilen atılması gereken adımları zamanında atmaya katkıda bulunması umuduyla.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Teşekkür

Bu çalışmada öncelikle salgın şartlarında bizlere kapılarını açan ve İstanbul'a kattıkları kültürel ve ekonomik çok boyutlu değerden etraflıca haberdar olmanızı sağlayan Suriyeli girişimcilere ve iş insanlarına; onlara ulaşarak yaptığı çeviri desteğinden ve anket ve mülakat süreçlerine kadar den odak grup görüşmelerine, çalışmanın her aşamasındaki katkılarından dolayı Taha Elgazi'ye; bu çalışma için Suriyeli iş insanlarıyla derinlikli mülakatlar gerçekleştiren Sümeyye Ertekin Yıldız, Halit Ali, Esra Kadriye Aygün ve Eser Kemal'e; Suriyeli girişimcilerle anket ve mülakatları bilimsel bir araştırmanın gereklerine uygun titiz ve özenli biçimde yürüten genç araştırmacılar Tamim İsa, Nadim Akkad, Ahmet Talab, Muhammed Şaban ve Abdulrazak Lamat'a; çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerlendirme ve önerileriyle bizlere ışık tutan proje danışmanımız Prof. Dr. Metin Toprak'a; analiz ve yorumlarıyla katkı yapan Dr. Serkan Eti'ye; çalışmanın mevzuatla ilgili kısımlarında bilgi ve yorumlarıyla ışık tutan Hasan Akbaş ve Alper Yılmaz'a; yayın öncesi çalışmayı okuyarak yorumlarını bizimle paylaşan Doç. Dr. Ayşegül Kayaoğlu Yılmaz'a; uygulamadan gelen bilgilerini ve ufuk açıcı önerilerini paylaşarak çalışmamızı zenginleştiren Dr. Muhiddin Şahin'e; son okuması dolayısıyla Şeyma Yeşilyurt'a ve bu çalışmanın gerçekleşmesi için kaynak sağlayarak Suriyeli girişimcilerin ve iş insanlarının İstanbul ekonomisindeki yerini ortaya koymaya katkı sağlayan İstanbul Ticaret Odasına teşekkür ederiz.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

**A) Evrensel Tecrübede
Yeni Gelenler ve
Ekonomi: Göçmenler,
Yabancı İşçiler ve
Sığınmacılar Ekonomiye
Nasıl Etkiliyor?**

A) Evrensel Tecrübede Yeni Gelenler ve Ekonomi: Göçmenler, Yabancı İşçiler ve Sığınmacılar Ekonomiyi Nasıl Etkiliyor?

“Arz talep yasası ücretleri düşürmez mi? Diğer faktörler de aynı anda değiştiğinde düşürmez. Emek arzını artıran göçmenler, mal ve hizmet talep ederek, emek talebinin de artmasına neden olurlar.”

Benjamin Powell

İktisadi Bir Olgu Olarak Göç ve Göçmenlik

Göç olgusu, günümüz itibarıyla tarihte hiç olmadığı kadar küresel bir mesele hâline geldi. Dünya Göç Örgütü'nün 2020 Dünya Göç Raporu'na göre, doğduğu ülkeden başka bir ülkede yaşayan insan sayısı tüm bir yerkürede 281 milyon civarına ulaşmış durumda. Bu rapora göre dünya üstünde yaşayan her 30 insandan 1'i, “uluslararası göçmen” statüsünü taşıyor. 1990 yılı itibarıyla 128 milyon olan bu sayı, 30 yıl içerisinde iki kattan fazla artmış görünüyor.^[1]

Uluslararası bir anket ve araştırma şirketi olan Gallup'un 2018 yılına ait verilerine göre 750 milyondan fazla insan, fırsatı olması durumunda başka bir ülkeye göç edeceğini belirtiyor. Üstelik göç hayali yalnızca yoksul ve istikrarsız ülkelerin vatandaşlarıyla sınırlı değil: Söz konusu araştırmaya göre, ankete katılanlar içerisinde bir AB ülkesinde yaşayanların yüzde 21'i, Kuzey Amerika'da yaşayanlarınsa

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹ International Organization for Migration., & United Nations. (2000). World migration report. Geneva: International Organization for Migration. (worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/)

yüzde 14'ü imkân hâlinde başka bir ülkeye göç edeceğini ifade ediyor.^[2]

Bununla birlikte göçmenleri kabul etme istekliliğinin küresel düzeyde azaldığına da tanıklık ediyoruz. Gallup'un *Göçmen Kabul Endeksi*'ne göre 2016-2019 yılları arasında küresel göçmen kabul edilirlilik skoru 5.34'ten 5.21'e düşmüş durumda. Kanada, 8,46 puan ile söz konusu endekste başı çekerken, Türkiye'nin skoru ise 2.53'ü buluyor.^[3]

Durum bu olunca dünyanın her yerinde, özellikle de uluslararası göçün yoğun olarak yöneldiği Batı ülkelerinde göç ve göçmenlik, hâliyle çok ciddi siyasi tartışmaların konusu oluyor. Gerek Brexit kampanyası sırasında ve gerekse de Donald Trump döneminde göç ve göçmenlere ilişkin yaşanan tartışmalar, bu meselenin siyasi açıdan işsizlik veya büyüme oranları kadar, hatta ondan daha büyük oranda, siyasi önem kazanabildiğini gösteriyor. Biraz da bununla ilişkili olarak, konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısı da hâliyle gündün güne artıyor. Ufak bir örnek vermek gerekirse, bugün itibarıyla *Google Akademi* veri tabanında "immigration economics" yani "göç ekonomisi" anahtar kelimeleriyle yapılan bir aramada karşınıza 1.600.000 sonuç çıkabiliyor.

Ancak ülkelerin gündemini böylesine esir eden bir konuyla ilgili tartışmalar, onun hak ettiği ölçüde bir bilgi ve analize dayalı biçimde yapılmıyor. Temel iktisat teorisi açısından göç olgusu ne gibi bir anlam taşıyor? Göçmenler gittikleri ülkelerin ekonomilerine kayda değer bir pozitif katkıda bulunuyorlar mı? Göçmenler göç alan ülkelerde istihdam ve ücretler seviyesini nasıl etkiliyor? Göç karşıtı düzenleme ve tedbirler etkili olabiliyor mu? Göçmenler, gittikleri ülkelerde sosyal harcamalar açısından bir yük hâline dönüşüyorlar mı? Tüm bu sorulara yanıt ararken, öncelikle uluslararası deneyimin bize öğrettiklerine odaklanmak gerek.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göç Kısıtlamaları ve Ekonomi

Dünyanın neredeyse tüm devletleri, Nowrasteh ile Powell'ın da vurguladıkları gibi "ülkelerine gelip de çalışacak yabancı ülke uyruklu insanların sayısı ve nitelikleriyle ilgili sınırlamalar, hatta çoğunlukla katı sınırlamalar getiriyor." Ancak savaş ve çatışmalarla onlara eşlik eden ekonomik çöküş ve açlık gibi birçok sebeple milyonlarca insan, bu sınırlamalara rağmen görece istikrarlı ülkelere akıyor.^[4]

² Esipova, N., Pugliese, A., Ray, J. (2018). More Than 750 Million Worldwide Would Migrate If They Could. *Washington DC: Gallup World*. (<https://news.gallup.com/poll/245255/750-million-worldwide-migrate.aspx>)

³ Esipova, N., Pugliese, A., ve Ray, J. (2020). World Grows Less Accepting of Migrants. *Washington DC: Gallup World*. (news.gallup.com/poll/320678/world-grows-less-accepting-migrants.aspx); Esipova, N., Ray, J. & Tsabutashvili, D. (2021). "Canada No. 1 for Migrants, U.S. In Sixth Place." *Washington DC: Gallup World*. (news.gallup.com/poll/320669/canada-migrants-sixth-place.aspx)

⁴ Nowrasteh, A., & Powell, B. (2020). *Wretched Refuse?* University of Cambridge ESOL Examinations. s.1

Serbest ticaretin “genellikle ticari mübadelelere taraf olan herkesin refahına hizmet ettiği” iddiası, bugünkü iktisatçılar tarafından yaygın bir biçimde kabul ediliyor. Hatta öyle ki, Nowrasteh ve Powell’a göre, “iktisatçılar arasında daha geniş bir mutabakat sağlanmasına sebebiyet verebilecek çok az önerme bulunuyor.” Nitekim İkinci Dünya Savaşı’ndan bugüne ülkelerin ticaret politikaları, iktisatçılar arasında sağlanmış olan bu uzlaşa doğrultusunda şekillendi.^[5]

Bu bağlamda göçten elde edilen iktisadi kazanç, Philippe Legrain’ın de ifade ettiği gibi “ticaretten elde edilen” türdeki “diğer kazançlara” benzer. “Sağlık hizmetine ihtiyaç duyan bir Amerikalıyı düşünelim” der Legrain;

Bulunduğu şehirdeki bir Amerikalı doktor tarafından tedavi edilmeyi tercih edebileceği gibi, yurt dışına çıkıp yabancı bir doktor tarafından tedavi edilmeyi de seçebilir. Yahut yabancı bir doktor bu Amerikalıyı uzaktan, örneğin internet yoluyla tedavi etmeyi seçebilir. Bir başka seçenek ise bu yabancı doktorun Amerika’ya gelerek Amerikalı hastasına tedavi hizmetini sunmasıdır. Verilen son üç örnekte Amerika Birleşik Devletleri yabancı bir doktordan sağlık hizmeti ithal etmektedir. Sonuncu örnekte ise doktor talep edilen hizmeti hastaya sunmak için Amerika’ya geliyor.^[6]

Göç bazen “uluslararası ticaretin yegâne mümkün formu” olur

Göçü konuşurken bir tüketici ile bir hizmet sağlayıcı arasında kurulan ticari bir ilişkinin varlığından da söz ediyoruz. Legrain, nasıl ki bir hastanın yerli bir doktordan hizmet almak için iyi bir gerekçesi olabilirse (fiyat, ürün kalitesi, satış sonrası destek gibi), yabancı bir doktordan hizmet almak için de iyi bir gerekçesi olabileceğini vurgular.

Bazı hizmet ve iş kolları söz konusu olduğunda ise bir hizmetin ancak “yerel olarak” yahut uzaktan değil de yakından sunulması zorunlu: “Yaşlılara uzaktan bakmak, taksi şoförlerinin araçlarını uzaktan sürmeleri yahut bir lokantanın bulaşıklarının uzaktan yıkanabilmesi” maalesef mümkün değil. Böylesi durumlarda uluslararası göç, “uluslararası ticaretin yegâne mümkün formu hâline gelir.”

Uluslararası ticaret, tıpkı yurt içi ticaret gibi “uzmanlaşmada artış, ölçek ekonomisinden istifade etme, fiyatları düşürme, seçenekleri arttırma, rekabeti kızıştırma, yenilikleri tetikleme ve ekonomik büyümede artış” sağladığı sürece karşılıklı olarak yarar verir.^[7]

⁵ Age., s.10.

⁶ Legrain, P. (2008). “Open Borders Work, Part 1.” *The Future of Freedom Foundation*. (www.fff.org/explore-freedom/article/open-borders-work-part-1/)

⁷ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., s. 10.

Uluslararası ticaretin “genellikle karşılıklı olarak yararlı olduğu” kabul edilecek olursa bunun yabancı hizmet sağlayıcısının hizmetini sunmak için sınırları aşmasını gerektiren formu da genellikle yararlı olmalı.^[8]

Göçmenler, “iş vermek veya yanında çalışmak, kiralamak, mal ve hizmet satın almak” yoluyla gittikleri ülkelerde yaşayan insanlarla girebilecekleri sayısız faydalı ticarî ilişkide bulunurlar. “Devletler, insanlar arasındaki özgürce gerçekleştirilen mübadeleleri engellemek için zora başvurduklarında” birçok kez “söz konusu mübadeleyi gerçekleştirmek isteyen insanları aksi takdirde elde edeceklerinden daha kötü bir pozisyona mahkûm ederler.” Bu da ister istemez insanları daha yoksul hâle getirici bir etki yapar. “İş gücü özgürce seyahat edemediğinde...” der Nowrasteh ve Powell;

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Sermaye, iş gücünün olduğu yere gidebilir. Böylelikle ürünleri yurt dışında üretip tüketiciye nakletmek mümkün hâle gelir. Farklı coğrafi bölgeler arasındaki üretkenlik farklılıklarını bir kenara koysak bile mal ve hizmetlerle sermayenin serbest hareketliliği, iş gücünün hareketliliğini ikame edemez. (...) Coğrafya ve iklim, çoğu zaman bir gıdanın en iyi nerede yetiştirilebileceğini belirler. Eğer tarımda mukayeseli avantaja sahip olan işçiler serbestçe hareket edemezse gıda üretimi yanlış işçilerce, yanlış miktarda, yanlış türde bir sermayeyle ve yanlış yerde üretilir. (...) Örneğin Birleşik Devletler'deki göç kısıtlamaları, Latin Amerikalı işçileri ülkedeki tarlalardan uzak tuttuğu için tarım ürünleri olacağından daha pahalıya gelmektedir.^[9]

Göçün iktisadi kazanç anlamına gelmesinin ikinci bir nedeniyse, “ülkelerin formal ve informal kurumlarından”, “coğrafyalarından” kaynaklanan “üretkenlik farklılıkları”dır. Göçle birlikte gelen üretkenlik artışı önemli ölçüde göç alan ülkenin “üstün sermayesinden, kaynaklarından ve kurumlarından” kaynaklanır. Çoğu durumda bu tür üretkenlik artışlarını göç veren ülkelerde elde etmek mümkün değildir. Örneğin “El Salvadorlu bir işçi, Birleşik Devletler’de çalışması durumunda, El Salvador’da olduğundan iki kat daha verimli olmaktadır.” Söz konusu El Salvadorlu işçi, “El Salvador’da kalması durumunda üretkenliğinde benzer bir artış yakalayamamaktadır.”^[10]

Michael Clemens’e göre “küresel ekonominin işleyişini en çok bozan müdahale” olarak anılmayı hak eden şey, belki de uluslararası göç kısıtlamalarıdır. Clemens, meşhur bir makalesinde şu soruyu sorar:

⁸ Legrain, P. Age.

⁹ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., ss. 10-11.

¹⁰ Age., s. 10.; Somin, I. (2020). *Free to Move: Foot Voting, Migration, And Political Freedom*. Oxford University Press, USA. s. 68.

Uluslararası göçün önündeki engelleri kaldırırsak bunun dünya ekonomisi üzerindeki etkisi ne olur? Ona göre göçün önündeki engellerin kaldırılmasından elde edilecek kazanç, uluslararası ticaretin önündeki diğer engellerin kaldırılmasından elde edilecek kazancı gölgede bırakır. Söz konusu çalışmaların tahminlerine göre bu kazanç “dünya gayrisafi millî hasılasının yüzde 50’si ile yüzde 150’sine” tekabül etmektedir.^[11] Hamilton ile Whalley’e göre de uluslararası iş gücü hareketliliğinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasından elde edilecek kazanç, dünya gayrisafi millî hasılasının yüzde 147,3’üne tekabül etmektedir. Moses ile Letnes’in tahminlerine göre ise uluslararası iş gücü hareketliliğinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasından elde edilecek kazanç, yüzde 96,5’i bulmaktadır. Iregui’ye göre bu oran yüzde 67 iken, Klein ve Ventura’ya göre ise yüzde 122’dir.^[12]

Şüphe yok ki tümüyle serbestleşmiş küresel bir göç rejiminin yaratacağı birtakım çevresel, kültürel, siyasî ve hukukî sorunlar olacaktır. Bu yararlarını kabul edenler açısından bile tümüyle serbest bir göç rejiminin hayata geçirilmesine kuvvetli itirazlar gelecektir. Ancak Nowrasteh ile Powell’ın da belirttiği gibi, “göçten muazzam kazançlar elde edebilmek için tümüyle serbestleşmiş göçe ihtiyacımız yok.” Clemens’e göre de ülkeler arası ücret farklılıklarını yüzde 10 kadar aşağı çekecek görece serbestleşmiş bir küresel göç rejiminde bile “gayrisafi millî hasılda yüzde 22’lik bir artışa” ulaşacaktır.^[13] Klaus Desmet, David Krisztin Nagy ve Esteban Rossi-Hansberg’in yaptığı modellemeye göre ise küresel ücretler makasındaki yüzde 12,5’luk bir azalma, “net bugünkü değer üzerinden gayrisafi millî hasılda yüzde 14’lük bir artış” anlamına gelecektir. Clemens ile Desmet ve çalışma arkadaşlarının yaptıkları tahminler farklı modellere dayanıyor olsa da her iki çalışma da görece serbestleşmiş bir göç rejiminin bile küresel düzeyde muazzam bir iktisadi kazancı beraberinde getireceği görülüyor.^[14] Açıkça görüleceği gibi göçün önündeki sınırlamaların kaldırılması, Nancy Birdsall’ın da ifade ettiği gibi “en basit ve etkili yoksulluk karşıtı programı” teşkil ediyor.^[15]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göçün iktisadi etkileri: Ekonomistler arası bir değerlendirme

“Neredeyse tüm ekonomistler, göçmenlerin, Birleşik Devletler’de iktisadi refahı arttırdığında hemfikirdir” der Alexander Tabarrok. Göçün, ülke ekonomisi üzerindeki etkisi konusunda şu çarpıcı örneği verir:

¹¹ Clemens, M. A. (2011). Economics and Emigration: Trillion-Dollar Bills on the Sidewalk?. *Journal of Economic perspectives*, 25(3), 83-106.

¹² Age., s. 85.

¹³ Age., s. 86.

¹⁴ Nowrasteh, A., & Powell, B., Age, s. 17.

¹⁵ Ogden MIT, T. N. (Ed.). (2016). *Experimental Conversations: Perspectives on Randomized Trials in Development Economics*. Press. s. 174.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Tamamı ya Amerikan Ekonomi Topluluğuna başkanlık etmiş ya da Ekonomik Danışmanlar Başkanlık Konseyi'nin üyesi olan ve kendilerine, "İlgili tüm hususlar dikkate alındığında, yirminci yüzyılda yaşanan göçlerin Amerikan ulusunun ekonomisi üstündeki etkisi ne olmuştur?" sorusu sorulan seçkin ekonomistlerin yüzde 81'i "oldukça olumludur" yanıtını verirken, yüzde 19'u "bir miktar olumlu olmuştur" yanıtını vermeyi seçmiştir. Bu iktisatçılar içerisinde bu soruya "bir miktar olumsuz olmuştur" yahut "oldukça olumsuz olmuştur" yanıtını veren tek bir kimse dahi olmamıştır."^[16]

Bu, pek az konuda anlaşabildikleri hususunda haklarında türlü şakalar yapılan ekonomistler için oldukça yüksek bir orana tekabül eder görünüyor. Başka bazı çalışmalar da bu yöndeki bulgu ve değerlendirmeleri destekler nitelikte. Örneğin ekonomistlerle ve sıradan vatandaşlarla yapılan bir ankette, "çok fazla göçmenin var olmasının" kötü ekonomik koşulların sorumlusu olup olmadığı sorulmuş. Katılımcılardan bu soruya 1, 2 veya 0 şeklinde bir yanıt vermeleri istenmiş. Buna göre 2, çok fazla göçmenin varlığının olumsuz ekonomik koşullar üzerinde büyük bir etkisi olduğu; 0 ise hiçbir etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Tabarrok'un ifadesiyle "ekonomist olmayan ortalama bir vatandaş, bu soruya 1,2 puan şeklinde bir yanıt verirken ortalama bir ekonomist ise yalnızca 0,22 puan vermiş."^[17]

Araştırmalar, göçün ev sahibi ülke vatandaşları için net bir fayda sağladığını gösteriyor: Powell'ın işaret etmiş olduğu gibi, "Harvard Üniversitesinden ekonomist George Borjas muhtemelen göçün akademideki en kararlı akademik eleştirmenlerden" olmasına rağmen o bile "göçün Amerikan ekonomisine yıllık 22 milyar dolar kazandırdığını kabul ediyor."^[18]

Göçmenler İşimizi Elimizden Alıyor mu?

Göçmen alımıyla ilgili en sık dillendirilen itirazlardan birisi de göçmenlerin yerli işçilerin işlerini ellerinden aldıklarıdır. Bu hiç şüphesiz Powell ve Nowrasteh'in işaret etmiş olduğu gibi 19. yüzyılda yaşamış Fransız iktisatçı Frédéric Bastiat'ın işaret ettiği "görünen ve görünmeyen" ayrımına işaret etmek suretiyle anlaşılabilir: "Herkes

¹⁶ Tabarrok, A. (2000). Economic and Moral Factors in Favor of Open Immigration. *The Independent Institute*. (<https://www.independent.org/issues/article.asp?id=486>)

¹⁷ Tabarrok, A. (2006). "Why Ruin the World's Best Anti-Poverty Program?" *The Independent Institute*. (www.independent.org/news/article.asp?id=1737)

¹⁸ Powell, B. (2010). An Economic Case for Immigration. *The library*. (<https://www.econlib.org/library/Columns/y2010/Powellimmigration.html>) Powell Borjas'ın hesaplama metodunu kullanarak yeni göç verileri ışığında yapılan bir hesaplamayla bu sayıyı 36 milyar dolar bulmaktadır. Her ne kadar bu sayı 22 küsur trilyon dolarlık Amerikan ekonomisi için çok büyük bir rakamı teşkil etmese de daha başka metodlarla yapılan hesaplamalar daha yüksek rakamlara işaret ettiği belirtilmiştir.

göçmen bir işçinin eskiden yerli bir işçi tarafından yapılan işi aldığını görüyor; ancak bunun doğurduğu ikincil sonuçları kimse göremiyor.” Örneğin “yerli işçilerin daha üretken işler için serbest kalması sonucunda husule gelen yeni işler” buna iyi bir örnek olarak verilebilir. “Piyasalardaki yaratıcı yıkım süreci kapsamında her zaman yeni işler yaratılıp eski işler ortadan kalkmakta.” Zorluk şuradaki herkes göçmenler sayesinde yaratılan yeni işlerin varlığının ayırında değil.^[19]

Göçmenlerin yerli işçilerin işlerini ellerinden aldığı yanılığının ikinci bir sebebi ise göçmen emeğinin tamamlayıcı değil de ikame edici nitelikte olduğunu varsaymaktır. Oysaki emek, homojen değil de “heterojen” bir üretim faktörüdür.

“İşlerimizi elimizden alıyorlar” yakınması aslında “sabit toplam iş” ön kabulünün bir başka versiyonunu oluşturuyor. Bu ön kabul, “ekonomideki iş sayısının sabit olduğunu, dolayısıyla daha çok göçmen istihdam edildiğinde yerli işçilere daha az iş kalacağı” zehabına dayanıyor. Ancak eğer bu biraz olsun hakikate tekabül ediyor olsaydı, “ekonomiye her yeni işçi eklediğinde yerli işçilerden bir kısmının işini kaybetmesi” gerekirdi. Fakat yaşanan şeyin bu olmadığı çok açıktır:

1950 yılından bugüne Amerikan iş piyasasına çok sayıda kadın, göçmen ve bebek patlaması kuşağından işçi katılmıştır. (...) Amerika’da sivil iş gücü, 1950 yılında 60 milyon işçiden oluşmaktayken, bugün 160 milyonu aşkın sayıda işçiden meydana gelmektedir. Bununla birlikte işsizlik oranlarında uzun dönemli bir artış yaşanmamıştır. 1950 yılında işsizlik oranı yüzde 5,2 iken, Aralık 2017 itibarıyla bu oran yüzde 4,1’dir. Daha çok insan iş piyasasına girdikçe, daha çok insan iş bulmuştur.^[20]

Göçe olumsuz yaklaşım: Bir Tartışma

Yine de bazı ekonomistler göçün olumsuz iktisadi sonuçları olduğunu düşünürler. Örneğin Tabarrok’un belirttiği üzere George Borjas göçün, “yoksul yerlilere iktisaden zarar verdiğini,” bu yolla ücretler ve gelir düzeyinde “dağıtımsal” bir soruna yol açtığını ileri sürüyor. Borjas çalışma ekonomisine ilişkin yazmış olduğu bir kitabında, Amerikan ekonomisi ve iş piyasasına ilişkin 1990-2010 yılları arasındaki döneme ilişkin verilerden yola çıkarak, göçmenlerin gelişyle birlikte iş piyasasındaki artan emek arzının yerli işçilerin ücretleri üstündeki etkisine dair şu tabloya yer veriyor:^[21]

¹⁹ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., s. 22.

²⁰ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., s. 20.

²¹ Borjas, George J. (2019). *Labor Economics* (Ed. 8th). New York: McGraw Hill. s. 148.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Eğitim Grubu	Kısa Vade	Uzun Vade
Lise Terk	-6.3	-3.1
Lise Mezunu	-2.8	0.4
Yüksekokul/Üniversite Terk	-2.3	0.9
Yüksekokul/Üniversite Mezunu	-3.3	-0.1
Yüksekokul/Üniversite Üstü	-4.1	-0.9
Tüm Çalışanlar	-3.2	0.0

Bu tabloya göre, tüm kategorilerde çalışanlar kısa vadede -3,2 oranında bir ücret kaybı yaşarken, uzun vadede hiçbir ücret kaybı yaşamıyor. Belki liseyi terk etmiş çalışanlar hariç, göçün Amerikalı çalışanların ücretleri üstünde kayda değer bir uzun vadeli etkisi görünmüyor. Kısa vadede birçok çalışan ihmal edilebilir düzeyde olduğu söylenemese bile ücretler düzeyinde ciddi bir kayıp yaşamamışlar.

George Mason Üniversitesinden Bryan Caplan, Borjas'ın sunduğu tabloyla ilgili şöyle bir analiz yapıyor:

- 1) *Göçün uzun vadede yerli çalışanların ücretleri üstündeki etkisi sıfırdır. Bu da demek oluyor ki göç, milyonlarca insanın ortalama bir yerli çalışanın ücretleri üstünde hiçbir uzun vadeli etki yaratmaksızın aksi takdirde olacağından çok daha iyi bir hayatı yaşamasını mümkün kılıyor.*
- 2) *Yerli lise terk çalışanların ücretleri üstündeki uzun vadeli negatif etki, kısa vadeli negatif etkinin yarısı kadar.*
- 3) *Uzun vadede göçmenlerin iş piyasasına girmeleri dolayısıyla ücretleri üstünde negatif bir etki deneyimleyecek olanlar lise terk ve üniversite/yüksekokul mezunu çalışanlar. Bu ikisinin dışındaki çalışanlar bu işten kazançlı çıkıyor.*^[22]

Bazı araştırmacıların sundukları tablo, Borjas'inkinden daha iyimser görünüyor. Örneğin Gianmarco Ottaviano ile Giovanni Peri, 1990 ila 2004 yılları arasında gerçekleşen göç dalgasının, “ortalama bir Amerikalı çalışanın ücretini yüzde 2 oranında arttırdığını” bulgulamış. Ottavio ile Peri'nin çalışmasına göre, “her 10 Amerikalı işçiden 9'u göçten iktisaden kazançlı çıkmış.” Yalnızca “her 10 kişiden 1'i, lise terk çalışanlar, ücretlerinde yüzde bir oranında bir düşüş” yaşamış.^[23]

²² Caplan, B. (2007). Borjas, Wages, and Immigration: The Complete Story. *Econlib*. (https://www.econlib.org/archives/2007/03/borjas_wages_an.html). Bu, Bryan Caplan'ın deyişiyle, “ekonomi camiasında göçün iktisadi etkilerine ilişkin olumsuz bir tahmin olarak anılmaktadır”. Bu “olumsuz” tablo, hiç de olumsuz gözükmemektedir (Aynı yerde).

²³ Lafsky, M. (2007). The Case for Open Immigration: A Q&A with Philippe Legrain. *Freakonomics*. (freakonomics.com/2007/10/17/the-case-for-open-immigration-a-qa-with-philippe-legrain/)

Andri Chassamboulli ve Theodore Paliyos da 2000-2009 yılları arasında göçün Amerikan iş piyasaları üzerindeki etkisini analiz ettikleri makalede bulguladığı üzere, söz konusu dönemde “Amerikan iş gücü yüzde 6,1 oranında büyümüş,” “oldukça vasıflı yerli işçilerin ücretleri yüzde 0,31 oranında düşerken, düşük vasıflı yerli işçilerin ücretleri yüzde 0,24 oranında artmış.” Bununla birlikte, bu iki yazarın hesaplarına göre, “Amerika’ya yönelik göç, düşük vasıflı işçiler için uzun dönemli işsizlik oranını yüzde 6,1’den 5,5’e düşürürken”, “oldukça vasıflı yerli işçiler için bu oran yüzde 2,4’ten 2’ye” inmiş. Bu durumun sebebi şu şekilde izah ediliyor:

Bu çalışmaya göre her iki yerli işçi grubu için de işsizlik oranları düşmüş; zira firmalar için yeni işçi arayışına girmek maliyetli durumda. Bununla birlikte artan iş gücü boş kadroların daha kolay doldurulmasına neden olarak bu maliyeti düşürüyor. İşçi alma maliyeti bu yüzden azalacağı için, işverenler iş piyasasında yeni göçmen işçilerin girdikleri işlerden daha fazlasını yaratarak işsizlik oranını düşürüyor ve tüm yerli işçiler için ücretleri 0,07 oranında artırıyor.^[24]

Görüldüğü üzere çalışmalar, göçmenlerin en azından Amerika örneği özelinde, işçilerin ücretleri -ve belki istihdam düzeyleri- üzerinde ya olumsuz etkisi olmadığını ya da en azından bazı işçi grupları üstünde en fazla ihmal edilebilir düzeyde olumsuz bir etki oluşturduğunu gösteriyor. Üstelik ortalama bir Amerikalı işçi, göçmenlerin iş piyasasına girmelerinden hem istihdam seviyesi hem de ücretler yönünden pozitif olarak istifade ediyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göç Karşıtı Tedbirlerin Etkinliği Sorunu ve Amerikan Deneyimi

Douglas Massey'nin ifadeleriyle, “1980’li yıllardan bu yana Amerika-Meksika sınırındaki güvenlik tedbirleri arttırılmış olsa da her sene Birleşik Devletler’e yasa dışı olarak giren yabancı uyruklu çalışan sayısı yıldan yıla hiç azalmamış.” 2021 mali yılı itibarıyla Amerikan sınırından içeriye yasa dışı bir biçimde girmeye çalışan 1 milyon insan tutuklanmış. Bu, 2000 yılından bu yana görülen en yüksek sayıyı meydana getiriyor. 2020 yılı itibarıyla ABD’de 10.5 ila 12 milyon yasa dışı göçmen olduğu tahmin ediliyor. Bu sayı, toplam nüfusun yüzde 3,2 ila 3.6’sına tekabül ediyor. Her sene ABD’deki toplam yasa dışı göçmen sayısına 400.000 adet yeni yasa dışı göçmen ekleniyor.^[25]

²⁴ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., ss. 21-22.

²⁵ Massey, D. (2005). Backfire at the Border: Why Enforcement without Legalization. *Trade Policy Analysis*, 29. s. 1; Hesson, T. (2021). U.S. Border Arrests Top 1 million in Fiscal Year 2021 (www.reuters.com/world/americas/us-border-arrests-top-1-million-fiscal-year-2021-2021-06-25/); Kamarck, E., & Stenglein, C. (2019). How Many Undocumented Immigrants Are in the United States and Who Are They? *Brookings Policy 2020*.

Massey'e göre "sınırdaki tek bir yasa dışı göçmenin tutuklanmasının Amerikan vergi mükelleflerine maliyeti 1992'de 300 dolarken, 2002'de 1.700 doları bulmuş durumda." Yani 10 yıllık bir süre zarfında bu maliyet "yüzde 467 oranında" artmış görünüyor.^[26]

Meksika-ABD sınırı 2000 mil uzunluğunda olduğundan, sınırı korumak hiç de kolay değil. Bu uzunluktaki bir sınırı bir baştan diğer başa sürekli koruma girişimi inanılmaz bir maliyeti beraberinde getiriyor. Sınırın belli bir bölgesindeki güvenliği arttırmak, yasa dışı göçü caydırmaktan çok, göç hareketlerinin yönünü değiştirmeye yaramakta, "Meksikalı göçmenleri daha uzak, erişmesi daha zor olan, dağlar, çöller ve Rio Grande Nehri'nin yabancı kısımlarındaki bölgelere yönlendirmekte," sınırı bu bölgelerden geçmeyi denemeye itmekte. Bu şekilde "hem yasa dışı göçmenlerin yakalanma ihtimali hem de sınırdaki tutuklama yapma şansı azalmakta."

Sınır kontrollerinin sıklaşması, yasa dışı göçmenlerin Amerika'ya yolculukları sırasında yaşanan ölüm oranlarını "üç kat" arttırmış. Bunun yanında sıkı kontroller, göç yolculuğunun maliyetini de arttırmış. Bu hâliyle Amerikan göç politikaları, yasa dışı göçmenleri Amerika'da daha uzun süreler kalmaya zorlar görünüyor. "1986 yılından önce göçmenlerin ülkelerine dönmelerinin yıllık ihtimali yüzde 40 ila 50'lerde salınıp dururken" "1986 yılından itibaren bu oranda bir düşüş yaşanmaya başladığını" gözlemliyoruz. 1996 yılı itibarıyla bu oran "yüzde 24"e kadar gerilemiş.^[27]

Özetle, sıkı göç ve sınır kontrolleri yasa dışı göçmenlerin yakalanması ihtimalini azaltmış, tutuklamaların ve yasa dışı göçün maliyetini arttırmış, yasa dışı göçmenlerin daha uzun süre Amerika'da kalmalarına neden olmuş, göç yolculuğu sırasında yaşanan ölümleri arttırmış. Peki, bu kontrol ve sınırlama politikaları ne kadar başarılı olmuş? Massey, "ironik bir biçimde, Amerikan Hükûmeti'nin Meksikalı göçünü sınırdaki durdurmaya yönelik yoğun çabaları bu gelişmenin arkasındaki ana sebeplerden birisini oluşturmuştur" yorumunu yapıyor.^[28]

Göçmenler ve Ekonomik Büyüme

Teorik açıdan bakacak olursak, bir ekonominin büyümesini sağlayan faktörler iş gücü, sermaye ve/veya teknolojik kapasitedeki artışlar veya gelişmelerdir. Dünyadaki göçmenlerin dörtte üçünün çalışma

²⁶ Massey, D. Age., s. 8. Yazara göre 1990 yılı öncesine göre 2000 yılı itibarıyla yasa dışı bir göçmenin Birleşik Devletler'e girmek için harcaması gereken paranın miktarı "üç kat" artmıştır. 1980 ila 1992 yıllarında göç yolculuğunda kişiye yardımcı olacak profesyonel bir kaçakçı tutmanın ücreti "görece sabit" kalmıştır: Kişi başı 400 dolar kadar. 1993 yılında sınırdaki caydırıcılık adına benimsenen yeni strateji sonucunda ise bir kaçakçının hizmetinden yararlanma bedeli 1999 yılında 1.200 dolara çıkmıştır (Age., ss. 6-7).

²⁷ Age., ss.6-9.

²⁸ Age., s. 9.

çağında olduğu^[29] hesaba katılınca, göç ile beraber iş gücü miktarının artmasıyla ekonominin genel itibarıyla büyüyeceği tahmin edilebilir. Bununla beraber, göçün nüfusu da artırması, o ülkede üretilen ürünlere talebi de artıracığı için ekonomik büyümeye pozitif katkı yapması beklenir. Fakat ekonominin toplamda büyümesi, kişi başına gelirin de artacağını garanti etmez. Şöyle ki, ekonomiye giren her yeni iş gücünün üretkenliğinin düşmeden üretim yapılabilmesi, sermayenin de orantılı olarak artmasını gerektirir.

Göçün ekonomik büyümeyi etkileyebileceği diğer mekanizmalar da göç alan ve veren ülkeler arasındaki ticaret ve doğrudan yabancı yatırımdaki artış olabilir. Ayrıca göç toplam faktör verimliğindeki (TFV) büyüme, araştırma ve geliştirme yatırımları, yenilikler ve göçmenlerin girişimcilik faaliyetleri vasıtasıyla da ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.^[30]

Göçün ekonomik büyümeyi çok kolaylıkla etkileyebileceği bir mekanizma, uluslararası ticarettir.^[31] Çünkü göçmenler hem göç ettikleri hem de göç veren ülkenin iş yapış biçimleri, kültürü ve alışveriş pratikleri konusunda önemli bir beşerî sermayeye sahiptir. Bu da alıcı ve satıcılar arasındaki bilgi ve iletişim eksikliğinin giderilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Bu beşerî sermaye sayesinde, her iki ülke için de ticaret potansiyeli artabilir.^[32] Göçmen, sığınmacı veya başka bir şekilde ülkeye yeni gelenler, aynı zamanda geldikleri yerlerle kurulacak ekonomik ilişkilerde önemli bir rol oynuyor. Bu yüzden de Amerika'da "dünya pazarına açılan şirketler, ticaret yaptıkları ülkenin dilini, kültürünü bilen eleman ihtiyacını etnik Amerikalılardan temin ediyor."^[33]

İkincisi, her bir ticarî sözleşmenin bütün alternatifleri içerecek şekilde tasarlanması neredeyse imkânsızdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu sözleşmelerin yasal yollarla takibi çok daha zordur. Göçmen ağırları, yaptırım ve yoksun bırakma yollarıyla sözleşmelerin uygulanmasını enformel olarak sağlayabilir. Ayrıca göçmenler, göç edilen ülkeye kendi memleketlerine ait damak tatlarını da götürdükleri için, göç alan ülkenin ithalat talebinin de bir bileşeni oluştururlar.^[34]

Göç, yerel halkın yüksek getirili sektörlerde faaliyet göstermelerine imkân vererek de ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Bütün dünya ekonomilerinde kadınların özellikle eğitimli kadınların iş

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

²⁹ UN DESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs). (2015). *International Migrant Stock 2015*. (https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationStock2019_TenKeyFindings.pdf)

³⁰ Hornung, E. (2014). Immigration and the Diffusion of Technology: The Huguenot Diaspora in Prussia. *American Economic Review*, 104(1), 84-122.

³¹ Bratti, M., De Benedictis, L., & Santoni, G. (2014). On the Pro-trade Effects of Immigrants. *Review of World Economics*, 150(3), 557-594.

³² Aleksynska, M., & Peri, G. (2014). Isolating the Network Effect of Immigrants on Trade. *The World Economy*, 37(3), 434-455.

³³ Yaylalı, D. (2018). *Amerika İnceleme-Gözlem-Yorum*, İstanbul: İstek Yayınları. s. 43.

³⁴ Briant, A., Combes, P. P., & Lafourcade, M. (2014). Product Complexity, Quality of Institutions and the Protrade effect of immigrants. *The World Economy*, 37(1), 63-85.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

gücüne katılamamasında veya kapasitesinin daha altında işlerde çalışmalarında bakım sorumlulukları ve ev işleri önemli rol oynar.^[35] İş piyasasının talep ettiği niteliklere sahip olan kadınların bakım sorumluluklarından dolayı çalışmaması ise o ekonominin daha az büyümesi anlamına gelir. Duflo, kadınların daha iyi kaynaklara ulaşmalarına imkân veren ve onları gerek emek piyasasında ve gerekse de sosyal hayatın diğer alanlarında güçlendirici politikaların ekonomik kalkınmayı nasıl tetiklediğini etraflıca anlatır.^[36] Bazı ülkelerde kadın göçmenler büyük oranda ev içinde yapılabilecek işleri ikame edici hizmetlerde çalışabilmektedir. Bunlara örnek olarak yıkama, kuru temizleme ve bahçe bakımı sektörleri verilebilir. Özellikle de göçmen kadınlar, çocuk bakımı ve ev işleri sektörlerinde çalışarak, yerel halktaki yüksek nitelikli kadınların daha uzun saatler kariyer gelişimlerine odaklanmalarına fırsat tanınır. Gerek ABD’de ve gerekse de Hong Kong ve Malezya’da göçmenlerle yerel halktan eğitilmiş kadınların tamamlayıcı ilişkisine dair bulgular vardır.^[37] (Bu husus göçmenler ve yerel emek piyasası başlığı altında daha detaylı da ele alınıyor). Bu bakımdan göçmenler, yapısal olarak da çok arzu edilen şekilde kadın istihdamını artırarak ekonomik büyümede rol oynarlar. Ayrıca ev içi işlerde istihdam edilen göçmenler genellikle düşük vasıflı olarak değerlendirilirler. Bu grubun ekonomik kalkınma ile ilgili oynayabileceği rol, aslında her çeşit göçmenin ekonomiye doğrudan ve dolaylı katkı yapabileceğini akla getirir.

Göçmenlerin, Avrupa Komisyonu’na bağlı bir araştırma serisinde göçmenlerin, nüfusu hızla yaşlanan Avrupa ülkeleri için yaşlı nüfus yerine geçecek insan kaynağını sağlamak için bir avantaj olduğu belirtilir. Göçmenler, bazı özellikli yetenekleriyle ekonominin büyüme için ihtiyaç duyduğu dinamizmi de getirebilir. Böylece de ekonomik büyümenin hızlanması beklenir.^[38] Avrupa ekonomisi için mültecilerin uzun vadeli ekonomik büyüme etkilerinin normal büyümenin %0,2 ile %1,4 daha üzerinde büyüme rakamlarına ulaşılmasını sağlayacağı tahmin ediliyor.

Dünyadaki göçmen nüfusun önemli bir bölümüne ev sahipliği yapan Amerika Birleşik Devletleri’nde kayıt dışı olarak bulunan göçmenler, Edwards ve Ortega’nın (2017) hesaplamalarına göre ekonominin %3’ünü üretiyor ve Kaliforniya, Teksas ve Nevada gibi eyaletlerde göçmenlerin ekonomiye katkısı ülke ortalamasının iki katı civarında.^[39] Ayrıca göçmenlerin ekonomik büyümeye etkisiyle ilgili diğer bir bulgu da kayıtlı göçmenlerin katkısının çok daha büyük

³⁵ Bianchi, S. M., Milkie, M. A., Sayer, L. C., & Robinson, J. P. (2000). Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social forces*, 79(1), 191-228.

³⁶ Duflo, E. (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic literature*, 50(4), 1051-79.

³⁷ Tan, P. L., & Gibson, J. (2013). Impact of Foreign Maids on Female Labor Force Participation in Malaysia. *Asian Economic Journal*, 27(2), 163-183.

³⁸ Kancs, D. A., & Lecca, P. (2018). Long-term Social, Economic and Fiscal Effects of Immigration into the EU: The role of the integration policy. *The World Economy*, 41(10), 2599-2630.

³⁹ Edwards, R., & Ortega, F. (2017). The Economic Contribution of Unauthorized Workers: An Industry Analysis. *Regional Science and Urban Economics*, 67, 119-134.

olacağı yönünde. ABD’de kayıt dışı göçmenlere geçici oturma hakkı veren DACA programının GSYH’yi %0,02 artırdığı ortaya konmuş. Bu rakam 3,5 milyar dolara tekabül ediyor. Bununla beraber kayıtsız göçmenlere kalıcı oturma hakkı imkânı da veren DREAM programı GSYH’yi %0,08 artırmış. DREAM yasaının etkisinin Amerikan ekonomisinin bütününe etkisi 15,2 milyar dolar olarak hesaplanmış. DACA ve DREAM arasındaki fark, DREAM programının göçmenlere uzun vadeli bir perspektif sunmasından dolayı eğitime yapacakları yatırımın ekonomik olarak verimliliğini artırması kanalıyla gerçekleşmiştir.^{40]} Bu da göçmenlerin göç ettikleri ülkede kalıcı olma şansı verilmesinin göç alan ülke açısından faydasını göstermek bakımından çarpıcı görünüyor.

Göçmenler ve Girişimcilik

Evrensel tecrübeyi anlamak için bu konuya Alman Millî Futbol Takımı ile başlayalım. İlkay Gündoğan, Mesut Özil olmadan Alman Millî Futbol Takımı gösterdiği başarılarla ulaşabilir miydi?

Sadece 11 girişimciye Barack Obama tarafından verilen dünya girişimcilik elçisi unvanı^{41]} Chobani Yoğurtlarının Sahibi Hamdi Ulukaya’nın binlerce Amerikalıya iş imkânı sunması hem iş hayatı hem sosyal alanlardaki başarısı göz ardı edilebilir mi?

7 yaşındaki çocuklardan 70 yaşındaki üniversite hocalarına kadar birçok insanın bilmediği bir hususu “hemen Google’dan bakalım” dediği kadar hayatımıza giren Google şirketi, çoğu insan tarafından bir Amerikan şirketi olarak tanınır. Fakat Google’ın kurucularından Sergey Brin Rusya’dan Amerika’ya gitmiş bir göçmendir.

Bu örneklerin bahsi geçen şahıslara münhasır olduğu akla gelebilir. Hâlbuki bu husustaki binlerce örnek, göç alan ülkelere katkısının şahsi olmadığını göstermekte. Göç, küresel birçok şirketin, CEO’larının hikâyesinin başlangıç noktası. Ekonomik büyüme için en hayati unsur ise girişimcilik ve yenilik.^{42]} Çünkü ne emek ne de sermaye, girişimcilerin bu unsurları bir araya getirmediği durumda üretime dönüşür. Girişimciler, ekonomiyi yeni ürün ve hizmetlerle tanıtırarak ekonomiye dinamizm getirir. Göçmenlerin girişimcilik hususunda birtakım avantajları ve dezavantajları vardır. Göçün kendisi risk barındıran bir unsur olduğundan, yenilik ve girişimcilik için en elzem kabiliyet olan isteyen risk almada göçmenlerin avantajları olabilir. Özellikle yüksek yeteneklere sahip göçmenlerin ekonomilerde yenilik yapma kapasitesini artıracığı düşünülmür. Tarihsel perspektiften bakınca göçmenlerin,

⁴⁰ Ortega, E., Edwards, R. D., & Hsin, A. (2018). The Economic Effects of Providing Legal Status to DREAMers. *IZA Journal of Labor Policy*, 9(1), 1-28.

⁴¹ Pritzker P. (2014). Announcing President Obama’s New Ambassadors for Global Entrepreneurship. *Obama White House Archives* (<https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2014/04/10/announcing-president-obama-s-new-ambassadors-global-entrepreneurship>)

⁴² Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 312-320.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL EKONOMİSİNDE SURİYELİ GİRİŞİMCİLER

ABD ekonomisinin yenilikçilik gücüne büyük katkılar yaptığını gösteren çok sayıda bulgu var.^[43] Örneğin ABD'ye Almanya'dan giden Yahudilerin ABD'nin bilimsel kapasitesini arttırdığına dair birçok hatıra nakledilir. ABD'nin atom bombası geliştirmesi projesinde çalışan dünyanın en çok tanınan bilim insanlarından olan Albert Einstein, Almanya'dan göç etmiş bir Yahudi'dir. Bu bireysel anekdotları sistematik olarak inceleyen araştırmalar da Almanya'dan göçen Yahudilerin ABD'deki patentleri %31 artırdığını gösteriyor.^[44] Göçmenlerin ekonomiye canlılık ve yenilik getirmesi sadece ABD'nin hızla geliştiği önceki yüzyıla münhasır da değil. Yine ABD'de 2006-2012 yılları arasında girişimciler tarafından desteklenerek kurulan ve halka açılan şirketlerin %33'ü göçmenler tarafından kurulmuş.^[45] Bu rakamları somutlaştırmak adına, en az bir göçmen tarafından kurulan ve halka açılacak kadar büyüme kapasitesi gösteren tanınmış şirketlerden bazıları Facebook, LinkedIn, Zipcar ve Tesla Motors olduğunu belirtmekte fayda var.^[46] Patentler ile ilgili yapılan araştırmalar da ABD'de göçmenlerin daha çok patent sahibi olduğunu göstermektedir. 2000 yılında ABD'nin yurt dışında doğan nüfusu, toplam nüfusun %12'si olmasına rağmen, 1990-2000 yılları arası Amerikan kuruluşlarında çalışan kişilerden Nobel ödülü alanların %26'sı göçmen.^[47] Diğer bir araştırmada 2003 yılında üniversite mezunu göçmenlerin nüfustaki oranının %1 artmasının, patentleri %6 artırdığı raporluyor.^[48] Bu bulgular sadece yüksek yetenekli göçmenlere de has değil. Örneğin sığınmacıların da ABD ekonomisine gelen doğrudan yabancı yatırımını anlamlı miktarda artırdığı bulunmuş.^[49]

Bununla beraber göçmenler, yeni geldikleri ülkenin kurumlarına, kurumsal yapılarına ve iş yapış biçimlerine daha az aşina oldukları için yerel halka göre daha fazla bürokratik engelle karşılaşabiliyor. ABD'ye göç eden Yahudilerin de birçok idari işle uğraşmak zorunda kaldığı ve ilk yıllarda ciddi olarak ayrımcılığa uğradığı anlatılır.^[50]

Göçmenlerin yukarıda sıralanan avantajları getirmeleri, elbette göç edilen ülkelerdeki kurumsal yapıyla doğrudan ilgili bir durumu ifade ediyor. Kurum deyince binalar değil, bireyler ve toplum arası ilişkileri

⁴³ Akcigit, U., Grigsby, J., & Nicholas, T. (2017). Immigration and the Rise of American Ingenuity. *American Economic Review*, 107(5), 327-31.

⁴⁴ Moser, P., Voena, A., & Waldinger, F. (2014). German Jewish Emigrés and US Invention. *American Economic Review*, 104(10), 3222-55.

⁴⁵ Anderson, S., & Platzer, M. (2006). *American Made*. Washington, DC: National Venture Capital Association.

⁴⁶ Brunello, G., Garibaldi, P., Wasmer, E., & Bassanini, A. (Eds.). (2007). *Education and Training in Europe* (Vol. 10). Oxford: Oxford University Press.

⁴⁷ Peri G. Higher education, innovation and growth.; Brunello, G., Garibaldi, P., Wasmer, E., & Bassanini, A. (Eds.). Age.

⁴⁸ Hunt, J., & Gauthier-Loiselle, M. (2010). How Much Does Immigration Boost Innovation?. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(2), 31-56.

⁴⁹ Mayda, A. M., Parsons, C., & Vézina, P. L. (2017). Refugee Resettlement: The Impact on Foreign Direct Investment. *US Department of State Office of the Chief Economist Working Paper 2017-06*.

⁵⁰ Sachar, H. M. (1993). *A History of the Jews in America*. Vintage.

belirleyen veya meşrulaştıran yazılı kurallar veya sosyal normlar akla gelmeli.^[51] Ünlü iktisatçı Daron Acemoğlu ve James Robinson'a göre ulusların uzun vadeli ekonomik başarısı, kurumların veya kuralların yatırım yapmayı ve yeniliği özendirmesi veya ekonomik büyümenin faydalarının sadece elitlerin elinde toplanmamasıyla çok ilgili.^[52] Birçok ülkeyle ilgili analizler; kapsayıcı ekonomik ve politik kurumların uzun vadede ekonomik büyümeyi getirdiğini, dışlayıcı ekonomik ve politik kurumların ise yoksulluğu, ekonomik eşitsizlikleri ve ulusların düşüşünü hızlandırdığını gösteriyor. Bununla beraber hâlihazırda ekonomiye veya siyasi güce sahip olanların ellerindeki imtiyazları yeni gelenlerle pek de paylaşmak istemeyecekleri de kitabın tahminleri arasında. Bir önceki paragrafta bahsedilen göçmenlerin ekonominin yenilik kapasitesini artırdığına dair bulguların büyük kısmı ABD ekonomisine ait. ABD ise ekonomik ve politik kurumları itibarıyla kapsayıcı bir ülke. Göçmenler ve göçmen olmayanlar için mülkiyet haklarıyla, patent haklarıyla, piyasaya serbest giriş ve çıkışla, bireysel başarının ve gayretin ödüllendirildiği bir çerçeve çizer. Bu açıdan bakıldığında toplumun, göçmenlerin ekonomik faaliyetlerine olan bakışı ve göçmenlerin de hızlıca sisteme entegre olarak yerel halk ile etkileşimde bulunmasının, göçmenlerin potansiyelini en etkin olarak gerçekleştirmelerine olanak tanıdığı görülüyor. Bununla beraber 2016 yılındaki ABD başkanlık seçimlerinde sıklıkla dile getirilen göçmen karşıtı propagandanın mantığını, imtiyazların kaybolma riski çerçevesinde düşününce anlamak da zor değil.

Çok Boyutlu Bir Etkiyi Konuşmak

Neredeyse her araştırma göçün; göçmenleri, göç edilen ülkeleri ve göç veren ülkeleri birçok açıdan olumlu etkilediğini gösteriyor. Bu bulgulara rağmen gerek dünyada^[53] gerek Türkiye'de^[54] kamuoyundaki algı, göçü olumsuz olarak değerlendirmeye çok daha eğilimli bir durum arz ediyor. Göçe dair kaygıların geçerli olup olmadığının serinkanlı bir analizi için göçün, göç alan ülke ekonomilerini teorik ve pratikte nasıl etkilediğine dair evrensel tecrübeye göz atmakta fayda var.

Neredeyse dünyadaki bütün gelişmiş ülkeler, özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri net göç alan ülkeler.^[55] Bir ülkenin net olarak göç alıyor olması üretkenlik, iş gücü, ücretler ve büyüme gibi ekonomik dinamikleri de birçok kanalla etkileyebiliyor.^[56]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

⁵¹ Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. Ankara: Vadi Yayınları.

⁵² Robinson, J. A., & Acemoglu, D. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. London: Profile.

⁵³ Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes Toward Immigration. *Annual Review of Political Science*, 17, 225-249.

⁵⁴ Özipek, B. B., Tanrıku, F. (2020). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Göç ve Suriyeli Sığınmacılar: Algular, Olgular Gerçekler*. Nobel: Ankara; Erdoğan, M. M. (2014). Perceptions of Syrians in Turkey. *Insight Turkey*, 16(4), 65-75.

⁵⁵ Funkhouser, E., & Ramos, F. A. (1993). The Choice of Migration Destination: Dominican and Cuban Immigrants to the Mainland United States and Puerto Rico. *International Migration Review*, 27(3), 537-556.

⁵⁶ International Organization for Migration (IOM). (2020). *World Migration Report*.

Göçün Yerel Firmaların Üretkenliğine Etkisi

Göçmenlerin göç ettikleri yerdeki işletmelerin üretkenliğine olumlu katkı sunduklarını gösteren bulgular da var. Bunun arkasında yatan birçok mekanizmadan söz edilebilir. Bunlar arasında teknoloji transferi, girişim sayısının artması, yenilikçilik kapasitesinin artması, ölçek ekonomileri ile gelen maliyet avantajları, artan rekabetin getirdiği faydalar ve çarpan etkisi de var.

İlk olarak firmaların üretkenliğini artırmalarının en kolay yollarından birisi yeni teknolojiler geliştirmeleri veya bilmedikleri teknolojileri transfer etmeleridir. Elbette teknolojiyi transfer etmek, geliştirmeye göre maliyetli bir yöntemdir. Bu yönüyle göç, teknoloji transferine de imkân verir. Çünkü göçmenler, göç ettikleri ülkelere kendi bilgi birikimlerini de taşırlar. Bu da göç edilen ülkedeki bilgi birikimine ve teknolojik gelişmeye katkı sağlar. Eğer göçmenler göç ettikleri ülkenin üretim imkânları eğrisinin dışı doğru kaymasına imkân sağlayabilirse kişi başı gelirin artması da mümkün olabilir. Özellikle kalifiye göçmenler, göç ettikleri ülkelerdeki ortalama kabiliyet seviyesini yükseltme ve kabiliyetlerin kompozisyonunu etkileme imkânuna haizdir.

Dünya tarihinde göç vasıtasıyla göç alan ülkenin daha iyi teknolojilere adapte olmasının birçok örneği var. Örneğin Fransa'dan Protestan oldukları için Prusya'ya (bugünkü Almanya) sürülen "Huguenot" diasporasının, Prusya'daki tekstil firmalarının üretkenliğine pozitif etkileri oldu.¹¹ Bu diasporanın, yerel halktan daha fazla iktisadi beceriye sahip olduğu algısı vardı. Diğer bir örnek, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Orta Avrupa'dan Batı Almanya'ya göç eden 8 milyon Alman vasıtasıyla yaşanan tecrübe. Doğu'dan göç eden Almanların yerel halka nazaran imalatta mukayeseli üstünlükleri vardı. Bununla beraber yerel halka nispetle daha düşük ücretle çalışıyorlardı ve beşerî sermayeleri daha düşüktü. Bu göç, savaşın galipleri olan ABD ve İngiltere'nin kararı doğrultusunda zorunlu bir göçtü ve Batı Almanya'nın nüfusunun %20 artmasına neden oldu. Yapılan araştırmalar bu göç dalgasının yerel ekonominin üretkenliğine, üretimdeki iş gücüne ve kişi başı gelire olumlu etkileri olduğunu tespit etti.⁵⁷ Bu kadar büyük bir göç dalgasının üretkenliğe olan pozitif etkisinin şirketlerin hitap ettiği pazarın büyümesi ile *yerel kümeleşme ve endojen teknolojik değişim* sonucu olduğu düşünülmekte. Bununla paralel olarak Almanya'nın yaşadığı bu göçün aynı zamanda ekonominin yapısal olarak değişimine yani üretimin tarım dışı yüksek verimli sektörlere kaymasına neden olduğu da gösterildi.⁵⁸ Öte yandan Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası İsrail'e göç eden yüksek eğitimli Yahudilerin ise İsraili imalat

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

(https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf)

⁵⁷ Peters, M. (2017). Refugees and Local Agglomeration: Evidence from Germany's Post-war Population Expulsions. *Unpublished manuscript*.

⁵⁸ Braun, S., & Kvasnicka, M. (2014). Immigration and Structural change: Evidence from Post-war Germany. *Journal of International Economics*, 93(2), 253-269.

firmalarının üretkenliğini arttırmadığı tespit edildi.^[59] Bu bulguları birlikte değerlendirdiğimizde yüksek eğitilmiş göçmenlerin her zaman göç eden ülke için pozitif veya düşük eğitilmiş göçmenlerin de her zaman daha düşük ekonomik performans anlamına gelmediği sonucuna varılabilir.

Göçmenlerin varlığı ülkelerin kurumsal yapılarını geliştirici etki oluşturuyor

“Göçmen alan gelişmekte olan ülkeler, kurumsal yapılarını iktisadi özgürlük bağlamında geliştirmek mecburiyetinde kalıyorlar” diyor Doç. Dr. Buğra Kalkan. Bunun nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklıyor:

Söz konusu göçmenler geldikçe iktisadi bir problemle karşı karşıya kalıyor ülkeler. Gelen göçmenlere söz konusu ülkelerde yeni iş alanları yaratmak gerekiyor ama yeni kaynaklar yokken bu nasıl sağlanmaktadır? Cevap basit, göçmenlerin katkılarından faydalanılarak. Peki, onların katkılarından nasıl faydalanacağız, onları nasıl sisteme entegre edeceğiz? Bu sorunun en basit cevabı göçmenlere hak vermektir. Ama hangi tür haklar? Özellikle ekonomik türdeki haklar yani ekonomik özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi.^[60]

Ekonomik büyümenin ve üretkenliği artıracak bir yol olan göçün TFV'yi yani toplam faktör verimliliğini artırmasıdır. OECD ülkeleri arasında yapılan bir araştırmada Ortega ve Peri, göçün TFV'ne herhangi bir etkisini ne kısa vadede (1 yıl) ne de uzun vadede (5 yıl) bulabilirdi.^[61] Fakat Peri'nin (2012) Amerikan eyaletlerini panel veri olarak aldığı araştırma sonuçlarına göre TPV büyümesini pozitif etkiliyor.^[62] Bu etkiyi yazar, göçmenler ve yerel halk arasındaki ilişki bölümünün genel verimliliğe neden olması şeklinde açıklıyor.

Genel itibarıyla göçmenler, özellikle yerel iş gücünün yapmak istemedikleri iş sahalarında iş gücü arzını artırıyor. Böylece bazı işletmeler daha verimli hâle geliyor ve bu işletmelerin kârlılığının artması mümkün oluyor. Dolayısıyla mültecilerin yoğun olarak çalıştığı sektörlerdeki toplam üretim artıyor, çarpan etkisiyle bu etki ekonominin diğer sektörlerine de yayılıyor ve böylece yerel halkın da istihdamının artması mümkün oluyor.^[63]

⁵⁹ Paserman, M. D. (2013). Do High-Skill Immigrants Raise Productivity? Evidence from Israeli Manufacturing Firms, 1990-1999. *IZA Journal of Migration*, 2(1), 1-31.

⁶⁰ Buğra Kalkan, “Türkiye’ye gelen Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmının burada kalıcı olduğu kabul edilip, onların ekonomik haklarını tanıyarak sisteme entegre etmeye başlamamız gerekmektedir” yorumunu yapıyor. Bkz. Özipek, B. B. (2018). Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak. *İstanbul: UTESAV-Uluslararası Teknoloji Ekonomi ve Sosyal Araştırma Vakfı*.

⁶¹ Ortega, F., & Peri, G. (2009). *The Causes and Effects of International Migrations: Evidence from OECD Countries 1980-2005* (No. w14833). National Bureau of Economic Research.

⁶² Peri, G. (2012). The Effect of Immigration on Productivity: Evidence from US States. *Review of Economics and Statistics*, 94(1), 348-358.

⁶³ Clemens, M. A. (2013). The Effect of Foreign Labor on Native Employment: A Job-Specific Approach

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göçmenlerin Şehir Ekonomilerine Etkileri

Genel olarak halk arasında göçe karşıtı söylemler, göçmenlerin yerli halkta işsizliğin artmasına neden olacağını varsayar. Bu söylemlerin de etkisiyle yerel halkın istihdamına olan etkileri, literatürde önemli bir yer işgal eder.

Teorik olarak göçmenlerin gelmesi iş gücü arzını artırdığı için reel ücretlerde kısa dönemde bir düşüşe neden olabilir; fakat uzun vadede artan talep iş gücü talebini de artıracığı için reel ücretlerde yeniden artış olması beklenir.^[64] Bu kanalla göçmenler eğer yerli halkı ikame edici olarak çalışırsa yerel halkın istihdam imkânlarında düşüş olabilir. Özellikle göçmenler daha düşük ücretlerle çalıştığı için işletmeler tarafından tercih edilmeleri mümkün. Bu da kabaca yerel halkta işsizliğin artmasına neden olabilir. Fakat sadece bu sonuca varıp orada bırakmak gerçekten sığ bir analiz olur.

Göçmenler aynı özelliklere sahip tek tip bir grup değildir. Dünyada göçmenlerin bazıları çok yetenekli olduğu için göç ederken, bazı göçmenler de düşük mesleki yeterliliğe sahip olmalarına rağmen gitmek istedikleri ülkedeki ortalama ücret seviyesi daha yüksek olduğu için, daha yüksek ücret kazanma hayali ile göç ederler. Üçüncü grup göçmenler de ülkelerindeki savaş, çatışma veya şiddet gibi gerekçelerle hayatlarını kurtarmak için göçe zorlanan insanlardır. Genel itibarıyla eğitim seviyesi yüksek olanlar en uzak yerlere giderken, eğitim seviyesi düşük olan mülteciler ise genellikle komşu ülkelere göç eder.^[65]

Göçmenler arasındaki bu önemli farkların ekonomiye etkileri elbette farklı olacaktır. Emek piyasasına olan etkilerini daha iyi anlamak için göçmenleri, ilgili sektörün gerektirdiği nitelikler açısından bu niteliklere sahip olan ve olmayan olarak iki gruba ayırmak mantıklıdır. Düşük yetenekli göçmenlerin gelmesi, gelinen ülkedeki düşük yetenekli ve eğitilmiş gruba alternatif oldukları için (ikame etkisi) o grup için dezavantaj oluşturabilir. Fakat bununla beraber yüksek eğitilmiş gruba tamamlayıcılık yönleri nedeniyle fayda sağlamaları beklenir. Bu tahmin ile uyumlu bir deneyim 1990-1992 yılları arasında Almanya'da bazı belediyelerde çalışmasına izni verilen Çeklerde görülüyor. Almanya'da bazı belediyeler sınır komşusu olan Çeklerin belediye sınırları içinde çalışmasına izin verirken, benzer bazı belediyeler ise izin vermemişti. Bu iki grup benzer belediyelerde yaşayan yerel halkın ücretleri kıyaslandığında, Çeklerin %1 oranında emek piyasasına girmesi yerel halkın ücretlerinde %0.13'lük düşüşe neden olmuştu. Aynı şekilde, Çeklerin emek piyasasındaki %1'lik artışı; yerel halkın istihdamında %0.93 düşüşe neden olmuş,^[66]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

and Application to North Carolina Farms. *Center for Global Development, Working Paper*, (326).

⁶⁴ Quibria, M. G. (1993). International migration, Increasing returns, and Real Wages. *Canadian Journal of Economics*, 457-468.

⁶⁵ World Bank. (2018). *Moving for Prosperity: Global Migration and Labor Markets*. The World Bank.

⁶⁶ Dustmann, C., Schönberg, U., & Stuhler, J. (2017). Labor Supply Shocks, Native Wages, and the Adjustment of Local Employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(1), 435-483.

işlerini kaybeden Almanlar ülkenin başka bölgelerine taşınmıştı. Amerika için de konunun uzmanı bir panel tarafından en kapsamlı yapılan araştırma sonuçları, göç ile özellikle eğitim seviyesi düşük yerel halkın istihdamının azaldığını gösteriyor.^[67] Benzer şekilde ikame etkisini gösteren yüksek eğitilmiş göçmenlerin de yüksek eğitilmiş yerellerin performansına kısa vadede negatif etki yaptığını gösteren bulgular da var.^[68]

Diğer bir örnek ise Ürdün üzerinde yapılan araştırma sonuçları. Ürdün, Suriye krizinden önce de ekonomik olarak çok sağlıklı bir durumda değildi. Gençlerin işsizlik oranı çok yüksek olduğu ve bu durumun artık yapısal bir sorun hâline geldiği raporlanmıştı. Ekonomik yapıda kayıt dışılık da önemli bir sorundu. Suriye'deki iç savaş sonrası Ürdün'e de çok sayıda Suriyeli mülteci göç etmek zorunda kaldı. Ürdün ekonomisindeki bu kadar olumsuzluğa rağmen yine de Suriyeli mülteciler özellikle de erkekler, kayıt dışı işlerde ve Ürdünlülerin cazip bulmadığı tarım, inşaat, gıda hizmetleri ve perakende satış gibi sektörlerde çalıştılar.^[69] Bu araştırma sonuçlarına göre Suriyeli mülteciler, aslında çoğunlukla Ürdünlüleri değil diğer göçmenleri ikame etti. Fakat yine de Suriyeli mültecilerin çok olumsuz şartlarda çalışmayı kabul ediyor olması, Ürdünlü yoksulların reel ücretlerine aşağı yönlü baskı oluşturmaya devam ediyor.

Göçmenlerden düşük mesleki beceriye sahip olanların kısa vadede yerel halkın istihdam edilebilirliğine olumsuz etkileri olması kuvvetli bir ihtimal. Bununla beraber yukarıda belirtildiği gibi uzun vadede göçmenler; yerel ekonominin büyümesi, şirketlerin üretkenliğinin artması gibi yollarla yerel halkın istihdamına da pozitif katkılar yapabiliyor. Ayrıca, göçmenler ile yerel halk arasında bir uzmanlaşma ve iş bölümü de uzun vadede artıyor. Bu da göçmenlerle yerel halkın birbirinin tamamlayıcısı olması anlamına geliyor. Hatta göçmenlerden gelen artan rekabet etkisini bertaraf etmek için yerel halk da uzun vadede daha yüksek nitelik isteyen iş sahalarına kayabiliyor.

Göçmenlerin emek piyasasında yerel halkı tamamlayıcı etki oluşturmasının örnekleri özellikle evde çalışan kadınlar ile yerel halktan eğitilmiş olan kadınların iş hayatına katılımı arasındaki ilişkide belirginleşiyor. İskandinav ülkeleri de dâhil, dünyanın hemen her ülkesinde kadınlar, ev dışında çalışıyor olsalar dahi, ev işlerine çok zaman harcıyorlar ve çocuklarla yaşlıların bakım sorumlulukları genellikle erkeklerden ziyade onların omuzlarına yükleniyor.^[70] Cortés ve Tessada tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ABD'de göçmen ev işçisi kadınlar, ev içi hizmetlerin

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

⁶⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, & Committee on Population. (2016). *The Integration of Immigrants into American Society*. National Academies Press.

⁶⁸ Borjas, G. J., & Doran, K. B. (2012). The Collapse of the Soviet Union and the Productivity of American Mathematicians. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(3), 1143-1203.

⁶⁹ Ajluni, S., & Kawar, M. (2014). *The Impact of The Syrian Refugee Crisis on The Labour Market in Jordan: A Preliminary Analysis*. International Labour Organization.

⁷⁰ Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. Penguin.

maliyetini düşürdükleri için özellikle emek piyasasının talep ettiği yüksek niteliklere sahip olmakla beraber bakım sorumlulukları nedeniyle daha az veya hiç çalışamayan kadınların çalışmasına ve kariyerlerinde başarılı olmasına imkân veriyor.^[71] Hong Kong'da da göçmen ev içi işçiler toplam iş gücü arzının %6'sını oluşturuyor. Hong Kong ile Tayvan kıyaslanarak yapılan analiz sonuçlarına göre göçmen ev işçileri, Hong Kong'daki küçük çocuğu olan annelerin iş gücüne katılma oranlarını çocuğu büyük annelere göre %10 arttırmış.^[72] Malezya'da da göçmenler özellikle kadınlar ev işlerinde çalışıyorlar. Orada da evinde göçmen istihdam eden kadınların iş hayatına katılımının %18 ile %13 arasındaki oranlarda daha yüksek olduğu tespit edilmiş.^[73] Malezya da diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi kadınların iş hayatına katılım oranları düşük olan ülkelerden. Göçmen kadınlar ile yerel halk arasındaki birbirini tamamlayıcı iş bölümü, Malezyalı kadınların da kariyer gelişimlerine imkân vermiş ve böylece kadınların kendi potansiyellerini açığa çıkarmaları daha mümkün hâle gelmiş görünüyor.

2013 yılında Uganda'nın Nakivale, Kyangwali ve Kampala yerleşim yerlerinde kalan 1.593 mülteci ile yapılan araştırma sonuçlarına göre mülteciler ile Ugandalı işletmeler arasında sıkı iş bağları bulunuyor. Araştırmaya katılanlardan %43'ü Ugandalı işverenler tarafından istihdam ediliyor ve Uganda ekonomisine tedarikçi, müşteri, dağıtımda görevli ve işçi olarak katkı sağlıyorlar. Ayrıca mültecilerin yerel halka kıyasla cep telefonu teknolojisini daha aktif kullandığı bulgusuna ulaşılmış. Özellikle tarım alanında Ugandalı yerel halktan daha becerikli oldukları ve bu yeteneklerini de göç ettikleri yere aktardıkları tespit edilmiş. Ugandalılarla mülteciler arasındaki yoğun ekonomik faaliyetin Ugandalılara yeni istihdam alanları açtığı da bulgular arasında.^[74]

Göçmenlerin Sosyal Harcamalar Üzerindeki Etkisi

Göçmenlerin refah devletinden istifade ederek gittikleri ülkelerdeki vatandaşlar için mâlî bir yük teşkil edecekleri endişesi, Batı'da göçmen karşıtlarının kullandıkları en önemli argümanlardan biri. Gerçekten de yoksul ülkelerden gelen insanlar ABD'de veya herhangi bir Avrupa ülkesinde, geldikleri yerde çalışarak kazanacaklarından daha fazlasını ümit ederek göç ediyorlar. Bu beklenti, onların en büyük motivasyon kaynağı olarak belirginleşiyor.^[75]

⁷¹ Cortes, P., & Tessada, J. (2009). Low-Skilled Immigration and the Labor Supply of Highly Educated Women. *Manuscript, University of Chicago*.

⁷² Corts, P., & Pan, J. (2013). Outsourcing Household Production: The demand for Foreign Domestic Helpers and Native Labor Supply in Hong Kong. *Journal of Labor Economics*, 31, 327371.

⁷³ Tan, P. L., & Gibson, J. (2013). Impact of Foreign Maids on Female Labor Force Participation in Malaysia. *Asian Economic Journal*, 27(2), 163-183.

⁷⁴ Betts, A., Bloom, L., Kaplan, J. D., & Omata, N. (2014). *Refugee Economies: Rethinking Popular Assumptions*. University of Oxford, Refugee Studies Centre.

⁷⁵ Lafsky, M. (2007). The Case for Open Immigration: A Q&a with Philippe Legrain. *Freakonomics*. (freakonomics.com/2007/10/17/the-case-for-open-immigration-a-qa-with-philippe-legrain/)

Gerçekten de bu insanlar, “gittikleri ülkelerde çalışarak çok daha fazlasını kazanma şansına” sahip olacaklar. “Yabancı bir ülkede yeni bir hayata başlamak için doğup büyüdüğü memleketlerini terk edip yabancı bir ülkeye göç edecek kadar girişimci olan insanların”, göç edecekleri ülkeye varır varmaz “bu girişimci ruhlarını bir kenara bırakmaları” “hayli olasılık dışı” görünüyor ve böylesi bir iddiayı destekleyen “hiçbir kanıt da yok.”^[76]

Her halükârda dünyanın hemen her yerinde göçmenlerin refah devletinden faydalanma imkânı, türlü otoriteler tarafından son derece sınırlandırılmış durumda. Örneğin 1996 yılında Amerika’da refah harcamaları konusunda yapılan bir düzenlemeyle “göçmenlerin federal ölçekte kamusal imkânlardan yararlanma şansı ortadan kaldırılmıştı.” Müreffeh ülkelerin “bir yandan daha fazla göç alırken, diğer yandan refah hizmetlerine erişimi yalnızca vatandaşlar ve uzun süredir ülkede ikamet edenlerle sınırlaması” mümkündür. Örneğin İngiliz hükûmeti, 2004 yılında Avrupa Birliğine girdiklerinde, “Polonya’dan ve diğer eski komünist ülkelere gelen göçmen işçilerin İngiltere’de çalışmalarına izin vermiş ancak onları iki yıllığına sosyal hizmetlerden yararlanmaktan menetmişti”.^[77]

Göçmenlerin ülke ekonomisine mâlî etkileri: “Görece düşük ama pozitif”

Göçmenlerin ülke ekonomisine mâlî etkileriyle ilgili çalışmaları değerlendiren Nowrasteh ve Powell, göçmenlerin ve diğerlerinin ödedikleri vergilere dikkat çekmişlerdir. Göçmenleri çalıştıran patronların ödedikleri vergileri de hesaba dâhil ettiklerini vurgulayarak, göçün zaman içerisinde oluşturduğu mâlî etkileri incelemiş ve “gelecekte ödenecek vergilerin miktarına” ilişkin tahminlerde bulunmuşlardır.

Bu çalışmaların bir kısmında “göçmenlerin mâlî bir kazançta yol açtığı düşünülürken, diğer bir kısmındaysa mâlî bir zarara neden oldukları gösteriliyor.” Bu çalışmaların tamamına bakıldığında ise “göçün mâlî etkilerinin çoğunlukla pozitif olduğunun bulguladığı görülüyor.” Bununla beraber bu pozitif etki “görece düşüktür ve nadiren gayrisafi millî hasılanın yüzde 1’inden fazlasına tekabül eder.”

Ulusal Bilim Akademileri tarafından yapılan bir literatür araştırmasında göçmenlerin, “ev sahibi ülkeye geldikleri sıradaki yaşları ve eğitim düzeyleri” onların ülke ekonomisi üzerinde oluşturdukları mâlî etkinin niteliğini önemli ölçüde belirleyici görünüyor.^[78]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

⁷⁶ Age.

⁷⁷ Tabarrok, A. T. (2006). Why Ruin the World’s Best Anti-Poverty Program? *The Independent Institute*, (www.independent.org/news/article.asp?id=1737); Lafsky, M. Age.

⁷⁸ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., s. 28.

Belirtmek gerekir ki eldeki bulgular, en azından Amerikan örneğinde göçmenlerin yerli vatandaşlara göre refah harcamalarından daha çok yararlanma veya sistemi “sömürme” eğilimi içerisinde olmadığını gösteriyor. Vedder, Gallaway ve Moore’un ifadesiyle, “Amerikan tarihinde sıklıkla olduğu üzere, algılanan bugünkü göçmen probleminin büyük ölçüde bir illüzyon olduğu görülüyor.”¹⁷⁹

Sonuç olarak “her ne kadar daha serbest bir göç rejiminde doğacak mâli zararın daha yüksek olacağı iddia edilebilecek olsa da” “göç sınırlamalarının olmadığı bir ülkenin yaratacağı iktisadi pasta çok daha büyük olacaktır.” Nowrasteh ve Powell’in ifade ettikleri gibi “büyüyen pastadan elde edilen gelirin bir kısmı, doğabilecek mâli sıkıntıları gidermeye ayrılabilir.” Her hâlükârda “politika yapıcılarının başvurabilecekleri vergi ve harcama politikaları” düşünülecek olursa, göçten doğacak gelirin “yerli nüfusu iktisaden çok daha iyi bir konuma taşımakta kullanılabileceği” kesin görünüyor.¹⁸⁰

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Demografi, sınırlar ve hayaletler: Ücret farkının ötesindeki dinamikler

Pritchett, bilhassa Batılı ülkeler açısından göçün niçin bir meydan okuma olarak var olmaya devam edeceğini ifade ederken ülkeler arasındaki ücretler farkının yarattığı teşvik dışında şu dinamiklere işaret ediyor:

Demografik Faktörler ve Gelişmiş Ülkelerde İş Gücüne Yönelik Artan Talep

“Avrupa’nın ve Kuzey Amerika’nın bugün zengin olan ülkeleriyle Japonya gibi ülkelerin demografik geleceği, bu ülkelerin etrafını saran daha başka ülkelerinkine benzemiyor.” Örneğin İtalya’da 2000 yılında 39 milyonu bulan çalışabilir yaştaki nüfusun, 2050’de 26 milyona düşeceği tahmin edilmekte. Bu demek oluyor ki 2000 yılında her bir Mısırlı işçiye bir İtalyan işçi düşüyorken, 2050 yılında bir İtalyan işçiye 3 Mısırlı düşecek.

İtalya’da nüfusun çalışabilir kısmı yıldan yıla bu şekilde erirken, “Mısır’da bugün 40 milyonu bulan çalışabilir insan

sayısı, 2050’de 83 milyona varacak. İş gücü dinamiklerindeki bu değişim, zaman içerisinde ister istemez “Avrupa’yı daha çok işçi kabul etmeye, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ise Avrupa’ya daha çok işçi göndermeye itecek gibi görünüyor.”

⁷⁹ Tabarrok, A.T. Age.; Vedder, R., Gallaway, L., & Moore, S. (2000). The Immigration Problem: Then and Now. *The Independent Review*, 4(3), 347-364.

⁸⁰ Nowrasteh, A., & Powell, B. Age., s.28.

Küresel Ekonominin Dayandığı Sınırlar

Küresel ekonomi, artık mal ve hizmetlerle sermaye piyasalarının “artan liberalizasyonundan” elde edilebilecek kazancın, “emeğin artan hareketliliğinden elde edilebilecek kazanca kıyasla etkileyici bir biçimde düşük olduğu” bir aşamaya varmış durumda. “Artan üretkenlik ve ücretler, yaşlanan nüfus ve mal ve hizmetler üretiminin artan küreselleşmesi”, “çalışan emek gücündeki artışın yüksek bir vasıf gerektirmeyen ve dış ülkelere aktarılamayacak işleri gerektiren hizmetlerin üretimine kayacağını gösteriyor.” Amerikan Çalışma Bakanlığının tahminlerine göre “emek gücü talebindeki artışın yarıdan fazlası 25 iş koluna yönelmekte.” Yine Pritchett’in ifadeleriyle, her ne kadar “modern ekonomiler bilgisayar mühendislerine ve yükseköğretim düzeyinde eğitim verecek öğretmenlere de ihtiyaç duyacak olsa da giderek artan ölçüde evde sağlık hizmeti sunan yardımcılara, fast food sektörü çalışanlarına, kasiyerlere ve hademelere de ihtiyaç duymakta.”

“Hayalet” Ülkelerin Ekonomilerindeki Sorunlar

Belli coğrafi bölgelerin yaşadığı ekonomik sorunlar da uluslararası göçün giderek artmasına neden olacak dinamikler arasında görülebilir. Bazı bölgelerde “emeğe olan talepte yaşanan büyük ve kalıcı düşüşler”, “tarımda yaşanan teknik gelişmeler yahut sahip olunan kaynaklarda yaşanan değişim” örneğinde olduğu gibi, Pritchett’in tabiriyle “hayaletler” veya “zombiler” yaratıyor. Eğer emek “coğrafi anlamda hareketli ve dolayısıyla da emek arzı elastik olursa, emek gücü talebindeki bu düşüş dışa yönelik göçü arttıracaktır.” Bu eğilim, Birleşik Devletler’deki birtakım “hayalet” kasabalarda çoktan gözlemlenmeye başlandı bile. Eğer bu ülkelerde iş gücü dışarıya akmanın bir yolunu bulamaz, “ulusal sınırlar içerisinde kısılıp kalırsa” bu durumda “emek arzı elastiki bir mahiyet arz edecek” ve bu durum söz konusu coğrafi bölgelerde “ücretlerin düşüşü anlamına gelecektir.” Böylelikle “hayalet ekonomisine dönüşemeyen ekonomiler, birer “zombi ekonomisi”ne dönüşecektir; İnsanların bir parçası olmaya zorlandığı “ölü ekonomilere” yani.^[81]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İnsanlık tarihi, insanların yoksullukla mücadeledeki olağanüstü üretkenliklerinin aşikâr bir kanıtını teşkil eder. Bu üretkenlik, kendisini yalnızca ekonomik büyümeye neden olan kurumların hayata geçirilmesi yahut insanların hayatını değiştiren sayısız icat ve sınırsız sayıdaki ticari iş fikirleri olarak değil, yoksul insanların ailelerini geçindirme derdiyle devletlerin önlerine çıkardığı her türlü sınırlama ve engeli aşarak daha iyi şartlarda yaşamak yönünde sergilediği olağanüstü azim aracılığıyla da gösterir.

⁸¹ Pritchett, L. (2006). *Let Their People Come: Breaking the Gridlock on Global Labor Mobility*. Brookings Institution Press. s. 6-7.

Bu nedenle ulusal ve uluslararası dinamikler, insanları daha iyi şartlarda yaşamak için göçe zorladıkça, insanların önlerine koyulan engelleri aşmanın yeni ve daha etkili yollarını bulacakları kesindir. Gerçekten de göç edip bir ömür boyu çok daha müreffeh bir hayat yaşama şansına erişecek girişken bir insanın kararlılığının önünde kim durabilir ki? Bir örnek vermek gerekirse bütün bir çalışma hayatını Meksika'da değil de Amerika'da geçiren bir işçi, bu işten muazzam ölçüde kazançlı çıkacaktır. Nathaniel Smith, şöyle bir hesapyapmaktadır:

Eğer Amerika'da kişi başına düşen gayrisafi milli hasılayı 46.400 dolar, Meksika'dakini ise 13.500 dolar olarak hesaplar, her iki ülkede de ekonomik büyüme oranının kabaca aynı olduğunu ve iskonto oranının iktisadi büyüme oranından yüzde 1 oranında fazla olduğunu varsayarsak, tipik bir göçmenin Meksika'da değil de Amerika'da yaşamaktan elde edeceği maddi kazanç 1,3 milyon dolar kadar olabilecektir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Bu nedenle “elde edilecek kazancın” Amerika-Meksika sınırındaki “göç kontrollerinin göçün yarattığı müşevvikler üzerinde kayda değer bir tesirde bulunabilmesi için çok büyük olabileceği” rahatlıkla iddia edilebilir. Bilhassa gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda durum her yerde hemen hemen aynı yahut oldukça benzerdir.^[82]

Genel olarak iktisat teorisi göçün iktisadi açıdan faydalı olacağını öngörüyor ve iktisatçılar da büyük bir oranda bu öngörüğü paylaşıyor. Uluslararası göç, yoksullukla mücadelede son derece etkili. Göçün ev sahibi ülkelerdeki tipik bir işçi için kazanç anlamına geldiğini destekleyen güçlü bulgular var. Bazı araştırmalar göçün en azından kısa vadede ev sahibi ülkelerdeki vasıfsız işçiler için mâlî bir kayıp anlamına geldiğini vurgulasa da göçten elde edilen kazancın bu kayıpları telafi etmekte kullanılabileceğini öne sürmek mümkün. Göçmenler, gittikleri ülkelerde vatandaşlar için mutlaka mâlî bir yük olmayıp hatta bu ülkelerde devlet bütçesine pozitif bir mali katkıda bulunabiliyor. Tüm bu sebeplerden ötürü, tümüyle iktisadi bir perspektiften bakıldığında, göçün gerek göçmenler gerek göç alan ülkelerdeki işçiler ve o ülkelerin ekonomisi için net ve oldukça büyük bir fayda sağladığını söyleyebiliriz. Yine tümüyle iktisadi bir perspektiften incelendiğinde, daha serbest bir göç rejimini dahi savunmak için oldukça makul gerekçeler var.

Göçün Kamu Bütçesine Etkileri

Borjas tarafından belirtildiği gibi, göçmenlerin kamu maliyesi üzerindeki etkileri, ekonomiye olan etkilerinin önemli bir parçasını oluşturuyor. Göçmenler eğer büyük ölçüde sosyal yardımlar vasıtasıyla yaşamlarını idame ettiriyorlarsa, bu onların üretken olmadıklarına

⁸² Nathan, S. (2012). Excerpt from Principles of a Free Society. *Openborders.info*, (<https://openborders.info/wp-content/uploads/2012/12/Principles-of-a-Free-Society-Chapter-9.pdf>)

deleket edebilir.^[83] Bu nedenle göçmenlerin kamu desteklerinden nasıl ve ne ölçüde faydalandıkları incelenmeye değer bir konudur.

Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerdeki kayıtlı olarak çalışabilmeleri için eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin olması gerekir. Benzer şekilde, göç edilen ülkedeki dili de iyi kullanabilmeleri için kamu kaynaklarıyla onlara dil eğitimi sağlanması gerekir. Bütün bu sosyal altyapı hizmetlerinin sağlanması da kısa vadede kamu mâlî dengesine ek yükler yüklemesi beklenir^[84]. Bununla beraber uzun vadede göçmenler çalışabilir olduklarında ise vergi ödeyen konumuna geçerler. Bu da kamu mâliyesine olumlu etkiler oluşturur. Avrupa Komisyonuna bağlı olarak gerçekleştirilen bir araştırma raporunda, mültecilere yapılacak uyum politikası yatırımlarının 9 ile 19 yıl arasında yapılan tüm yatırımı geri ödeyebileceği belirtiliyor.^[85] Diğer bir husus da göçmenlerin devletin sağladığı imkânlardan yerli halk kadar faydalanmamalarıdır. ABD üzerine yapılan bir araştırma sonuçları, 12 yıla kadar göçmenlerin yerli halka kıyasla daha az kamu hizmeti kullandığını gösteriyor. 12 yıldan sonra ise göçmenlerle yerli halkın kamu hizmetleri kullanma oranı yaklaşık olarak birbirine eşit bulunmuş. Katkı tarafında ise 3 ile 5 yıl içerisinde göçmen ailelerin yerel halka yakın oranlarda vergi ödediğini gösteriyor. 5 yıldan sonra ise yerel halktan çok daha yüksek vergi ödemektedirler. Özetle bu araştırmanın sonucu göçmenlerin Amerikan kamu bütçesine aldıklarını fazlasıyla geri ödediğini ortaya koyuyor.^[86]

Göçmenlerin kamu mâliyesine olan etkileri ile ilgili diğer bir örnek de İrlanda'dan verilebilir. İrlanda, 1990'ların sonunda istisnai sayılacak derecede yüksek ekonomik büyüme gösterdi. Bu güçlü ekonomik performans da ülkeyi göçmenler için cazip hâle getirdi. Diğer birçok ülke deneyiminde olduğu gibi İrlanda'da göçmenlerin, devlet desteklerini yerel halka nispeten daha az kullandığı tespit edildi.^[87] Anketler, 2004 yılında göçmenlerin yerel halka nispeten yarı yarıya daha az devlet yardımı aldığını gösteriyordu. Bu sonuç, göçmenlerin İrlanda'da da sanılanın aksine kamu kaynaklarını tüketen bir grup olmadığını ortaya koyuyor.

Göçün göçmenlere olan faydaları konusunda Chiswick'in teorilerinden yararlanılabilir. Chiswick'e göre göçmenler ilk aşamada yerli halka nispeten bir ücret dezavantajı yaşayacaktır.^[88] Bunun nedeni göçmenlerin, bazı bölgelerde yerel halka göre sahip oldukları beşerî sermayelerinin daha az oluşudur. (Beşerî sermaye azlığına en basit manada dil problemleri verilebilir).

⁸³ Borjas, G. J. (1995). The Economic Benefits from Immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 3-22.

⁸⁴ Kancs, D. A., & Lecca, P. (2018). Long-term Social, Economic and Fiscal Effects of Immigration into The EU: The Role of the Integration Policy. *The World Economy*, 41(10), 2599-2630.

⁸⁵ Cortes, P., & Tessada, J. Age.

⁸⁶ Simon, J. L. (1984). Immigrants, Taxes, and Welfare in the United States. *Population and Development Review*, 55-69.

⁸⁷ Barrett, A., & McCarthy, Y. (2007). Immigrants in a Booming Economy: Analysing Their Earnings and Welfare Dependence. *Labour*, 21(4-5), 789-808.

⁸⁸ Chiswick, B. R. (1978). The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men. *Journal of Political Economy*, 86(5), 897-921.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Her ne kadar farklı karakteristiğe sahip olsalar dahi, göç etmenin göçmenlere ekonomik olarak getirisi olduğunu gösteren başka bulgular da var. Yeni Zelanda, göçmenleri bir kura sistemiyle kabul ediyor. Bu kura sonucu Yeni Zelanda'ya giden Togalı göçmenlerin ücretlerinde belirgin bir artış varken kurayı kazanamayanların ücretleri sabit kalmış^[89] ve göçmenlerin ücret avantajı zamanla daha da belirginleşmiş.^[90] Bununla beraber ABD üzerinde yapılan araştırmalar, ABD'ye yasal yollarla giren göçmenlerin her ne kadar ücretlerinin zaman içerisinde yerel halkın ücret seviyesine yaklaştığını gösterse de yasal olmayan yollarla giren göçmenlerin ücretlerinin yasal olarak göç edenlerinkinden belirgin oranda düşük olduğunu gösteriyor ve zaman içerisinde de bu fark kapanmıyor.^[91] İrlanda'da da göçmenlerle yerel halk arasında önemli bir ücret dezavantajı olduğu tespit edilmiş.⁵¹ Bu ücret dezavantajını belirleyen faktörler arasında en önemlisi, İngiltere'de de İrlanda'da da ana dili İngilizce olup olmamakla ilgili.^[92]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göç Veren Ülkelere Olan Etkiler

Göç veren ülkeler de göçten birçok açıdan faydalanıyor. İlk olarak işçi dövizleri, birçok göç veren ülke için önemli bir kaynak teşkil ediyor.^[93] Bu ilave kaynak, göç veren ülkelerde ekonomik büyümeyi tetikliyor.^[95] Göçmenler vasıtasıyla göç edilen ülke ile göç veren ülke arasında ticaret ilişkilerinin arttığını gösteren bulgular da var.^[96]

Özetle göç, göçmenler için de göç ettikleri toplum için de göçü gönderen toplum için de kapsayıcı ve ket vurmuyucu bir tarzda yönetildiğinde bir “kazan-kazan” hikâyesine dönüşebilir. Suriyeli girişimciler de bu evrensel tecrübeden ve iktisadi bakımından geçerli temel insanî ortak payda ve tutumlardan bağımsız değil. Onların önündeki bürokratik engeller ne kadar azaltılıp onlara ne kadar destek verilirse, üretim ve ticaret faaliyetlerinde bir o kadar artış görüleceği tespiti yapılabilir.

⁸⁹ McKenzie, D., Stillman, S., & Gibson, J. (2010). How Important is Selection? Experimental vs. Non-Experimental Measures of the Income Gains from Migration. *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 913-945.

⁹⁰ Gibson, J., McKenzie, D., Rohorua, H., & Stillman, S. (2018). The Long-Term Impacts of International Migration: Evidence from a Lottery. *The World Bank Economic Review*, 32(1), 127-147.

⁹¹ Borjas, G. J. (2017). The Labor Supply of Undocumented Immigrants. *Labour Economics*, 46, 1-13.

⁹² Dustmann, C., & Fabbri, F. (2003). Language Proficiency and Labour Market Performance of Immigrants in the UK. *The Economic Journal*, 113(489), 695-717.

⁹³ Alpaslan, B., Kayaoglu, A., Meckl, J., Naval, J., Vanore, M., & Ziesemer, T. H. (2021). Economic Effects of Remittances on Migrants' Country of Origin. *The Economic Geography of Cross-Border Migration*, 449-483.

⁹⁴ Siddique, A., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2012). Remittances and Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh, India and Sri Lanka. *Journal of Development Studies*, 48(8), 1045-1062.

⁹⁵ Pradhan, G., Upadhyay, M., & Upadhyaya, K. (2008). Remittances and Economic Growth in Developing Countries. *The European Journal of Development Research*, 20(3), 497-506.

⁹⁶ Parsons, C., & Vézina, P. L. (2018). Migrant Networks and Trade: The Vietnamese Boat People as A Natural Experiment. *The Economic Journal*, 128(612), F210-F234.

Burada finansal destekten daha çok kurumsal destek ön plana çıkıyor. Suriyelilerin özellikle diğer Arap ülkelerine yapabileceği ihracatta onlara bilgi sağlama ve ihracatlarını kolaylaştırma gibi destekler, Türkiye ekonomisinin büyümesi için de çok önemli. Bazı grupların özellikle göçün başlangıç yıllarında rekabet nedeniyle işini kaybetmesi durumu ve korkusu, yerel halkın göçmenlere bakışının neden ağırlıklı olarak neden olumsuz olabileceği konusunda bir fikir veriyor. Ancak göç yönetiminde konuyu bütünlüklü biçimde ortaya koyup topluma tüm boyutlarıyla birlikte aktarabilmek önemlidir. Küresel rekabetin yoğun olarak her yerde kendini gösterdiği 21. yüzyılda elindeki göçmen ve yerel halktan olan insan potansiyelini en verimli olarak üretime dönüştürmeyi başaran toplumların, en hızlı ve sağlıklı ekonomik gelişmeyi başaran toplumlar olabileceği tespiti yapılabilir.

Göçmenlerin Yerel Ekonomiye Etkileri

Göçmenlerin ekonomik etkisini gösteren ulusal düzeyde pek çok çalışma yapılmıştır. Dünyada göçmenlerin en çok yaşadığı şehirlerden olan Londra ekonomisine yaptıkları etkiyle ilgili araştırma sonuçları, göçün Londra ekonomisine esneklik, canlılık, dinamizm getirdiği ve ekonomiyi çeşitlendirdiğini gösteriyor. Ayrıca göçün, emek arzını artırarak Londra'daki yerel ücretler üzerindeki artış baskısını azalttığı da ulaşılan sonuçlar arasında. Fakat Londra doğumlu olup düşük niteliklere sahip kişilerin işsizliğe itildiği de göçün bir neticesi olarak dile getiriliyor.^[97]

Göçmenlerin yerel ekonomiye etkileri konusunda Anna Lee Saxenian tarafından kaleme alınan önemli bir rapor da nitelikli göçmenlerin Kaliforniya ekonomisine yaptıkları katkılarını konu alıyor.^[98] *Silikon Vadisi'nin Yeni Göçmen Girişimcileri* başlıklı bu önemli bir rapor, Silikon Vadisi'nin bölgesel ekonomiye katkısı üzerinden göçmen emek ve sermayesinin rolünü irdeliyor. Bu çalışmada hem niceliksel hem de niteliksel olarak göçmenlerin ekonomik ağlarla kurdukları bağlar incelenmiş. Araştırmanın öne çıkan bulgularından biri Çinli ve Hintli mühendislerin 1980 ile 1998 arasında kurulan şirketlerin %24'ünün sahibi olduğu. Bu bulgudan hareketle raporda göçmen mühendislerin Kaliforniya ekonomisine hem yeni emek talebi hem de varlık birikimine katkı sağladığı sonucuna ulaşıyor. Hatta ülkelere dönen göçmenlerin bile Kaliforniya ile bir şekilde bağlantıda kaldığı ve Kaliforniya ekonomisinin dış ticaretine katkı sağladığını gösteriyor.^[99]

Göçmenlerin yerel ekonomiye olan etkilerini inceleyen bir diğer

⁹⁷ Gordon, I. R., Travers, T., & Whitehead, C. M. (2007). *The impact of Recent Immigration on the London Economy*. London School of Economics and Political Science.

⁹⁸ Saxenian A. (2000). *Silicon Valley's New Immigrant Entrepreneurs*. La Jolla, California: University of California-San Diego.

⁹⁹ Age.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

örnek de İspanyol kökenli Güney Amerikalıların Nebraska'ya göçü. Nebraska'ya olan göç dalgasının yerel ekonomiye çok olumlu etkileri raporlanıyor. Araştırma sonuçları, göçün hem emek arzını hem emek talebini pozitif etkilediğini; böylece istihdamı, ortalama ücret seviyesini ve ekonomik büyümeyi artırdığını tespit ediyor.^[100]

Dünyada Göçün Ekonomiye Yansımaları

Almanya, Suriye'deki drama karşı 2015 yılında belirli bir süre açık kapı politikası uyguladı. Sınır kapılarının açılmasıyla 1,5 milyona yakın mülteci Avrupa'ya göç etti. Bilhassa bu durum aşırı sağ ve kamuoyunda eleştirilmesine rağmen Alman Ticaret Odası, mültecilerin ekonomik büyümeye olumlu katkıları olduğunu açıkladı. Göçmenlerin iş piyasasına uyumu ile ilgili çalışmalar yapan Hannover Ticaret Odasından ekonomist Günter Hirth, mevcut mülteci nüfusundan Almanya'nın faydalandığına işaret ederek mültecilerin çoğunlukla genç olmasının Almanya için fırsat olduğunu vurguladı.^[101] Alman Ticaret Odasının 2006-2016 yılları arasında mültecilerin ekonominin büyümeye etkisiyle ilgili yaptığı çalışma, mültecilerin ekonominin büyümesine %0,7 oranında bir katkı yaptığını ortaya koyuyor.^[102]

Dünya Bankasının *Demografik Dönüşüm ve Kalkınma Hedefleri* raporu, göçün ev sahibi ülkeye önemli ölçüde katkı yapabileceğini fakat bunun kabul edilen iş piyasasına ve istihdama uyum sağlama hızlarına bağlı olduğunu belirtiyor.^[103] Benzer bir çalışmayı Uluslararası Para Fonunun (IMF) yayımladığı raporda da görmek mümkün. Raporda IMF, Avrupa'da "mülteci akınının kamu maliyesinin genişlemesine ve kısa vadede GSMH'nin istihdam alanlarının büyümesine olumlu etkide bulunacağını" belirtiyor.^[104] Mültecilerin orta ve uzun dönemde iş piyasasına uyumlarının önemli olduğunu teyit ediyor. Dünya Ekonomi Forumunda konuşan IMF Başkanı Christine Lagarde, "Avrupa'ya yönelik sığınmacı akını, ülkelerin ekonomilerine olumlu katkı sağlayabilir" ifadesiyle bu durumun faydalarına odaklanılması gerektiğine işaret ediyordu.^[105] Öte taraftan 110 ülkede 1990-2011 yılları arasında göçün piyasa ekonomisine ne derece etki edip etmediği

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁰⁰ Bodvarsson, Ö., & Van den Berg, H. (2003). The Impact of Immigration on a Local Economy: The case of Dawson County, Nebraska. *Great Plains Research*, 291-309.

¹⁰¹ Witte, G., & Beck, L. (2019). Angela Merkel Welcomed Refugees to Germany. They're Starting to Help the Economy. *The Washington Post*. (https://www.washingtonpost.com/world/europe/angela-merkel-welcomed-refugees-to-germany-theyre-starting-to-help-the-economy/2019/05/03/4bafa36e-6b60-11e9-bbe7-1c798fb80536_story.html?utm_term=.1136675a886f)

¹⁰² Im Beruf gut integriert- und plötzlich abgeschoben (2018) *Der Tagespiegel*. (<https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/arbeitsmarkt-fuer-fluechtlinge-im-beruf-gut-integriert-und-plotzlich-abgeschoben/22863354.html>)

¹⁰³ The World Bank. (2016). Global Monitoring Report 2015/2016: Development Goals in an Era of Demographic Change. *Washington: World Bank*. s. 208.

¹⁰⁴ Aiyar, M. S., Barkbu, M. B. B., Batini, N., Berger, M. H., Detragiache, M. E., Dizioli, A., ... & Topalova, P. (2016). *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*. International Monetary Fund. s.4.

¹⁰⁵ Salcı, T. Kurtaran, G. (2016). Yaşlı Avrupa Sığınmacıların Potansiyelini Gözardı Ediyor. *Anadolu Ajansı*, (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yasli-avrupa-siginmacilarin-potansiyelini-gozardi-ediyor/575437>)

araştırılmıştır. Buna göre göçmenlerin piyasa ekonomisinde üretimi, millî geliri ve ekonomik verimliliği artırdığı sonucu çıkmıştır. Ayrıca araştırmaya göre göçmenlerin; geldikleri ülkenin kurum kültürüne, alışkanlıklarına ve yasalarına uyum sağladığı görülürken, uzun süreçte büyümeye ortalama yüzde 0,45 oranında katkı yaptıkları da görülüyor.^[106] Bu bağlamda Basso ve Peri tarafından yapılan ve 1970–2010 yıllarını kapsayan bir başka ampirik çalışmada ise göçmenlerin yaşadıkları ülkelerde eğitilmiş veya eğitimsiz yerli nüfusun işlerini alıp almadığı incelenmiş. Çalışma, göçmenlerin yaşadıkları yerdeki iş gücüne olumlu katkıda buldukları ve maaşların düşmesine neden olmadıklarını gösteriyor.^[107]

Yukarıda da vurgulandığı gibi, göçün ekonomiye yük olduğuna dair iki farklı görüşten bahsedilir. Bunlardan ilki, vatandaşların elinden iş imkânlarını aldığı için göçün işsizliği artırdığı; ikincisi ise göçün kamu hizmetleri üzerinde baskı oluşturduğu kaygısında somutlaşıyor. Kukathas, bu kaygılara karşı; nüfus artışının tabii bir neticesi olarak işsizliğin artması anlamına gelmeyeceğini, yeni iş gücüyle beraber mal ve hizmet talebinin de oluşacağı cevabını veriyor. Çünkü ona göre “daha fazla insan daha fazla arz demektir.”^[108] Aynı şekilde Ben Powell, işsizlikle ilgili iniş çıkışların olabileceğini ama bunun uzun vadede işsizliğin yükseleceği anlamına gelmeyeceğini, aksine iş gücü arttığında istihdamın da paralel şekilde genişleyeceğini belirtiyor.^[109]

1980’de Küba’dan Miami’ye göç edenlerin etkisinin incelendiği araştırma ise göç dalgasının Miami’deki iş piyasasına etkisinin sıfır olduğunu gösteriyor. Ayrıca 1962 yılı itibarıyla Fransa’da yaşayan Cezayirlilerin oradaki yerli iş piyasasına etkisinin gözle görülmez derecede kısıtlı olduğu da görülmüş. Benzer şekilde Berlin Duvarı’nın çökmesiyle Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi sonucunda iş piyasasının olumsuz etkilenmeyeceği endişesi hâkimdi. Ancak somut veriler, göçmenlerin ücretlere etkisinin orada da sınırlı kaldığı yönünde.^[110]

Uluslararası raporlar ve bürokratların söylemleri göz önüne alındığında, göçmenlerin özellikle aktif iş gücüne dâhil edilmesinin uyum ve aidiyet açısından önemli bir eşik olduğu sonucu ortaya çıkıyor. Bu nedenle ev sahibi ülkelerin iş piyasasına girişte, göçmenlere yönelik engelleri kaldırmaları ve meslekî eğitimler gibi farklı teşvikler vererek istihdam piyasasına girişlerini kolaylaştırmaları gerekiyor. Göçmenlere yönelik hukukî düzenlemeler, özel mülkiyet hakları ve iktisadî özgürlük gibi alanlarda yapılacak değişiklikler, uzun vadede o ülkede refahı artırıyor. Bu bağlamda toplumsal uyumun gerçekleş-

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁰⁶ Clark, J. R., Lawson, R., Nowrasteh, A., Powell, B., & Murphy, R. (2015). Does Immigration Impact Institutions? *Public Choice*, 163(3), 321-335.

¹⁰⁷ Peri, G. (2017). The Impact of Immigration on Wages of Unskilled Workers. *Cato Journal*, 37(3). s. 455.

¹⁰⁸ Kukathas, C., & Yanarışık, O. (2019). Göç ve Hürriyet. *Liberal Düşünce Dergisi*, (80), 7-13.

¹⁰⁹ Balkan, B., & Tumen, S. (2016). Immigration and Prices: Quasi-experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey. *Working Paper. TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)* s.7.

¹¹⁰ Age, s. 7.

mesi ve başarılı olunması için devlet tarafından yasal statülerin verilmesi ve hak ve hizmetlere erişimin temin edilmesi son derece önemli görünüyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

B) Türkiye Ekonomisinde Suriyeliler

B) Türkiye Ekonomisinde Suriyeliler

“Göçmenler, sınır aşan sular gibidir. Sınır aşan sularda nasıl ülkenin toprağındaki verimlilik öbür ülkeye geçiyorsa, faydalar ve zararlar da gelir. İnsani değerler çerçevesinde politika oluşturan, minimum zarar görür; faydası ise bunun çok fevkindedir.”

İbrahim Altan

Türkiye’de Göçün Yönetimi

Günümüzde birçok ülke, sınırları içinde istemli veya istemsiz azımsanmayacak bir göçmen nüfusunu barındırıyor. Dolayısıyla ülkelerin göç sürecini hem yönetmek hem de ülke ekonomisine kazanımlar elde etmesi önemli hâle geliyor. Bilhassa göçmenlerin iş piyasasına entegre edilmesi toplumsal uyum açısından kilit rol oynadığı gibi, ekonomik büyüme üzerinde de destekleyici bir etki yapıyor.

Türkiye; bir zamanlar ağırlıklı olarak bir *transit ülke* veya geçiş güzergâhıyken, günümüzde aynı zamanda göçmenler için *hedef ülke* konumuna da geldi. Sığınmacı, mülteci, düzensiz göçmen, misafir veya geçici koruma altındaki kişiler gibi isimler ve statülere ilişkin ayrımlar ve tartışmalardan bağımsız olarak onların bugün mevcut ve burada olduğu gerçeği, “ne yapmalı?” sorusunu öncelikli hâle getiriyor. Bu nedenle kısa, orta ve uzun vadede göçmenlerin meslekî katkılarının alınmasına ve bununla beraber etkili istihdam politikalarına odaklanması gereği hissediliyor.

Kitlesel göçleri yönetmek hiçbir ülke bakımından kolay olmadığı gibi Türkiye için de kolay değildi ve hâlâ da öyle. İlk yıllarda Türkiye, kampların düzeni ve insanî yardım konularındaki başarılı yönetimiyle dünyada takdir toplamıştı. Türkiye’nin performansı, sonraki yıllar içinde inişli çıkışlı bir grafik arz etti. Başlangıçta Suriye’de savaşın

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

kısa süreceği ve sığınmacıların kısa dönemde ülkelerine döneceği düşüncesi hâkimdi ve 2011-2015 yılları arasında siyasî söylem ve uygulamalara bakıldığında Suriyeli sığınmacıların daha çok misafir olarak değerlendirildiği görülüyordu. Ancak aradan geçen zaman, kaynak ülkedeki sorun çözülsün bile dönüş potansiyelinin aşınmasını da beraberinde getirdi.

Türkiye, daha çok 2011-2015 yılları arasında sığınmacılara yönelik insanî yardım politikaları geliştirdi. 2016'dan itibaren göç kanunları ve yönetmeliklerle sığınmacıların iş piyasasına erişiminin açılması yeterli olmasa da önemliydi. Ayrıca 2013 öncesinde devlet kurumları tarafından sayısız toplantılar düzenlenerek göç süreci yönetilmek istendi. İçişleri Bakanlığına bağlı Göç Müdürlüğü'nün kurulmasıyla devlet içerisindeki bürokrasinin tek kurum çatısı altında toplanması amaçlandı.

Ankara, 2016 yılında ise göç yönetimi konusunda önemli adımlar attı. Göç konusunda bölge ülkelerden farklı olarak başta uluslararası koruma kanunu ve yönetmelikler olmak üzere istihdam, eğitim ve sağlık alanında Türkiye, dünya siyasî tarihine geçen köklü değişiklikler yaptı. Bu süreçten sonra geçici eğitim merkezleri kapatılarak Suriyeli çocukların kademeli olarak devlet okullarında eğitim alması sağlandı. Suriyeli sığınmacıların okullaşma oranı bu karar sonrası yüzde %65'in üzerine çıktı. Sığınmacılar sağlık sistemine entegre edilerek hastane hizmetlerinden faydalanma imkânına kavuştu.

Türkiye'de de Suriyelilerin kendi katkılarını sunabilmelerinin önündeki engeller ne ölçüde kaldırılırsa, istihdama ve iş piyasasına ne derece uyum sağlamaları için çalışılırsa, o derece sosyal uyum ve ekonomik katkı elde etmenin yolu açılır. Bu bağlamda Türkiye, hem tarihin trajik bir kopuş anında sergilediği insanî duruşun gereğine uygun hem de uyguladığı açık kapı politikasının ve ekonomik sonuçlarını da elde edeceği bütüncül bir politika geliştirmek zorunda. Türkiye'ye sığınan Suriyeli sığınmacıların büyük çoğunluğu genç nüfustan. Bu açıdan bakıldığında genç nüfusu yönetebilmenin ev sahibi ülke açısından avantajlı olduğu değerlendirilebilir.

Ancak insanî yaklaşımda sergilenen sürat ve kararlılık, özellikle ekonomik uyum konusunda atılması gereken diğer adımlarda gösterilemedi. Yıllar içinde, özellikle artan ekonomik sorunlarla birlikte yükselen ayrımcı ön yargıyla yeterince mücadele edilemediği değerlendirilebilir. Dahası, 2018 ve izleyen dönemde Suriyeli sığınmacıların hareket alanını daraltan toplumsal uygulamaların da yaşandığı görüldü. İstanbul'da kayıtlı olmayan Suriyeli sığınmacıların kayıtlı oldukları şehre götürülmek üzere "toplanması"ndan aileleri başka illerde kayıtlı olan sığınmacıların çocuklarını okullara kaydetmemeye veya gayrimenkul edinme haklarına getirilen kısıtlamalara kadar bir dizi tedbir zaman zaman uygulama sokuldu. Sosyal uyumu geriletici bir etki yaptığı düşünülen bu uygulamalar, çalışmanın kaleme alındığı süreçte de devam ediyordu.

Oysa Türkiye, bu trajik kopuş anında çok değerli bir insanî tutum sergilemişti. Buna gölge düşürücü uygulamaların yerine, onları ekonomik uyumu da içerecek köklü siyasalara dönüştürmesi bekleniyordu. Bu kapsamda, sosyal uyumun öncelikle iktisadî engellerin kaldırılmasından, çalışma hakkı başta olmak üzere ekonomik hakların güvence altına alınmasından geçtiği gerçeğinden hareketle edilmesi gerekiyor. Yıllardır beklenen bazı önemli düzenlemeler var ve bu düzenlemeler henüz hayata geçirilmeyi bekliyor. Bunun yanında meslekî entegrasyon, istihdama erişim ve girişimcilik gibi ekonomik hayata dair meselelerde yapılması gerekenlerin tespit edilerek, kısa, orta ve uzun vadeli politikalara dönüşmesi, ardından da hızla hayata aktarılması önemli görünüyor.

Zamanında göçün, bakanlığa bağlı bir müdürlükle yönetilebilmesinin zorluğu kamuoyunda tartışıldı ve bir göç bakanlığı veya başka bir örgütlenmeye gidilmesi önerileri sıklıkla dile getirildi. Son olarak 2021 yılında Göç İdaresi Başkanlığının kurulması kararı, yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Göçün İktisadi Yönetimi

Sığınmacıların aynı zamanda ekonomik hayatın içinde aktör olarak yer almaları, konunun iktisadî boyutuyla da ele alınmasını ve yönetilmesini gerekli kılıyor. Bu bağlamda üretici, tüketicisi, işçi ve işveren gibi rolleriyle Suriyeliler sadece iş piyasasının parçası değil, aynı zamanda girişimcilik yetenekleri ile de Türk ekonomisinin önemli bir boyutu oldular. Ekonomik aktörler arasında yer almaya aday durumdalar. Ülkede kurulan yabancı şirketler arasında Suriyeli şirketlerin oranı yüzde 26'ya ulaştı ve bu potansiyel çok daha verimli biçimde yüksek seviyelere çıkarılabilir. Üstelik Suriyelilerin kurduğu bu yeni şirketlerin çoğu ihracat alanında önemli faaliyetler yürütüyor ve önlerine çıkarılan bariyerlerden şikâyet ediyorlar.^[111] Diğer iktisadî meseleler, sorunlar ve taleplerle birlikte bu durum, göçün iktisadî yönetimine daha yakından bakmayı gerektiriyor.

Suriyelilerin Çalışma Hayatına Katılımı

Uluslararası Koruma Kanunu çıkmadan önce Suriyelilerin iş piyasasına girişi, 27.02.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4817 sayılı yasaya göre uygulanmaktaydı. Göçmenlerin çalışma izinleri, Bakanlar Kurulu kararına bağlıydı. Küreselleşen dünyada zaman içerisinde ilgili kanunun, piyasa ve istihdam piyasasının ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı görüldü. Kalifiye iş gücünün teşvik edilmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılması için kapsamlı bir yasa hazırlandı. Bu süreçte STK'lar ve kamu kurumlarının istişare hâlinde yasa tasarısına destek olması önemli adımlardandı. Bu minvalde

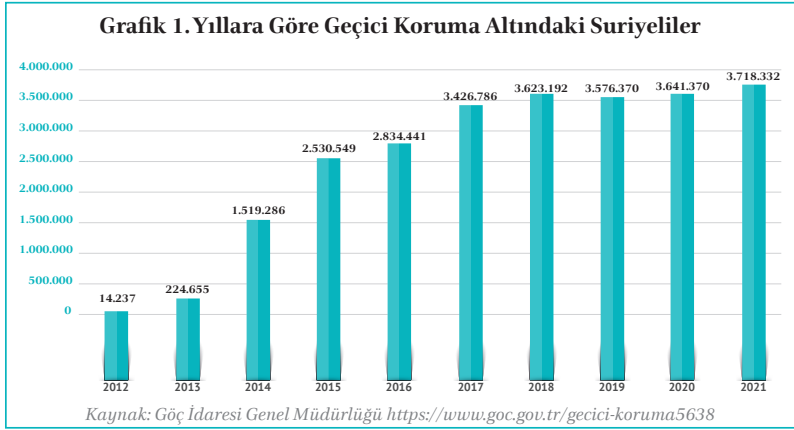

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹¹¹ Tanrıku, F. (2020). The Political Economy of Migration and Integration: Effects of Immigrants on the Economy in Turkey. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1-14.

iş gücünün daha iyi yönetilebilmesi için 6458 sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* yürürlüğe girdi. Yasa sonrası Suriyelilerin çalışma izinleri 15/01/2016 tarihli *Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik* ile belirlenmiş oldu.^[112] Ancak kanun, öncelikle uluslararası koruma başvurusu yapanları ve şartlı mültecileri istihdama dâhil ettikten sonra Suriyeli olmayan yabancılara da çalışma izni için müracaatı mümkün kılıyor.^[113] Bu bağlamda bahsedilmesi gereken diğer bir hukuki düzenleme ise aynı yıl içerisinde yürürlüğe giren ve ülkede yaşayan tüm göçmenlerin iş piyasasını girişini kapsayan 13/08/2016 tarihli ve 6735 sayılı *Uluslararası İşgücü Kanunu*.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2019'da yayımladığı verilere göre, ikamet izni olan ve geçici koruma altında bulunan toplam 63.789 Suriyeli yasal yollarla çalışıyor.^[114]

Grafikte yıllara göre Türkiye’de yaşayan geçici koruma altındaki Suriyeliler görülüyor. 2021 Ekim ayı verilerine göre hâlihazırda ülkede 3.718.332 Suriyeli sığınmacı var. Türkiye’de bulunan Suriyelilerin büyük kısmı 0–18 yaş aralığında ve sayıları toplam 1.762.329. Toplam Suriyeli nüfus içerisinde genç nüfus yüzde 50 civarında.^[115] Aynı zamanda dünyaya gözlerini Türkiye’de açan Suriyeli bebek sayısının 450 bini geçtiğinden bahsediliyor.^[116]

¹¹² Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). *T.C. Resmî Gazete*, (28615,11 Nisan 2013)

¹¹³ Amnesty International. (2016). *No Safe Refuge: Asylum-seekers and Refugees Denied Effective Protection in Turkey*. Amnesty International. s. 29.

¹¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2019). *Yabancıların Çalışma İzinleri*. (<https://www.csgb.gov.tr/media/63117/yabancizin2019.pdf>)

¹¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. *Geçici Koruma*. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)

¹¹⁶ Günaydın, A. (2020). Sekiz Yılda 450 Bin Suriyeli Çocuk Türkiye’de Doğdu, 110 Bini De Vatandaş Yapıldı. *Independent Türkçe*. (<https://www.indyurk.com/node/138016/haber/sekiz-y%C4%B1lda-450-bin-suriyeli-%C3%A7ocuk-t%C3%BCrkiyede-do%C4%9Fdu-110-bini-de-vatanda%C5%9F-yap%C4%B1ld%C4%B1>)

Kayıt Dışılık Gerçeğinin Suriyeli Sığınmacılara Etkisi

Dünyanın pek çok büyük ekonomisinde kayıt dışı çalışmaya rastlanır. Batılı demokratik devletler açısından da genellikle bu durum önlenebilir bir sorun olmaktan çok, düşük bir düzeyde tutulan ve bu yönüyle bilinçli olarak tercih edilen veya göz yumulan bir politikayı ifade eder.

Türkiye açısından ise bu oran genel veya kabul edilebilir olanın üstünde olup sığınmacılardan bağımsız olarak öteden beri ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanan bir gerçeği ifade ediyor. Suriyeli sığınmacılar açısından ise çalışma hayatının bütününe hâkim olan genel bir kuralı tanımlıyor.

Genç nüfus yapısıyla Suriyeli sığınmacıların önemli bir imkân olabileceği ve ülkenin nüfus yapısını güçlendireceği düşünülebilir. Geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacıların 657.000'inin çalışma çağında olduğu biliniyor. Bu sayı içerisinde Suriyelilerin sadece yüzde 3'ü kayıtlı çalışırken, %97'si kayıt dışı çalışıyor^[117] ve bu bağlamda Suriyelilerin kayıtlı istihdamın düşük olduğu görülüyor. Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının temsil ettiği iş gücünde de kayıt dışı istihdam 2020 yılı itibarıyla %30,59. Dolayısıyla genel bir sorun olarak kayıt dışı istihdamın göçmenlerde oldukça yüksek ama vatandaşlar açısından da azımsanmayacak düzeyde olduğu tespit edilebilir.^[118]

Kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu başlıca sektörün tarım olduğu gözlemleniyor. Aynı zamanda inşaat ve hizmet sektöründeki otel ve restoranlarda da kayıt dışı istihdam yaygın görünüyor.

Suriyeli sığınmacıların göç ettiği 2011-2015 yılları arasında Türk ekonomisi büyüme trendindeydi. 2016 yılından itibaren ise Türk ekonomisi daralmaya başladı. Bu daralma işsizlik oranlarının artmasına neden oldu. Buna mukabil Suriyeli sığınmacılar da iş piyasasına uyum gerçeği ile yüz yüze kaldı. Zira 2012-2016 yılları arasında kullanılan kavramlar ve mevzuatlar incelendiğinde Türkiye, savaşın kısa sürede biteceğini düşünerek çalışma izninden ziyade geçici koruma statüsü vermişti.

Çalışma çağında olan sığınmacıların Türkiye ekonomi sistemine dâhil edilebilmesi için kayıt içi istihdamın kolaylaştırılması gerekiyor. Geçen bu süreçte kayıtlı Suriyelilerin çalışma izni alma oranının düşük kaldığı görülüyor. Her ne kadar internet ortamında çalışma iznine başvurmak kolay gözükse de başvuru ücretlerinin yüksek olması ve uzun süren başvuru süreci hem işvereni hem de çalışanı kayıt dışına sevk ediyor. Aynı zamanda Türk işverenler tüm çalışanlar içerisinde ancak yüzde %10 yabancı çalıştırabiliyor. Bunun yanında

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹¹⁷ UNDP. (2018). *3RP Livelihoods and Employment Data Analysis*. (http://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/library/syria_programme/3rp-gecim-kaynaklar-ve-stihdam-verileri-analizi-raporu.html)

¹¹⁸ Sosyal Güvenlik Kurumu. *Kayıt dışı İstihdam Oranları*. ([Http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari](http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari))

toplam çalışan sayısı 10'dan az olan iş yerlerinin, en fazla bir kişi çalıştırmasına müsaade ediliyor. Buna mukabil Türk şirketlerinin yabancı çalıştırabilmesi için aynı nitelikte Türk vatandaşlarının olmaması şart koşuluyor. Bilhassa Suriyelilerin yoğun yaşadığı ve nüfusun %20'sini teşkil ettiği Güneydoğu bölgesinde bürokratik sıkıntılar daha yoğun biçimde göze çarpıyor. Zira geçici koruma statüsüne sahip Suriyelilerin çalışma izni alabilmeleri sadece kayıtlı oldukları şehirlerde mümkün oluyor.^[119]

Hâlihazırda kayıt dışı çalışma hem sığınmacı hem de işveren açısından uzun vadede riskler barındırmasına rağmen çalışma izni başvurularını takip eden bürokratik süreçler, işverenleri yıldırıyor. Sığınmacılar ekseriyetle tarım, inşaat ve sanayi sektörlerinde bağımlılık ilişkisi temelinde işleyen yerlerde çalışıyorlar. Bazı sektörlerde “vasıfsız eleman” ihtiyacı sığınmacılar tarafından karşılanırken, bazı alanlarda ise taşıdıkları vasıfların altında işlerde çalışıyorlar.

SGK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kayıtlı istihdama geçiş programı (KİGEP) kapsamında Suriyelilerin istihdama geçişi ile ilgili araştırma sonuçları; 2011 ile 2018 yılları arasında yaklaşık olarak 10 bin iş yeri açtıklarını ve bu işletmelerin geçici koruma sağlayan Suriyelilerin yüzde 7'sini istihdam ettiğini bildiriyor. Bu işletmelerin yüzde 55'i ihracata yönelik üretimler yapıyor. Bilhassa Suriyeli sığınmacıların Arap ülkeleriyle ilişkilerde gerek dil ve kültürel benzerlikten dolayı işlevsel oldukları ve bölgeye olan ihracatı artırdıkları vurgulanıyor.^[120]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Kayıtlı çalışmayı yaygınlaştırmak için yapılabilecekler var mı?

Kayıtlı çalışma oranları Türkiye'de önemli bir sorun. Çoğu kez işçiyi ve işvereni buna ikna etmek kolay değil. Ancak bir kez bu bariyeri aştıktan ve kayıtlı hâle geldikten sonra eskiye dönmek de kimsenin tercihi olmuyor. İşte bu yüzden de kayıtlı duruma gelmeyi herkes bakımından kazançlı hâle getirecek usul ve yöntemler üzerinde daha fazla düşünmek önemli. Çünkü bu konuda sanılanın aksine, çıkarları birbiriyile çelişiyor görünen işçi ve işverenle, bundan vergi kazanıp hizmet kapasitesini geliştiren devleti aynı anda kazançlı hâle getirmek mümkün olabiliyor. Sosyal Güvenlik Kurumu Strateji Geliştirme Başkanı Dr. Muhiddin Şahin, ILO'dan bu amaçla sağlanan destekle kayıtlı çalışma potansiyelinin nasıl geliştirilebileceğinin ufuk açıcı bir örneğini anlatıyor.

¹¹⁹ UNDP. Age.

¹²⁰ Oğuz, F. Gökşal, K. Oğuz, S. Şahin M. (2020). *Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı Birinci Faz Etki Analizi Çalışması*. ILO Publishing, Ankara. s.50

“Herkes İçin Kayıtlı Çalışma” ilkesinin hayata geçirilmesinde örnek bir çalışma: KİGEP (Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı)

Sosyal Güvenlik Kurumunun temel görevlerinden biri, çalışanların kayıtlı istihdama girmelerini sağlamak. Araştırmalar, çalışanların bir kez kayıtlı istihdama girdikten sonra ayrılmadıklarını gösteriyor. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte, insanların ileriki yaşlarda emeklilik hakkı kazanma ve özellikle Türkiye'nin övgüye değer sağlık hizmetlerinden neredeyse hiçbir ücret ödemediği rahatlık olduğu düşünülüyor. Diğer taraftan kayıtlı işçi çalıştırmaya başlayan işverenler de destekler kesilse bile işçilerinin sigortalarını ödemeye devam etmekte, böylelikle daha istikrarlı ve güvenceli bir insan kaynağına sahip olabilmekteler.

Kayıt dışı istihdamla mücadelede yapılan AR-GE çalışmalarındaki temel mantık, yapılan yeni uygulamalar sayesinde kimlerin ne kazandığını tespit araştırılmasıdır. SGK'nın bu tür çalışmalarındaki temel amacı da hem çalışanın ve işverenin hem de devletin/kurumun kazanacağı yöntemler geliştirmektir. KİGEP, işte tam da bu mantığa uygun olarak kurgulanmış bir projedir.

Proje nasıl uygulandı?

Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin (GKAS) çalışma hayatına özellikle “kayıtlı” bir şekilde kazandırılması için neler yapılabilir? Arkadaşlarımla birlikte kafa yorduk ve bu konuda çözümün bir parçası olmaya karar verdik. *Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı* (KİGEP) böyle bir düşünceyle kurgulandı ve ILO temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirilen ciddi bir saha çalışmasına dayanarak yapıldı.

Önce GKAS'in yoğun olarak buldukları şehirlerde işveren odalarıyla görüşülerek, onların istihdamıyla ilgili algı ve ayrıca bu grupta görülen yoğun kayıt dışı çalıştırmanın nedenleri üzerinde görüş alışverişinde bulunuldu. Kendilerine kayıt dışı çalıştırmanın kişisel, toplumsal ve devlet açısından ortaya çıkardığı maliyetler anlatıldı ve çözümün bir parçası olmaları önerildi. Aslında işveren odaları da benzer kaygılar taşıdıklarını ama nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda bilgisiz olduklarını belirttiler.

Sosyal Güvenlik Kurumundaki proje ekibi uzman arkadaşlarımla beraber işveren temsilcileriyle hangi teşvikler verilirse ya da hangi işleri kolaylaştırırsa çalışanlarını kayıtlı hâle getirebilecekleri tartışıldı. Bu süreçte işverenlerin çalışma izin süreçlerini yeterince bilmedikleri ve Suriyeli çalışanlarda da Türk vatandaşları gibi istihdam teşviki verilip verilmeyeceği yönünde tereddütler olduğu tespit edildi.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Diğer taraftan yapılan saha analizlerinde özellikle bazı sektörlerde Türk vatandaşı çalışan bulamayan işverenlerin GKAS iş gücüne yöneldiği belirlendi. Ancak işverenler herhangi bir denetimde ya da bir iş kazasında ciddi müeyyidelerle karşı karşıya olduklarının da farkındaydılar.

Peki, ne yapılabilirdi? Proje ekibiyle beraber oturup beyin fırtınası yaptığımızda işverenlerin isteklerine cevap verilmesinin en azından bir proje kapsamında sağlanabileceği kanaatine varıldı. İlk önce Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü (UİGM) ile iş birliği yapılarak projeden yararlanacak işverenlerin çalışma izinlerinin takibi sağlandı. İşverenlerin çalışma izni için ödemesi gereken harçların proje bütçesinden karşılanmasına karar verildi. Buna ilave olarak söz konusu çalışanın da ilk defa kayıtlı istihdama girdiği için mevcut istihdam teşvikinden de yararlanması sağlandı. Ayrıca aylık olarak “1.000 TL bonus” ödemesi yapılmasına karar verildi. Yine bu desteklere ek olarak kayıtlı istihdamda olan ya da kayıtlı istihdama ilk defa giren her bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çalışan için 1.000 TL daha verilmesine karar verildi. Bu çerçevede Suriyeli ve Türk çalışanlara eşit olacak şekilde işverene aylık 2.000 TL’lik bir ödeme yapılmaya başlandı. Bu destek, takip eden süreçte 2.500 TL’ye yükseltildi.

KİGEP’te kim ne kazandı?

Kayıtlı çalışan açısından;

En az asgari ücret seviyesinden ücret alma,

Herhangi bir iş kazası geçirdiğinde SGK’nın sağlayacağı bütün hak ve imkânlardan yararlanma,

Kendisi ve ailesi için tam kapsamlı Genel Sağlık Sigortası hakkı kazanma,

Emeklilik için gerekli şartları sağladığında Türkiye’den emekli olma,

Belli şartları taşıdığı anda kıdem tazminatına hak kazanma,

Herhangi bir işsizlik durumunda işsizlik ödeneğine hak kazanma.

İşveren açısından;

Aynı işi yapan işverenler arasında haksız rekabetin önlenmesi,

Herhangi bir iş kazası durumunda ağır tazminatlara karşı sigorta güvencesi,

Yapılan bir denetim sırasında karşılaşılabilecek birçok müeyyideye karşı korunma,

Kayıtlı çalıştırmaktan dolayı birçok istihdam teşvikinden yararlanma hakkı.

Devlet/Kurum açısından;

İstihdam piyasasının daha kontrol edilebilir/denetlenebilir olması,

Vergi kaybının önüne geçilmesi,

İş gücüne katılımın artırılması,

Sosyal güvenlik prim kayıplarının giderilmesi,

Sosyal güvenliğin kapsadığı kesiminin artması,

Sağlık hizmetinin finansmanına yapılan katkının artması,

Sosyal yardımların daha etkin dağıtılmasına imkân vermesi.

Sonuç olarak iki seneyi aşan uygulama süresiyle KİGEP, sosyal güvenceden yoksun bir kesime, uygulama süresince verilen destekten faydalanan çalışanların yarısının Türk vatandaşı olması dolayısıyla Türk çalışanlara ve bunları çalıştıran işverenlere dönük ciddi bir destek sağladı. Ortaya konan maddi desteğin ötesinde, bu iş gücünün işverenle buluşturulması ve bu kapsamda belli sektörlerde yaşanan iş gücü açığının kapatılması noktasında da önemli bir katkı yaptı.

KİGEP uygulaması özünde temel bir insan hakkı olan sosyal güvencenin yaygınlaşması Sosyal Güvenlik Kurumunun temel prensiplerinden olan “herkes için kayıtlı çalışma” ilkesinin hayata geçirilmesinde örnek bir çalışmadır.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Bu çalışma, Suriyelilerin kayıt altına alınmasıyla önemli ölçüde vergi kaybını önlediğini ortaya çıkardı. Proje kapsamında 483 Suriyelinin kayıt altına alınmasıyla toplamda aylık 27.869 TL tutarında vergi kazancı sağlandı. Beş ay boyunca verilen destek süresince devlet 139.345 TL tutarında gelir vergisi elde etti. Bu sonuçlar, bazı göç alan ülkelerde uygulandığı gibi göçmenlerin istihdama teşvikiyle kayıt dışı önlenerken istihdam piyasasına girişinde kolaylıklar tanınmasının genel bir uygulama olması durumunda yaşanacaklara dair bir fikir oluşturuyor.^[121]

Kayıt Dışı İstihdamda Sığınmacı Yoğunluklu Sektörlerin Belirlenmesi: Fuzzy Topsis Metodu

Türkiye’de “Geçici Koruma” kapsamındaki bireylere çalışma izni bazı koşul ve sınırlamalar dâhilinde veriliyor. Bu durum, Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı istihdama yönelmesine neden oluyor. Kayıt

¹²¹ Age., s. 50.

dışı istihdam, bir yanıyla gelişmiş ülke ekonomilerinde belirli bir oranda tercih edilen veya göz yumulan bir durumken, diğer yanıyla da ülke ekonomilerinin önemli bir sorunu olarak belirginleşiyor. Ağırlıklı olarak kayıt dışı istihdamda değerlendirilen Suriyeli sığınmacılar dolaylı olarak da üretime ve ülke ekonomisine katkı sağlıyorlar. Genç ve dinamik nüfus yapısıyla Suriyeli sığınmacıların katkısı, özellikle emek gücünün yüksek olduğu sektörler göz önünde bulundurulduğunda, çok daha önemli hâle geliyor.

Ancak kayıt dışılığın bu kadar yoğun olduğu bir ülkede bu katkının hangi sektörlerde yoğunlaştığını nasıl belirlemeli? Çalışmamızın bu bölümünde kullanılan metot, Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de hangi sektörlerde daha çok değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlıyor. Bu çerçevede çok kriterli karar verme yöntemlerinden “Fuzzy TOPSIS” metodu uygulanarak bulgular değerlendirildi ve sonuç yazıldı.

Kayıt dışı istihdam, ülke ekonomilerinin kayıt dışı gelişimleri ile birlikte hareket eden bir değişkeni ifade ediyor. Kayıt dışı istihdam içinde çalışma iznine sahip olmayan yabancı iş gücü ön plana çıkıyor. Yabancı iş gücü, kamu denetiminin görece az olduğu sektörler tarafından daha fazla tercih ediliyor.^[122] Akbulut’a göre, Suriyeli sığınmacılardan vasıfsız iş gücü özellikle tarım, tekstil, inşaat ve imalat gibi sektörlerde çalışıyor. Sığınmacıların iş gücü piyasasına etkileri buldukları ilin ekonomik gelişmişliğine göre şekilleniyor. İlin ekonomik yapısı tarım ağırlıklı ise sığınmacılar bu alana yöneliyor ve ağırlıklı iş gücü de bu alanlarda görülebiliyor.^[123] Yıldız ve Yıldız’ın Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele aldıkları çalışmalarına göre sığınmacıların kayıt dışı istihdam içinde değerlendirilmeleri, firmaların maliyetlerini azaltmada pozitif bir durum olarak yorumlanıyor. Gelirleri artan sığınmacıların piyasada talep oluşturmalarının da gelir etkisi oluşturduğu vurgulanırken, kaynakların etkin dağıtılması ve rekabet gücünün artması gibi olumlu etkilere de işaret ediliyor. Ülke ekonomisine olumsuz etkileri ise vergi gelirlerinin azaltılması, vergi adaletinin ortadan kaldırılması, kaynak dağılımını olumsuz etkilemesi, haksız rekabete yol açması, ekonomik verilerin doğru değerlendirilmesinin engellenmesi ve çocuk emeğinin sömürülmesine neden olmasına yer veriliyor.^[124]

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisi ve özelde de emek piyasası üzerinde etkileri olduğunu tespit eden Duruel, Suriyeli sığınmacılara ulusal ve uluslararası yapılan yardımların talep olarak ekonomiye yansıdığını ifade ediyor. Ek olarak söz konusu çalışmada, Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı istihdam ve ücretler üzerinde olumsuz

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹²² Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

¹²³ Akbulut, A. (2020). Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Sığınmacıların Kayıt Dışı İstihdamına Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 131-145.

¹²⁴ Yıldız, T., & Yıldız, İ. (2017). Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdam Etkileri ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye’ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 30-46.

etkilerinden söz ediliyor. Bunun yanında Suriyeli sığınmacıların bulunduğu bölgelerde artan talep sebebiyle kayıtlı sektörlerde de istihdam artışı söz konusu oluyor. Ayrıca Duruel'e göre Suriyeli sığınmacıları Türk işçilerin yerini alarak işsizliği artıracak algısının, iş gücü piyasasında gerçekleşmediği vurgulanıyor. Bununla birlikte Suriyeli sığınmacılar içinde genç nüfusun ağırlıklı olmasının Türk emek demografik yapısına katkı sağlayacağı ifade ediliyor.^[125]

Kavas ve Develi, çalışma izni olmayan yabancıların kayıt dışı çalıştırılma nedenleri üzerinde duruyor. Söz konusu çalışma sonucunda kayıt dışı çalıştırılma nedenleri olarak ekonomik nedenler, sosyal güvenlik ve vergi sisteminden kaynaklı sebepler, düşük asgari ücret, kamusal sebepler ile işletmelerden ve sosyal yardımlardan kaynaklanan nedenlere yer veriliyor. Ek olarak kayıt dışı istihdamın olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu belirtiliyor.^[126]

Çoban'ın, Suriyeli genç sığınmacıların İstanbul iş gücü piyasasına katılımları önündeki sorunları incelediği çalışmasında 422 sığınmacı ile yüz yüze görüşme yapılmış. Çalışmada sığınmacıların İstanbul'da bulunmayı ve çalışmayı tercih etmelerinin en önemli sebebi olarak iş fırsatlarının çok olması gösteriliyor. Ayrıca İstanbul'da bulunan bazı sektörlerin vasıfsız elemana olan ihtiyacının, Suriyeli sığınmacıları kayıt dışı istihdam olarak değerlendirmelerine neden olduğu belirtiliyor. Bunun yanında Suriyeli sığınmacılara yönelik yasal düzenlemelerle kayıtlı olarak istihdam içinde değerlendirmelerinin ülke ekonomisine önemli katkı sunacağı vurgulanıyor.^[127] Benzer bir çalışma Akbaş ve Ünlütürk Ulutaş tarafından Denizli ili üzerine yapılmış. 36 sığınmacı ve 7 yerli katılımcı ile yapılan yüz yüze görüşme sonucunda Suriyeli sığınmacıların ikincil iş gücü piyasasında en alt düzeydeki işlerde değerlendirildiği ve düşük ücretlerde çalıştırıldığı tespit edilmiş.^[128]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Kayıt Dışı İstihdamda Suriyeli İş Gücünün Tercih Edildiği Sektörler ve Tercih Nedenleri

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine katkıların daha iyi anlaşılabilmesi bakımından onların hangi sektörlerde daha çok değerlendirildiğini tespit etmek önem taşıyor. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının sitesinde toplam 26 ana sektör yer alıyor. Çalışmamızda söz konusu bu sektörler literatüre dayanarak daraltıldı. Literatüre göre Suriyeli sığınmacıların en çok tercih edildiği 7 ana sektör üzerinde karar kılındı.

¹²⁵ Duruel, M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.

¹²⁶ Kavas, Ç., & Develi, A. (2020). Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Kayıt Dışı İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 4-23.

¹²⁷ Çoban, B. (2018). Türkiye'de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları. *Çalışma ve Toplum*, 56(1), 193-216.

¹²⁸ Akbaş, S., & Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).

Kayıt dışı istihdamda Suriyeli iş gücünün tercih edilmesinde alternatif olarak ele alınan sektörlerin uygulamadaki karşılıkları Tablo 1’de kaynaklarıyla birlikte şöyle:

Tablo 1. Alternatifler

Alternatifler	Sektörler	Kaynaklar
a1	İnşaat sektörü	Kavas ve Develi (2018), Çoban (2018), Erdoğan ve Ünver (2015), Çınar (2018), Kutlu (2018), Koyuncu (2016), Koca (2019),
a2	Tarım, avcılık ve balıkçılık	Kavas ve Develi (2018), Çoban (2018), Erdoğan ve Ünver (2015), Kutlu (2018), Koyuncu (2016), Koca (2019),
a3	İmalat sanayi (kimya, petrol, lastik ve plastik, metal vb.).	Kavas ve Develi (2018), Çoban (2018), Koyuncu (2016),
a4	Tekstil, hazır giyim, deri	Kavas ve Develi (2018), Çoban (2018), Koyuncu (2016), Erol vd. (2017), Yılmaz, A. K. (2020)
a5	Turizm, konaklama, yiyecek-içecek hizmetleri	Çoban (2018), Erdoğan ve Ünver (2015), Kutlu (2018), Koca (2019), Ulutaş (2018), Bulut ve Canbolat (2020)
a6	Ulaştırma, lojistik ve haberleşme	Çoban (2018), Kutlu (2018), Ulutaş (2018), Boz (2016).
a7	Ticaret (satış ve pazarlama) ve gıda	Kavas ve Develi (2018), Çoban (2018), Koyuncu (2016), Koca (2019),

Suriyeli iş gücünün tercih edilmesinde birçok kriter söz konusu. Bu kriterler kayıt dışı istihdamın oluşmasında önemli değişkenler olarak dikkate alınıyor. Literatüre dayandırılarak elde edilen kriterler Tablo 1’de yer alıyor.

Ücret düzeyi kriteri, Suriyeli iş gücünün tercih edilmesinde önemli bir faktör olarak görünüyor. Kayıtlı istihdamda ücret düzeyinin en düşüğü *asgari ücret* adı altında verilmesi, birçok sektörde maliyetleri artırması nedeniyle firmaları kayıt dışı istihdama yönlendiriyor. Bu sebeple kayıt dışı istihdamda düşük ücret düzeyi, firmalar için cazip geliyor. Düşük ücret düzeyi Türk işçiler tarafından tercih edilmediği için Suriyeli sığınmacılara istihdam fırsatı doğuyor.^[129]

Bir diğer kriter de firmaların “sosyal güvenlik maliyetlerinden kaçınma” durumu. Firmaların en düşük ücret düzeyi olan asgari ücretle birlikte işçiler için katlanmakta oldukları sosyal güvenlik maliyetleri de Suriyeli iş gücünün tercih edilmesinde önemli bir kriter olarak görünüyor.^[130]

¹²⁹ Kahveci, M. (2019). Misafirlikten İkinci Sınıf İşçiliğe: Türk ve Suriyeli İşçiler Arasında Ücret Ayrımcılığı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 97-118.

¹³⁰ Sahin, M. (2018). İşverenler Perspektifinden Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Temel Belirleyicileri: Bir Anketten Sonuçlar. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2055-2071.

Tablo 2. Kriterler

Alternatifler	Kriterler	Kaynaklar
c1	Ücret düzeyi	Kahveci (2019), Ağlargoöz ve Yardımcı (2019), Erol vd. (2017), İlgaçi (2019), Cebeci (2017).
c2	Sosyal güvenlik maliyetlerinden kaçınma	Şahin (2017), Güler ve Toparlak (2018), Aslantürk ve Tunç (2018), Koca vd. (2021).
c3	Vasıfsız olma durumu	Koca vd. (2021), Kahveci (2019), Bulut ve Canbolat (2020), Mancak (2019)
c4	Gelir düzeyi	Akıncı (2021), Çoban (2018), Çiftçi (2019), Tunç (2015)
c5	Kamu denetlenebilirliği	Akbulut (2020), Kavas ve Develi (2020), Ağlargoöz ve Yardımcı (2019)
c6	Nüfus yoğunluğu ve ulaşımın kolay olması	Akbulut (2020), Boz (2016), Kavas ve Develi (2020), Ağlargoöz ve Yardımcı (2019), Dillioğlu (2015)
c7	Çalışma süresi	Kavas ve Develi (2020), Ağlargoöz ve Yardımcı (2019), Kahveci (2019), Şahin (2018)
c8	Eğitim düzeyi	Alhawarin vd. (2021), Kavas ve Develi (2020), Ağlargoöz ve Yardımcı (2019), Kahveci (2019), Yılmaz (2015).
c9	Yerel halk tarafından işin beğenilmemesi	Kavas ve Develi (2020), Kahveci (2019),
c10	Tecrübeli olma durumu	Kavas ve Develi (2020), Kahveci (2019), Korkmaz (2018), Diken ve Demirel (2016).

Türkiye’de yer alan sektörlerde emek gücü önemli bir yer alıyor. Nitekim emek piyasasında vasıfsız iş gücü de ön plana çıkıyor. Bu durum Suriyeli iş gücünün tercih edilmesinde bir seçenek olarak değerlendiriliyor.^[131]

Bir diğer kriter de gelir düzeyi. Gelir düzeyinin düşük, iş gücü piyasasında bir an önce işe yerleşme eğilimini artırıyor. Bu durum işverenler tarafından bir avantaj olarak görülebiliyor.^[132]

Kamu denetlenebilirliği yani kamunun sektörler üzerindeki denetim mekanizması da burada belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkıyor. Devlet, bazı sektörleri gerek yerinde gerek yazılımlarla geniş çaplı denetlerken, bazı sektörleri de temel düzeyde inceliyor. Örneğin bazı sektörler, günlük veya haftalık istihdamla kamu denetimini göz ardı ederek işçi alımı yapabiliyor. Bu süreç, işverenler tarafından risk alınarak Suriyeli iş gücünün değerlendirilmesine yol açabiliyor.^[133]

Suriyeli sığınmacıların bulunduğu bölgelerde nüfus yoğunluğunun yüksek oluşu ve iş alanlarına yakınlık, işverenler tarafından fırsat olarak kabul ediliyor.^[134]

¹³¹ Duruel, M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.

¹³² Çiftçi, M. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Yerleşim Yeri Seçiminde İl İstihdam Olanaklarına ve Öncül Sığınmacılara Duyarlılık Mukayesesi 1. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 122-141.

¹³³ Akbulut, A. (2020). Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Sığınmacıların Kayıt Dışı İstihdama Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 131-145.

¹³⁴ Boz, D. (2016). Dış Göçler Olgusu ve Etkisi: Türkiye-Suriye Üzerine Bir İnceleme. *Sosyoekonomik*, 24(30), 147-154.

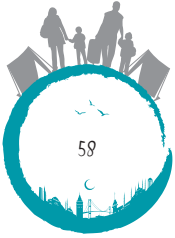

Suriyeli sığınmacıların tercih edilmesinde bir diğer kriter çalışma süresi. Çalışma süresi, iş kanununa göre 8 saat olarak belirtilmiş. Kayıt dışı istihdamda çalışma süresi göz ardı edilen hususlar arasında yer alıyor. Nitekim kayıt dışı çalıştırılanlar işe alınırken çalışma süreleri peşinen 8 saat üstü olarak düşünülüyor. Bu süreç de işverenler tarafından fırsat olarak görülüyor.^[135]

Eğitim düzeyinin yüksek oluşu, çalışanların iş tercihini olumlu etkileyen bir husus olarak dikkate alınıyor. Eğitim düzeyinin düşük olması ise çalışanlara fazla seçenek sunmamakla birlikte alt düzey işlerin tercih edilmesine yol açıyor ve bu da işverenler tarafından değerlendiriliyor.^[136]

Bazı sektörlerde işlerin ağır olması ve ücret düzeylerinin yetersizliği, yerel halk tarafından işin beğenilmemesine neden olabiliyor. Böylelikle işverenler bu durumu göz önünde bulundurarak yabancı işçi alımına gidiyor.^[137]

Suriyeli sığınmacılar arasında meslek sahibi bireyler de söz konusu. Söz konusu bu meslek sahibi bireyler, işverenler tarafından göz önünde bulundurularak Suriyeli sığınmacıların tercih edilmesine olanak sağlıyor.^[138]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Fuzzy TOPSIS Yöntemi

Çoklu karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi, “The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution” şeklinde ifade edilmekte, farklı alternatifleri sıralamak olarak tanımlanmaktadır. Hwang ve Yoon (1981) tarafından

geliştirilen bu yöntem, pozitif ve negatif ideal çözüm noktalarını kullanarak alternatifler arasından seçim yapma prensibi olarak tanımlanıyor. Negatif ideal çözüme en uzak ve pozitif ideal çözüme en yakın alternatif, en iyi alternatif olarak ifade ediliyor. TOPSIS algoritması varsayımına göre her bir kriter, monoton olarak artan ya da azalan bir değişim gösteriyor. Böylelikle ideal bir çözüm kolaylaşıyor.^[139]

¹³⁵ Sahin, M. (2018). İşverenler Perspektifinden Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Temel Belirleyicileri: Bir Anketten Sonuçlar. *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2055-2071.

¹³⁶ Yılmaz, H. (2015). *Gaziantep’te Kayıt Dışı İstihdam: Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep

¹³⁷ Kavas, Ç., & Develi, A. (2020). Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Kayıt Dışı İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 4-23.

¹³⁸ Diken, A., & Demirel, E. (2016). İşletmelerimizde Nitelikli İşgücü İhtiyacı ve Suriyeli Göçmen İş Görenlerin İşgücü Piyasasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi “Göç, Yoksulluk Ve İstihdam” Bildiriler Kitabı*, 51-61.

¹³⁹ Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2017). A Strategic Approach to Global Financial Crisis in Banking Sector: A Critical Appraisal of Banking Strategies Using Fuzzy ANP And Fuzzy Topsis Methods. *International Journal of Sustainable Economies Management (IJSEM)*, 6(1), 1-21.

Fuzzy TOPSIS algoritmasında alternatiflerin değerlendirilmesinde sözel değişkenler kullanılabilir. Söz konusu bu sözel değişkenler, üçgen bulanık sayılarla ifade edilerek, ilk defa Chen (2000) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Chen, Lin ve Huang (2006) değerlendirmelerinde yamuk bulanık sayıları kullanarak tekniğin farklı bir biçimde uygulanabileceğini ortaya koymuşlar.^[140]

TOPSIS yönteminde en temel 4 aşama söz konusu. İlk aşamada, fuzzy karar matrisi oluşturulur. Bu amaçla fuzzy ağırlıklar hesaplanır. Söz konusu bu ağırlıklandırma süreci Denklem 1'deki formülle gerçekleşir (Dinçer vd., 2017).

$$\tilde{X}_{ij} = \frac{1}{k} (\tilde{X}_{ij}^1 + \tilde{X}_{ij}^2 + \tilde{X}_{ij}^3 + \dots + \tilde{X}_{ij}^k) \quad (1)$$

İkinci aşamada, fuzzy karar matrisi normalize edilir. İkinci aşamada ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin denklem süreci 2'de verildi (Dinçer vd., 2017).

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{a_{ij}}{c_{ij}^*}, \frac{b_{ij}}{c_{ij}^*}, \frac{c_{ij}}{c_{ij}^*} \right) \quad (2)$$

$$c_{ij}^* = \sqrt{\sum_{i=1}^m c_{ij}^2} \quad (3)$$

Üçüncü aşamada, fuzzy pozitif ve negatif ideal noktaları belirlenir. Bu süreçle ilgili formül denklem 4'te verildi.

$$A^+ = (\tilde{v}_1^*, \tilde{v}_2^*, \tilde{v}_3^*, \dots, \tilde{v}_n^*) \text{ and } A^- = (\tilde{v}_1^-, \tilde{v}_2^-, \tilde{v}_3^-, \dots, \tilde{v}_n^-) \quad (4)$$

Dördüncü aşamaya ek olarak, her bir alternatifin pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları (5) ve (6) denklemler yardımıyla hesaplanabilir. Bu eşitlik içinde

\tilde{v}_j^* , (1,1,1)'e eşittir ve \tilde{v}_j^- , (0,0,0)'ı temsil ediyor.^[141]

$$D_i^+ = \sum_{j=1}^n d(\tilde{v}_{ij}, \tilde{v}_j^*) \quad (5)$$

$$D_i^- = \sum_{j=1}^n d(\tilde{v}_{ij}, \tilde{v}_j^-) \quad (6)$$

Son aşamada ise, her alternatif için yakınlık katsayısı hesaplanır. Sonrasında yakınlık katsayılarına bakılarak tüm alternatifler sıralanır ve en yüksek yakınlık katsayısına sahip olan alternatif seçilir. Yakınlık katsayısının yüksek olması demek, bir alternatifin fuzzy pozitif ideal çözüme daha yakın, negatif ideal çözüme ise daha uzak olduğunu gösterir. Söz konusu bu süreç, Denklem 7 ile sonlanır (Dinçer vd., 2017).

$$CC_i = \frac{D_i^-}{D_i^+ + D_i^-} \quad (7)$$

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁴⁰ Aktaş, R., Doğanay, M.M., Gökmen, Y., Gazibey, Y. ve Türen, U. (2015). *Sayısal Karar Verme Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınevi.

¹⁴¹ Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. Age.

Fuzzy TOPSIS yönteminin uygulandığı çalışmamızda 4 uzmana anket soruları gönderilerek veri toplama süreci gerçekleştirildi. Uzmanların demografik bilgilerine göre birinci uzman Suriyeli sığınmacılar, göç ve göçün ekonomi üzerindeki etkileri, göç ve istihdam gibi konular alanında araştırma yapmış, alanında 12 senelik tecrübeye sahip bir akademisyen olarak belirlendi. İkinci uzman olarak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Ankara ofisinde çalışan, Suriyeli sığınmacıların çalışma koşulları ve Türkiye'deki emek piyasası konusunda araştırmalara ve saha çalışmalarına sahip, 10 yıllık tecrübesi olan orta düzey bir yönetici seçildi. Üçüncü uzman, Sosyal Güvenlik Kurumunda 15 yıllık tecrübeye sahip genel müdürlükte üst düzey bir yönetici olarak belirlendi. Dördüncü uzman, ticaretle uğraşan ve 15 yıldır hizmet sektöründe firma sahibi bir işletmeci oldu.

Bulgular

Suriyeli iş gücünün katkısının gerçekleştiği birçok sektör var. Söz konusu bu sektörler literatüre dayandırılarak daraltıldı ve yedi sektör üzerinde karar kılındı. Bu sektörlerden hangisinin daha fazla Suriyeli iş gücünden faydalandığı önem arz ettiğinden, bunu anlamaya katkısı bakımından fuzzy TOPSIS model tercih edildi. Alanında uzman kişilerin anket sorularına verdikleri cevap doğrultusunda önce uzman ortalamaları alındı ve normalize işlemi yapıldı. Normalize ve ağırlıklandırılmış normalize işlemleri Ek 1'de yer alan Tablo 9 ve Tablo 10'da verildi.

Fuzzy TOPSIS yönteminin son aşaması pozitif ve negatif yakınlık katsayılarının belirlenmesi ve ağırlıklandırma ölçütlerinin belirlenmesi. Tablo 3'deki sonuçlara göre alternatifler arasında a2'yi temsil eden "Tarım, avcılık ve balıkçılık" sektörü ilk sırayı oluşturuyor. İkinci olarak, a4'ü temsilen "Tekstil, hazır giyim, deri" sektörü ve üçüncü olarak ise a1'i temsilen "İnşaat sektörü" ön plana çıkıyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Tablo 3. Yakınlık Katsayıları ve Ağırlıklandırma Ölçütleri

Alternatifler	D+	D-	cc	w	Sıralama
a1	9,71	0,30	0,03	0,149	3
a2	9,68	0,33	0,03	0,160	1
a3	9,71	0,30	0,03	0,147	4
a4	9,71	0,30	0,03	0,149	2
a5	9,72	0,30	0,03	0,144	5
a6	9,75	0,26	0,03	0,128	6
a7	9,76	0,25	0,03	0,124	7

Tarım, tekstil ve inşaat sektörünün ön plana çıkmasındaki temel sebep için yüksek vasıf ve eğitim düzeyi gerektirmeyişi denilebilir. Düşük ücret düzeyi, işin günlük ve haftalık gibi değişken çalışma sürelerine sahip olması ve bu sektörlerde iş bulma kolaylığının yüksek olması önemli nedenler olarak görünüyor.^[142] Suriyeli geniş aileler için tarım sektörü diğer sektörler göre daha avantajlı. Geniş ailelerde çok sayıda kişinin çalışması diğer işlerden elde edilebilecek gelirden daha fazla gelir elde edebilme potansiyeli meydana getiriyor. Ayrıca tarım işlerinin, uzun saatler ve zorlu çalışma koşulları içermesi sebebiyle Türk vatandaşları tarafından da az tercih edilebiliyor. Bunun yanında göç eden geniş ailelerin en önemli sorunlarından bir tanesi de şehir merkezlerinde konaklama. Konaklama sorunu, ev sahiplerinin geniş ailelere ev vermemesi veya yüksek kiralarda yaşamaya maruz kalma şeklinde ifade edilebilir. Ek olarak şehir merkezlerinde geniş aileler için yaşam maliyetlerinin yüksek oluşu da önemli bir sorun teşkil ediyor. Bu ve benzeri sorunlar sebebiyle geniş aileler tarım sektöründe çalışmayı tercih ediyor.^[143]

Şehir merkezlerinde yaşamayı tercih eden Suriyeli sığınmacıların da en fazla tercih edildiği sektörün tekstil ve inşaat sektörü olduğu ortaya çıktı. Erol vd.ne göre Türkiye’de istihdamın %10’unu tekstil sektörü oluşturuyor ve bu sektörün yarısından fazlasının da kayıt dışı istihdamla olduğu belirtiliyor. “Merdiven altı” diye tabir edilen atölyelerin çokluğu ve bu atölyelerde denetiminin zayıf olması vasıfsız Suriyeli iş gücünün değerlendirilmesine olanak sağlıyor.^[144] Kahveci’ye göre, İstanbul için Suriyeli iş gücünün en fazla tekstil ve inşaat sektörlerinde değerlendirildiği belirtilmiş.^[145] İBB tarafından yapılan göç araştırmasında da Suriyeli iş gücünün en çok tercih edildiği sektörler arasında tekstil ve inşaat sektörü yer almaktadır.

¹⁴² Özkarlı, F. (2015). Mardin’de İnförmel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 175-192.

¹⁴³ Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. S., & Çetinkaya, Ö. (2019). Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye’de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 63, 2585-2610.

¹⁴⁴ Erol, E., Akyol, A. E., Salman, C., Pınar, E., Gümüştan, İ., Mısırlı, K. Y., ... & Mutlu, P. (2017). *Suriyeli Göçmen Emegi: İstanbul Tekstil Sektörü Araştırması*. Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul.

¹⁴⁵ Kahveci, M. (2019). Misafirlikten İkinci Sınıf İşçiliğe: Türk ve Suriyeli İşçiler Arasında Ücret Ayrımcılığı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 97-118.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Söz konusu araştırmada Suriyeli iş gücünün özellikle bu sektörlerde olmasında geldikleri yerde de aynı sektörlerde çalışmaları neden olarak gösteriliyor^[146] Bu bulgular literatürle aynı sonuçları ortaya koyuyor.^[147]

Suriyeli sığınmacılar, Türk emek piyasası içinde kayıtlı ve kayıtsız istihdam olarak değerlendiriliyor. Belli bir sermaye gücüne sahip sığınmacılar, Türkiye’de yatırımlarda bulunarak iş sahalarını Türkiye’de devam ettiriyorlar. Belirli bir mesleğe sahip olan sığınmacılar da bu araştırmanın İstanbul ile ilgili bulgularda da görüleceği üzere imkân buldukları ölçüde kendi mesleklerini devam ettiriyorlar. Sektörel açıdan vasıfsız olarak adlandırılan iş gücü ise daha çok kayıt dışı istihdam ediliyor.

Sonuç olarak Suriyeli sığınmacıların hangi sektörlerde ve hangi kriterler bazında değerlendirildiğine baktığımızda sırasıyla tarım, tekstil ve inşaat olarak tespit edildi. Bu sonuçlar, literatürdeki çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik arz ediyor. Nitekim tarım, tekstil ve inşaat sektörü, Türkiye ekonomisi için önemli bir yere sahip. 2021 yılı itibarıyla gıda fiyatlarındaki artış, toplam enflasyonu yukarı çeken en önemli etken olarak ortaya çıktı. Suriyelilerin tarım sektöründe çalışmadığı durumda ortaya çıkacak enflasyonun daha yüksek olacağı tahmini bu sonuçlara eklenebilir.^[148]

Türkiye’de Suriyeli sığınmacılara karşı tepkiler göz önünde bulundurulduğunda sığınmacıların bu sektörler için önemli bir istihdam kaynağı oluşturduğunu söylemek mümkün. Ancak kayıt dışı sorunu da dikkat çekiyor. Nitekim bu sorunu minimize edecek şekilde yeni düzenlemelerin yapılması önemli görünüyor.

Türkiye’deki Suriyelilerin İşsizliğe Etkileri

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) raporunda, Suriyeli sığınmacıların iş piyasasındaki etkilerinin çok daha yoğun bir şekilde kayıt dışı istihdam alanında olduğu bildiriliyor. Rapor, yerli kayıt dışı çalışanların yerini sığınmacıların aldığı bilgisini veriyor. Özellikle yoğun oldukları bölgelerde sığınmacılar, yerliler arasında kayıt dışı istihdamı yüzde 2,2’ye kadar düşürmüş.^[149] Benzer ampirik çalışmalar Dünya Bankası tarafından da yayımlandı. Del Carpio ve Wagner’in kaleme aldığı rapor, Suriyeli sığınmacıların kayıt içi ekonomiye olumlu etkisi olduğunu yönünde. Ayrıca kayıt dışı her 10 Suriyelininin

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁴⁶ Doğan, N., Süleymanoğlu-Kürüm, R., Bekaroğlu, E.A., Cin, M. (2020). *İstanbul Göç Araştırması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (<https://www.ibb.istanbul/Uploads/2021/5/istanbul-Goc-Arastirmasi-2020-05-06.pdf>)

¹⁴⁷ Cebeci, A. (2017). Göçmen Emeği ve Sermaye Birikimine Etkileri: Suriyeli Sığınmacıların İstihdamı, Şanlıurfa Örneği. In *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler* (pp. 61-72). Transnational Press London.

¹⁴⁸ Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Tüketici Fiyat Endeksi Ağustos 2021*. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Agustos-2021-37386>)

¹⁴⁹ Balkan, B., & Tumen, S. (2016). Immigration and Prices: Quasi-Experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey. *Working Paper. TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) s.4-5*.

yerli 3 veya 4 kişiye kayıtlı iş imkânı oluşturduğunu ifade ediyor. Buna rağmen sığınmacıların Güneydoğu Anadolu'da düşük maaşlarla kayıt dışı çalışan Türk işçileri işinden ettiği de bildiriliyor. Bilhassa kadın ve eğitimsiz işçilerin bu durumdan daha çok etkilendiği belirtiliyor.^[150] Rapor, Suriyelilerin işsizlik oranlarına ciddi etkisi olmamasına rağmen, yerli iş gücünün sığınmacılardan dolayı işlerini kaybettikleri algısına işaret ediyor.^[151] Buna karşın birçok iş adamı, iş gücü açığını dile getirirken, yerlilerin çalışmak istemediği pozisyonları Suriyelilerin doldurduğunu söylüyor.

Çoğunlukla Suriyeli sığınmacıların yaşadıkları ve çalıştıkları sınıra yakın olan iller, işsizlik oranlarının çoğunlukla yüksek ve bu illerde yerel işçilerle sığınmacılar arasında daha çetin bir rekabet yaşanıyor.^[152] Buldukları bölgelerde iş imkânları kısıtlı olduğu için birçok Suriyeli, iş imkânları daha fazla olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlere taşınmak istiyor. Öte taraftan mülteciler, genellikle yerli işçilerin aldığı ücretlerin yarısını alıyor. Hatta bazı durumlarda Suriyelilerin, çalışmaları karşılığı ücret almadığı zamanlar oluyor. Bazen de gündelik işlerde çalışan sığınmacıların maaşları, aracılar tarafından kesilebiliyor. Suriye sınırına yakın olan beş ilde benzer mağduriyetlerin yaşandığıyla ilgili örnekler var.^[153]

Aynı şekilde Suriyelilerin yoğun yaşadığı şehirler olan Gaziantep ve Şanlıurfa'da kayıtlı istihdam üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu ampirik çalışmaya göre Suriyelilerin kayıtlı istihdam üzerinde etkisi olmadığı yönünde sonuç çıkmıştır. O illerde çalışan Suriyelilerin büyük bir kısmı kayıt dışı istihdam ediliyor. Zira bu araştırma, Suriyelilerin kayıtlı sektöre etkisinin çok sınırlı olduğunu gösteriyor.^[154]

Öte taraftan ekonomik durgunluğa veya krize bağlı olarak işletmeler kayıt dışı işçi çalıştırmayı gerek vergi ve sosyal sigorta primlerini ödememek için tercih edebiliyor. Bilhassa yerlilerin çalışmak istemediği veya rekabeti yoğun olan sektörlerde rakiplerine göre avantaj elde edebilmek için kayıt dışı istihdama yönelebiliyorlar.

Türkiye'de bazı alanlarda ara eleman sıkıntısı yaşanıyor. Hatta bazı fabrikalar "vasıfsız işçi aranıyor" ilanlarıyla ara eleman bulma sıkıntısını dile getirdiği zamanlar da oldu. Geçmişte Eski Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak, "Türkiye, 3 milyon insanı beşerî sermaye olarak da görmelidir. Üç milyon insanın içinde yüksek tahsilliler, uzmanlar var. Şu anda Kahramanmaraş'ta, Adana'da, Osmaniye'de,

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁵⁰ Del Carpio, X. V., & Wagner, M. C. (2015). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market. *World Bank, Policy Research Working Paper*, (7402).

¹⁵¹ Orhan, O., & Gündoğar, S. S. (Eds.). (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. s. 18.

¹⁵² Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. (2019). *Yabancı Sermayeli Şirketler Bülteni Suriye Sermayeli Şirketler*. (https://www.tepav.org.tr/upload/files/15687010145.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Temmuz_2019.pdf) s.2.

¹⁵³ Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2016). En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 49(2). s.793.

¹⁵⁴ İlğazi, A. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkileri: Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği. *EconHarran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(4), 93-123.

Gaziantep'te hatta Ankara'da; birçok ilde eğer Suriyeliler olmazsa düz işçilik yapan yok. Fabrikalarımız durur." şeklindeki ifadeleriyle Suriyelilerin ara eleman sıkıntısının giderilmesinde fayda sağladığını ifade etmişti.^[155] Orta gelirli ülkeler klasmanına geçildiği süreçte sorun teşkil eden inşaat, sanayi ve tarım gibi vasıf gerektirmeyen sektörlerde iş gücü açığını belirli ölçüde Suriyelilerin kapattığı da sıkça dile getiriliyor.

Suriyelilerin yoğun olduğu şehirlerde ORSAM (Ortadoğu Araştırmalar Merkezi) bünyesinde yapılan araştırmada da göçmenlerin işsizlik oranları, maaş düzeyleri, ihracat ve kira artışı gibi verileri mülakatlar yoluyla tespit edilmeye çalışıldı. ORSAM'ın yapmış olduğu anketin sonuçlarına göre çalışma çağında olan Suriyelilerin küçük bir kısmı resmî yollardan çalıştığı ve bunun da haksız rekabet getirdiği belirtilerek yerel halkın şikâyetçi olduğu vurgulanmıştı. Hâlbuki iş kaybı oranının Hatay, Şanlıurfa ve Kilis'te en düşük olmasına rağmen buradaki yerel halkın da işlerini büyük ölçüde Suriyelilerden dolayı kaybettiklerine inanılıyordu. Ayrıca rapor, yoğun oldukları bölgelerde sığınmacıların kayıt dışı istihdamı belirli ölçüde etkilediğini bildiriyordu.^[156]

Diğer taraftan Akgündüz, Van der Berg ve Hassink, Suriyeli sığınmacıların kitlesel göçlerinin den-Güneydoğu Anadolu bölgesinde fiyatlara ve istihdam oranlarına etkilerini araştırdılar. Çalışmalarında, Suriyelilerin gelmesiyle gıda ve ev fiyatlarının yükseltildiği belirtilirken istihdama büyük ölçüde etkisinin olmadığını ifade ettiler.^[157]

Doğal olarak yoğun kitlesel göçler iş piyasası şartlarını bozmaya neden olabiliyor. Zira düzensiz göçleri yönetmek ve emek piyasasına dâhil etmek kolay bir süreç değil. Yugoslavya'dan Avrupa ülkelerine ve Sovyetler Birliği'nden Alman kökenli göçmenlerin Almanya'ya gelmesiyle ortalama maaş düzeyini ve işsizlik oranlarını kısa vadede belirli ölçüde etkilediğine yönelik veriler mevcut.^[158]

Bugün Suriyeli nüfusunun büyük çoğunluğu kampların dışında, şehirlerde yaşıyor. Yüzde 10'luk kısmın yaşadığı kamplar da İçişleri Bakanlığının kararıyla kapatılarak sığınmacılar şehirlere yönlendirildi. Yerel toplum arasında uyumun sağlanması için istihdam ve meslekî entegrasyon önemli görünüyor. Şehirlerde yaşayan Suriyelilerin büyük kısmı vasıfsız işlerde; hayvancılık başta olmak üzere inşaat, tekstil ve hizmet sektörü gibi emek-yoğun alanlarda çalışıyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁵⁵ Fırat, H. (2017). Başbakan Yardımcısı: Hoşgörüyü elden bırakmayalım, *Hürriyet*. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yardimcisi-kaynak-kimsenin-suc-isleme-ozgurlugu-yoktur-40509701>)

¹⁵⁶ Öztürkler, H., & Göksel, T. (2015). Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye ekonomik etkileri: Sentetik bir modelleme. *ORSAM Rapor*, (196). ss.33-35.

¹⁵⁷ Akgündüz, Y., Van den Berg, M., & Hassink, W. (2015). The Impact of Refugee Crisis on Host Labor Markets: The Case of The Syrian Refugee Crisis in Turkey. IZA Discussion Papers 8841. *Institute for the Study of Labor (IZA)*.

¹⁵⁸ Glitz, A. (2012). The Labor Market Impact of Immigration: A Quasi-Experiment Exploiting Immigrant Location Rules in Germany. *Journal of Labor Economics*, 30(1), 175-213.

Suriyeli genç nüfusun, gerekli meslekî bilgi ve beceri kazandırılması (veya hiç değilse önündeki engellerin kaldırılması) hâlinde ülke ekonomisine önemli katkılar sunabilecekleri bir potansiyelleri olduğu düşünülmelidir.

Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin meslekî yeteneklerine dair yeterince bilgi sahibi olunmaması bir eksiklik olarak göze çarpıyor. Billhassa demografik durumları, eğitim ve meslekî bilgilerinin derlenip buna göre doğru politikalar belirlenmesi gerekiyor. Nüfusun genç olması hasebiyle meslekî becerilerin geliştirilerek iş gücüne katılım, çalışma izni alma ve dil konularındaki engeller de göçmenlerin uyum konusunda karşılaştıkları zorluklardan bazıları. Doğal olarak yetersiz Türkçe bilgisi Suriyelilerin iş piyasasında istihdam edilmesini zorlaştırıyor. Özellikle çalışma çağında olan göçmenler için dil ve sosyal uyum programları yoğunlaştırılmalıdır. Bunun yanında işverenlere yabancıların istihdamı konusunda teşvikler verilmesinin uyumu artıracak konular arasında olacağı göz önüne alınmalıdır.

Gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere kayıt dışı istihdamın ekonomilerde bilinçli biçimde izin verilen bir olgu olduğu yönünde görüşler olsa da onun getirdiği bir dizi olumsuzluk, örneğin denge ve rekabet düzeyini bozarak haksız rekabet oluşturduğu tespit edilebilir. Bu nedenle bürokratik engellerin azaltılmasıyla yabancıların yasal yollarla çalışmaları sağlanıp iş kaybının belirli ölçüde azaltılması mümkün olabilir. Öte yandan sığınmacılardan bağımsız olarak kayıt dışılığın ekonominin bir gerçeği olduğu Türkiye’de, konumuz açısından başka bir sınırlayıcı başlık ise girişimcilerin ekonomideki yerinin tam olarak tespit edebilmesinin güçlüğüdür. Bundan sonraki başlık tam da bununla ilgili bir anlama çabasını yansıtır.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Türkiye’deki Suriyelilerin Tüketici Fiyatlarına Etkileri

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının *2016-II Raporu*, TÜİK verilerine dayanarak göç öncesi ve sonrasını inceledi. 2010-2014 yılları arasında sığınmacı akınından etkilenen bölgeler ve az etkilenen şehirler başta olmak üzere göç öncesi ve sonrası gibi farklı değişkenleri göz önüne alarak tüketici fiyatlarını araştırdı. Göçle beraber temel gıda maddelerine artan talebin, fiyat artışından ziyade temel gıda ürünlerinin fiyatlarında düşümlere neden olduğunu ortaya çıkardı. Ayrıca göçten etkilenen bölgelerde göç akınından etkilenmeyen bölgelere göre tüketici fiyatlarının yüzde 2,5 daha düşük olduğu görüldü.^[159] Ceritoğlu, Yüncüler, Torun ve Tümen de sığınmacıların gelişinin kayıt dışı istihdamı olumsuz etkilediğini, ancak üretim piyasasında fiyatları indirdiğini söylüyorlar. Kayıt dışı ve düşük ücretli maaş karşılığı istihdam edilen Suriyeliler, bu fiyat avantajıyla rekabet koşullarını artırarak üretim piyasası olmak üzere

¹⁵⁹ Merkez Bankası. (2016). *Enflasyon raporu II*. (https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4f79fd39-89cd-44fa-a360-a55b703b30af/enf-nisan2016_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEI D=ROOTWORKSPACE-4f79fd39-89cd-44fa-a360-a55b703b30af-m3fBbIQ)

kayıt dışı sektörlerde fiyatları düşürüyor.^[160]

Sığınmacı akınıyla birlikte tüketici fiyatlarının ev sahibi ülkelerde düşmekte olduğu görülüyor. Bu düşüş ortalama yüzde 2,5 oranında. Hizmet ve ürün fiyatlarında da benzer düşüşler var. Kayıt dışı istihdam sektöründe yoğun bulunan sığınmacılar, üretilen ürünlerin maliyetini ortalama yüzde 4 düşürüyor.^[161] Ayrıca Suriyelilerin gelmesiyle birlikte Türk ekonomisinde mal ve hizmet ürünlerine yönelik talepler artış gösteriyor. Sığınmacıların toplam talepteki tüketimi ise lüks ürünlerden ziyade zorunlu mallara odaklanıyor.

Suriyeli sığınmacıların ekonomi üzerindeki etkileri, Türkiye'deki ekonomik durgunlukla tekrar alevlendi. Bu konu, kamu harcamaları ve istihdam başta olmak üzere birçok açıdan değerlendirilmeye muhtaç görünüyor. Toplumda, bilhassa kira artışlarının Suriyelilerin gelmesiyle olduğu algısı mevcut. Sığınmacıların yoğun yaşadıkları bölgelerde arz talep dengesine bağlı olarak dönemsel artış yaşandığı görülmektedir. Özellikle sınır illerinde kitlesel göçle birlikte ciddi bir talep oluşmuş, ancak arz talep dengesinin zamanla oluştuğu görülmüştür.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁶⁰ Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., Torun, H., & Tumen, S. (2017). The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence From A Quasi-Experimental Design. *IZA Journal of Labor Policy*, 6(1), 1-28.

¹⁶¹ Balkan, B., Konuk, S. (2016) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Immigration and Prices: Quasi-Experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey, January 2016, *Working Paper No:16/01* s. 5.

C) Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler

C) Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler

“Biz Suriyelileri masanın ortağı gibi görüyor, beraber çalışıyoruz. Tüm işlerimizi birlikte yapıyoruz. İnanılmaz öğretici oldular, bize değer kattılar. Halep’teki taş işçiliğinin hepsi şu anda Gaziantep’in ekonomisine hayat veriyor. Şu an Gaziantep, 2016 yılı verilerine göre dünyanın ilk rekabetçi 10 şehrinin içinde.^[162] Suriye meselesini trafik ışıklarındaki insanlardan ibaret görmek büyük bir yanılgı.”

Turgay Aldemir

Türkiye’de kurulan şirketlerin yüzde 13,2’si yabancı ortak sermayeli. TOBB (Türkiye Odalar ve Borsa Birliği) ve TEPAV’ın (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Merkezinin) derledikleri verilere göre Suriyeliler; 2010-2012 yılları arasında sadece 278 iş yeri açmışlar. Temmuz 2019 itibarıyla 9.131 ortak sermayeli Suriyeli şirket kurulmuş. Kayıtlı olmayan Suriyeli girişimcilerle birlikte bu sayının 20 bine ulaştığı düşünülüyor.^[163] Türkiye’deki yabancı ortak sermayeli şirketler il bazında incelendiğinde en fazla şirketin 762 taneyle İstanbul’da kurulduğu görülüyor. Yabancı ortaklı kurulan şirket oranın en yüksek olduğu il ise yüzde 47,8 ile Yalova. Ardından Gaziantep yüzde 30,7, Mersin yüzde 21,1 ve İstanbul yüzde 19,3 ile takip ediyor. TEPAV tarafından düzenli olarak yayımlanan rapor en son Temmuz 2019’da web sitesinde paylaşıldı.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁶² World Bank Group. (2015). *Competitive Cities for Jobs and Growth: What, Who, and How*. World Bank. (<https://olc.worldbank.org/system/files/Competitive-Cities-for-Jobs-and-Growth.pdf>)

¹⁶³ TEPAV. (2019). *Yabancı Sermayeli Şirketler Bülteni*. (https://www.tepav.org.tr/upload/files/1568701014-5.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Temmuz_2019.pdf)

Tablo 4. Yabancı Sermayeli Kurulan Şirketlerin Toplam Şirket Sayısına Oranı En Yüksek İlk 10 İl (Temmuz 2019)

İller	Kurulan Yabancı Ortak Sermayeli Şirket Sayısı	Kurulan Toplam Şirket Sayısına Oranı (%)
Yalova	11	47,8
Gaziantep	74	30,7
Mersin	45	21,1
İstanbul	762	19,3
Hatay	17	18,7
Bolu	3	16,7
Kilis	3	15,8
Antalya	55	15,5
Bursa	46	14,1
Kahramanmaraş	7	12,1
Toplam	1.204	13,2

Kaynak: TOBB, TEPAV Hesaplamaları

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Tablo 5. Seçilmiş Şehirlerde Suriyeli Sermayeli Şirketlerin Toplam İçindeki Yeri, 2021

Şehir	Suriyeli Şirket Sayısı	Toplam Şirket Sayısı	% Payı	Suriyeli Şirketlere Ait Sermaye	Toplam Sermaye	% Payı
Gaziantep	2.604	28.439	9,16	1.497.057.228	45.643.971.681	3,28
Kilis	303	1.980	15,3	90.716.050	619.063.627	12,78
Urfa	494	11.236	4,39	219.668.781	8.475.045.285	2,59
Mersin	1.963	28.000	7,01	832.730.500		

Kaynak: Gaziantep, Kilis, Urfa ve Mersin Ticaret Odaları

Tablo 5'te bazı şehirlerin ticaret odalarından alınan Suriyeli sermayeli şirketlerin toplam şirket sayısı içindeki yeri ve toplam sermaye büyüklüğü içindeki payı gösterilmiştir. Bütün bu şehirlerde Suriyeli şirketler hem şirket sayısı olarak hem de sermaye büyüklüğü olarak önemli bir yekûnu teşkil etmekte oldukları görülüyor.

Türkiye; kritik bir tarihsel anda, gerek doğal hukuk ve uluslararası insanî sorumluluklarından ve gerekse de tarihsel geleneklerinden hareketle sığınmacılara kapılarını açarak göç konusunun insanî boyutunu önceliğini gösterdi. Ancak geçen süre zarfında göçün sosyal psikolojik süreçlerinin yönetimi konusunda anlamlı adımlar atılmadığı gibi ekonomi boyutunun detaylı biçimde ele alınıp modern ekonomi anlayışıyla etkenlik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda incelenmediği, dolayısıyla olması gereken seviyede düzenlemelerin de gerçekleştirilemediği görülmektedir. Kuşkusuz ani kitlesel göçleri yönetebilmek ve ekonomik uyumu sağlamak düzenli göçe göre oldukça zor. Ancak göç sürecini birçok ülkenin yaşadığı tecrübelerden de istifade ile aşabilmenin yollarının aranması gerekiyordu.

Sığınmacıların Türkiye'nin ekonomik büyümesine katkı yaptığı akademik çalışmalarda tespit ediliyor. *TBMM Göç ve Uyum*

Raporu, “Türkiye’deki iktisadî etkilerine dair bugüne kadar yapılan araştırmalarda Suriyeli mültecilerin, büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu görülüyor şeklinde yer verdiği tespitin ardından 2015 yılında gayrisafi yurt içi hasılaya katkısının yüzde 0,5 ila yüzde 1,7 oranında olduğu tahminine yer veriyor.^[164] İzleyen yıl için verilen başka bir rakam da aynı pozitif katkıya işaret eden S&P raporunun sonuçlarıyla da örtüşüyor. Rapor, sığınmacıların Türkiye GSMH’sine katkısının, 2016 dâhil yılda yüzde 0,2-0.3 olduğunu ifade ediyor.^[165]

Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Uzun Vadeli Etkisi başlığını taşıyan ve Suriyeli mültecilerin Türkiye ekonomisine katma değerini irdeleyen *Forum Euroméditerranéen des Instituts de Sciences Économiques* (FEMISE) raporuna göre 2017 yılı sonu itibarıyla Suriyelilerin GSMH’ye katkısı %1,96 olarak hesaplıyor.^[166]

“Suriyeli mülteciler Türkiye’de önemli ekonomik aktörler hâline geliyor: Sanayide, çoğunlukla kayıt dışı ekonomide iş gücü tedarikçileri olarak yatırım yapıyor, tasarruf ediyor ve güçlü bir girişimcilik kapasitesi ortaya koyuyorlar” tespitine yer veren raporun yazarlarına göre, mültecilerin üretim etkisi, sırasıyla 2017, 2023 ve 2028 için teşvik edilen talep etkisinden daha büyük. Bu, Suriyeli mültecilerin girişimcilik becerileri ve iş gücü arzı olarak üretken kapasitelerinin, ekonominin büyümesi üzerindeki tüketim etkilerinden daha etkili olduğu anlamına geliyor. Öte yandan Türk şirketleri, %10’u sınırında Suriyeli iş gücü istihdam ederek sosyal güvenlik katkı paylarını %20 oranında azaltabiliyorlar.^[167]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁶⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu. (2018). *Göç ve Uyum Raporu*. Ankara, s.259. (https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/resources_goc_ve_uyum_raporu.pdf)

¹⁶⁵ S & P Global Ratings analisti Frank Gill, “Türkiye’deki Suriye Etkisi: Düşündüğünüzden Daha Büyük” başlıklı raporunda bunun Türkiye GSMH’sine katkısının, 2016 dahil, yılda yüzde 0.2-0.3 olduğunu ifade ediyordu. (<http://www.commoditiescontrol.com/commodity-market/dowjonescommoditiesnews/press-releasesamppgr-syrian-refugee-influx-spurs-turkeyaposs-economicgrowth>) Ayrıca Bkz. (<https://www.femise.org/en/articles-en/syrian-refugees-boost-economic-growth-in-turkey/>)

¹⁶⁶ Mahia, R. (2019). Forum Euroméditerranéen des Instituts de Sciences Économiques, *The Long-Term Impact of Syrian Refugees on Turkish Economy (FEM43-05 Report)*, (<https://www.femise.org/en/slideshow-en/the-long-term-impact-of-syrian-refugees-on-turkish-economy-fem43-05-report/>)

¹⁶⁷ Age.

Tablo 6: Türkiye'ye Suriyeli Mülteciler Tarafından Gerçekleştirilen Yeni Yatırım (2017) ^[168]

Suriyeli yatırımlarının Türkiye'nin ekonomik büyümesindeki payı: Leontief/Ghosh metodolojisiyle analiz

Suriyeli sığınmacıların yatırımları, Türkiye ekonomisini ne kadar büyüttü ve gelecekte ne kadar büyütmesi öngörülebilir? FEMISE bünyesinde Prof. Dr. Ramon Mahia'nın gerçekleştirdiği çalışma, Leontief/Ghosh metodolojisiyle Türkiye ekonomisine yapılan katkıya ilişkin simülasyonu ve büyüme öngörüsünü yansıtıyor.

B. Madencilik ve taş ocaklığı	75.000
C. İmalat	21.422.000
DE. Elektrik, gaz, buhar, klima temini, su temini, kanalizasyon vb.	515.000
F. İnşaat	32.526.100
G. Toptan ve perakende ticaret, motorlu araç ve motosiklet tamiri	82.430.950
H. Taşıma ve depolama	2.574.200
I. Konaklama ve yemek hizmet faaliyetleri	3.236.850
J. Bilgi ve iletişim	2.860.800
K. Finans ve sigorta faaliyetleri	500.000
L. Gayrimenkul faaliyetleri	17.305.700
M. Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	4.107.300
N. İdari ve destek hizmet faaliyetleri	5.923.400
O. Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	0
P. Eğitim	1.535.000
Q. İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	650.000
R. Sanat, eğlence ve rekreasyon	5.000
STU. Diğer (Sosyal, topluluklarla ilgili ve kişisel hizmet faaliyetleri)	2.155.000
Toplam	179.032.300

Rapora göre bu katkının rakamsal değeri 2017 sonu itibarıyla 4,3 milyar avro (27,2 milyar TL); ki bu da Türkiye'nin toplam GSYİH'sının %1,96'sı değerinde. Raporun öngörülerine göre bu pay 2028'de, ülkedeki bir milyon Suriyeli işçi ile birlikte yüzde 4'e çıkacak.

Suriye'den sermaye girişinin, brüt sabit sermaye oluşumunun yaklaşık %0,5'ini temsil edecek biçimde yaklaşık 179.032 milyon Türk lirası olarak tahmin edilebileceğini belirten rapor, şu öngörüye yer veriyor: "Önümüzdeki 5 yıl boyunca, Suriye yatırımının ulusal yatırıma göre payının tüm simülasyon dönemi boyunca %0,5 civarında kalacağını ve Türkiye GSYİH'sı ile aynı oranda büyüyeceğini öngörüyoruz."^[169]

¹⁶⁸ Age., s. 25.

¹⁶⁹ Age., s. 24.

Fuat Keyman, “Ekonomik alanda başarı elde edilirse diğer alanlarda da başarı elde etmek daha kolay olacaktır” tespitini yapıyor. Suriyeli girişimcilerin özellikle yatırım ve istihdam temelinde katkılarının geliştirilmesi gerektiğini belirten Keyman, “Bu girişimlerin Türkiye ekonomisine, istihdamına ve özellikle Arap ülkelerine başta olmak üzere ihracata katkılarının artırılması önemli bir konu. Bu sayede, Türkiye’nin bu insani sorun karşısında üslendiği büyük maddi ve manevi sorumluluğa Suriyeli girişimcilerin katkısı da alınmış olabilecektir” yorumunu yapıyor.^[170]

Suriyeli girişimciler, karşılaştıkları bürokratik engellerin ülke ekonomisine verecekleri pozitif katkıları sekteye uğratacağını söylüyor. Yaşanan mevzuat sıkıntıları başta olmak üzere bilhassa yurt içinde seyahat etmelerinin önündeki engeller sorun oluşturuyor. Yasal düzenlemelerin bölgelere göre uygulamaları farklılık gösteriyor. Öte taraftan Suriyeli girişimcilere sahip oldukları hukuki haklar ve mevzuat konusunda yeterince bilgilendirme yapılmadığı da görülüyor. Ayrıca Arapça bilen memurların istihdamı veya mevzuatların Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte Suriyeli iş insanlarına rehberlik edecek faaliyetlerin artırılması da önem arz ediyor.^[171] Suriyeli İş Adamları Derneği (SİAD) Başkanı Khaled (Halid) Babilli:

“Bankalardan kredi almakta ve carî işlemleri yürütmekte sıkıntılar yaşıyoruz. Hatta para transferi dahi yapamamaktayız. Bu nedenle Türk şirketler aracılığıyla ihracat yapmak ve işlemleri devam ettirmek zorunda kalıyoruz. Aynı zamanda Türk kanunlarına göre bir iş yerinde yüzde 90 Türk işçilere [ayrılmış olduğundan] Suriyeliler ancak geri kalan yüzde 10’luk kısımda çalışabilmektedir. Sınıra yakın olan bölgelerde Suriyelilerin nüfusu ciddi bir orana tekabül etmektedir.”^[172]

diyerek Türkiye’de yaşayan Suriyeli iş insanlarının karşılaştıkları bürokratik engelleri dile getiriyor. Oysa bu alanda muazzam bir potansiyelin varlığından yararlanma konusundaki tüm eksikliklere ve kendi elini bağlayıcı düzenlemelere rağmen kayıtlı ekonomiye yansıyan veriler bile imkân bulduğunda ekonomi aktörlerinin çok daha üretken olacağını gösteriyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁷⁰ Haberler.com, Vural Çakır: Suriyeli Girişimcilerin Türkiye’ye Ekonomisine Yarım Milyonluk Yatırım Oldu.(<https://www.haberler.com/vural-cakir-suriyeli-girisimcilerin-turkiye-ye-10074178-haberi/>)

¹⁷¹ International Labor Organization. (2016). *Suriyeli İşçi, İşveren ve Girişimcilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Çalışmayı Genel Değerlendirme Çalışmayı*. (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--europe/--ro-geneva/--ilo-ankara/documents/meetingdocument/wcms_533055.pdf)

¹⁷² Özipek, B. B. (2018). Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak. *İstanbul: UTESAV-Uluslararası Teknoloji Ekonomi ve Sosyal Araştırma Vakfı*. s.36.

Gaziantep Ticaret Odasına kayıtlı 30 bin şirketin 2 bin 600'ünü Suriyeliler kurdu

Gaziantep Ticaret Odasına kayıtlı toplam 30.333 şirket var. Bunlardan 2.608'ini Suriyeliler tarafından kurulan şirketler oluşturuyor.¹⁷³ Ayakkabı imalatı yapan firmalar ilk sırada geliyor ve bu şirketlerde hem Türk hem Suriyeli, tahminen 15.000 kişi istihdam ediliyor. Bunlardan birinin, yüzde yetmiş, yüzde sekseni Suriyeli olmak üzere 700 çalışanı var. Diğer bir firmanın ise çoğu Suriyeli, 300 işçisi var. Lojistik firmalarında istihdam edilenlerin çoğu ise Türklere aittir.

İstanbul'da Suriyeliler tarafından kurulan 21 şirketin de üye olduğu Gaziantep merkezli Arap Sanayici ve İş Adamları Derneğine (ASSIAD) üye 157 şirket var. Sudan, Irak ve Ürdün'de şube açma çalışmaları devam ediyor.

Gaziantep'teki Suriye kökenli firmalar daha çok ayakkabı, terlik ve halı üretiyor ve yaklaşık %90'ını ihraç ettiği bilgisini veriyor, dernek başkanı Salih Aspur. Fabrikalarını, çoğu kez aynı personeliyle burada yeniden inşa ettiklerini ve ürünlerini diğer ülkelerdeki eski müşterilerine satmaya devam ettiklerini anlatıyor. "Genelde firmalar buraya geldiklerinde çalışanlarını da getirdiler" diyor, "müşteriler yine aynı müşteri, onlar sabit." Gaziantep'in ayakkabı ve terlik konusunda Orta Doğu'da oldukça ilerlediğini, şimdilerde sadece Çin ile rekabet ettiklerini vurguluyor ve ekliyor: "Rusya'ya ayakkabı ve tekstil ürünleri satıyoruz."

Şehirde 450 bin Suriyeli olmasına rağmen diğer illere kıyasla işsizliğin daha düşük olduğuna dikkat çeken Aspur, 2018 ve 2019'un "daha sanayi ağırlıklı yıllar" olduğunu, insanların fabrika almaya başladıklarını ifade ediyor ve "Bazı Türklere diyor ki Suriyeliler işsizliği artırdı; oysa ildeki işsizlik daha da azaldı" yorumunu yapıyor ve ortaya çıkan sonucun herkesin için faydasına olduğunu bir örnekle şöyle işaret ediyor: "Suriyeliler fabrika açınca Türklere örneğin iplikçiler, 20 fabrika için mal yaparken 40 fabrika için mal yapar hâle geldiler, onlar da gelişti, onlar da işlerini büyüttü. Ruhsatlı resmî 2.600 firma, bunlar arasında 1.500 fabrika var ve bunlar arasında Suriyeliler, Iraklılar, Sudanlılar ve Yemenliler de var. Burada oturum aldılar, çalışıyorlar."

Esra Kadriye Aygün¹⁷⁴

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁷³ Bu çalışma kapsamında Eylül 2021 itibarıyla Gaziantep Ticaret Odası tarafından tarafımıza iletilen veri.

¹⁷⁴ Bu kısım Esra Kadriye Aygün tarafından bu rapor için gerçekleştirilen görüşme kayıtlarından özetlendi.

Türkiye'ye zorunlu göç eden Suriyeliler aynı zamanda Orta Doğu ülkelerine ihracatı artırma potansiyeline de sahip. Suriyelilerin çoğunluğu sınır illere göç eden Halepli tüccarlardan oluşuyor. Bu nedenle Orta Doğu pazarını ve dilini bilen girişimciler bölgeyle olan ilişkilerde kilit rol oynama potansiyeline sahipler. Geçen süreçte Suriyelilerin gelişyle birlikte Öncüpınar Sınır Kapısı'ndan Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracat 21 kat artmış durumda.^[175] Suriyeli tüccarların bölge üzerinden sınır ülkelerine ve bölgeye olan ihracatı artırmada önemli katkıları olmuştur. *Al-Monitor* gazetesi, potansiyeli büyümekte olan bölgeye Türkiye'nin yaptığı ticaretin GSMH'sına göre yüzde 0,5 ila 1,7 arasında arttığını belirtiyor.^[176]

GTO (Gaziantep Ticaret Odası) Başkanı Beyhan Hıdıroğlu, Gaziantep'in ticaret ve sanayi potansiyeli ile Suriye'nin ticaret kültürünün birleştirilmesi hâlinde kazananın bölge olacağını, sorunların ancak birlikte çözülebileceğini belirtiyor.^[177] Göç eden Suriyeliler içerisinde sermaye birikimi olanlar, mevduatlarını Türkiye'ye taşımışlar. Buna paralel olarak uluslararası kurumlardan yapılan destekler, bölge firmalarına canlılık getirmiş. Standard & Poor's *Suriyeli Sığınmacı Akınının Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Etkileri* isimli raporunda, Türkiye'de nüfusun yüzde 4'üne denk gelen Suriyeli sığınmacıların Türkiye GSMH'sine katkısının 2016 dâhil yılda 0.2-0.3 puan olduğunu ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin kalıcı mı geçici mi olacağını, hâlihazırda Türkiye'de bulunan sığınmacıların orada kalmaya devam etmelerine veya başka bir yere yerleşip yerleşmeyeceklerine bağlı olacağı vurgulanıyor.^[178] Ayrıca rapor, sığınmacıların ülke ekonomisinin büyümesine yaptığı olumlu katkıdan bahsederken, tüketim ve kayıt dışı ekonomide oynadıkları rollerden de bahsediyor. Yeni kurulan şirketlerin dışında bağımsız orta ölçekte iş yeri açtıklarından ve farklı alanlarda zanaatkarlık yaptıklarından söz ediyor.

Suriyeli şirketlerden vergi alınmadığı ve vergi daireleri tarafından denetim yapılmadığı konusunda yaygın eleştiriler yapılıyor. Ancak ilk bir iki yıl için geçerli olabilen bu uygulamalar bugün hiçbir biçimde mevcut değildir. Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde mültecilere/ muhacirlere yönelik vergi muafiyetleri ve diğer kolaylıkların çok sayıda örneği olsa da günümüzde böyle avantajlar yok.

2008 küresel krizi dünyayı etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemişti. Ancak Türk ekonomisi düşük kamu borçları ve özel sektör dinamizmi

¹⁷⁵ Orhan, O., & Gündoğar, S. S. (Eds.). (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

¹⁷⁶ Asik, G. (2017). Can Syrian Refugees Become Boon to Turkey's Economy? *Al-Monitor*. (<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/05/turkey-syria-can-refugees-become-opportunity-for-economy.html>)

¹⁷⁷ Gaziantep Ticaret Odası. (2017). GTO Başkanı Hıdıroğlu "Birlikte Başaralım, Birlikte Kuralım." (<https://www.gto.org.tr/tr/haberler/gto-baskani-hidiroglu-ldquo-birlikte-basaralim-birlikte-kuralimrdquo-1145.html>)

¹⁷⁸ Standard and Poor's Press Release: (<http://www.commoditiescontrol.com/commodity-market/dowjonescommoditiesnews/press-release-samppgr-syrian-refugee-influx-spurs-turkeyaposs-economic-growth-20160509DN002508.html>)

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

sayesinde bu krizden nispeten çok etkilenmemiştir. 2010 sonrası, Türkiye'nin cari açık sorunları daha yoğun hissedilmeye başlamıştır. Suriyelilerin geldiği 2011 yılında Türkiye'nin kişi başı millî geliri 11.200 ABD dolarıydı. 2013 yılında bu rakam, 13 bin dolara yükselmişti. 2016 yılında 15 Temmuz darbe girişimi başta olmak üzere siyasal ve yerel ekonomik dinamiklerde yaşanan problemler işsizlik, enflasyon, döviz kuru, faiz ve büyüme gibi makroekonomik göstergelerde bozulmalara yol açtı. Kredi genişlemesi ve firmalara devlet sübvansiyonları gibi çeşitli politikalar hayata geçirilerek iç talebin canlandırılması teşvik edildi. Bu politikalar 2017 ve 2018 yıllarında işsizlik oranlarının düşmesinde etkili oldu. Buna rağmen 2020'lerde cari açık arttı ve enflasyon oranı %20'lere yükseldi.^[179]

Türkiye ekonomisinin genel olarak yapısal sorunları vardır. Ekonomi; büyük ölçüde sermaye girişlerine bağımlıdır, buna bağlı olarak yerel ve uluslararası siyasî olaylar ani döviz kuru şokları ve cari açıklar da yüksek enflasyona neden olabiliyor. Kısa vadeli sermaye akışlarının yüksek olduğu ülkede, yabancı sermayenin çeşitli sebeplerle azalması ve doğrudan yabancı yatırımların gelmemesi, döviz kurlarını yükseltmiş ve bu durum sanayi yatırımlarının gerilemesine yol açmıştır.^[180] Ağustos 2018'de ise Türkiye ciddi kur krizi ile karşı karşıya kaldı. Zira Türkiye'de üretilen ara malların büyük çoğunluğu ithalata bağlı ürünlerden oluşuyor. Kur artışı bu nedenle enflasyonu yükselten faktörler arasında. 2018 yılı itibarıyla resesyona giren ülke ekonomisi için Devlet bütçe harcamalarını artırdı ve bu durum bütçe açığı sorununu da beraberinde getirdi.^[181] Zaman zaman üretimin hızlandığı çeyrek dönemlerde büyüme rakamlarının yüksek oluşu yıllık ekonomik büyümenin pozitif olmasını sağladı. Başta inşaat sektöründe, ardından imalat ve hizmet sektörlerinde istihdamın düşmesiyle birlikte, makroekonomik dinamikler iş gücü piyasalarını olumsuz etkiledi. İşsizlik oranları 2018'de yüzde 11'e, 2019'da yüzde 13,7'ye yükseldi.^[182]

Bugün kendi makroekonomik sorunlarıyla mücadele eden bir ülke olarak Türkiye, aynı zamanda sığınmacıların özelde iş gücü piyasasına ve genel olarak da ekonomiye uyumunu yönetmek durumundadır. Uluslararası kuruluşlar bu süreçte eğitim ve sağlık gibi alanlarda destek sağlasalar bile sığınmacıların 4 milyonluk nüfusunun tamamına yakını, geniş topluma veya kamu kaynaklarına

¹⁷⁹ The World Bank. GDP Per Capita-Turkey. (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDPPCAP.CD?locations=TR>)

¹⁸⁰ Adigüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.

¹⁸¹ TÜSİAD. (2021). 2021 Türkiye Ekonomisi. *TÜSİAD Yayınları*. (<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10746-turkiye-ekonomisi-2021>)

¹⁸² TÜİK. (2020). İşgücü İstatistikleri 2019. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2019-33784#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202019%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir%20%C3%B6nceki,%53%2C0%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=15%2D64%20ya%C5%9F%20grubunda%20i%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20bir%20%C3%B6nceki%20y%C4%B1la%20g%C3%B6re,art%C4%B1%C5%9Fla%20%16%2C1%20oldu.>)

bağlı olmaksızın yaşamını emeği, işi ve çalışmasıyla kendisi sağlıyor. Bu anlamda sığınmacılarla ilgili düzenlemelerin, öncelikle etik ve hukukî sınırlar dâhilinde formel/hukukî hâle getirilmesi gerekiyor. Ancak yaşanan ekonomik sorunların sığınmacılara fatura edildiği ve bunun siyasette işlevsel bir araç olarak görülüp istismar edildiği bir ortamda bu adımları atmak hiç kolay değil. Suriyeli sığınmacıların ekonomiye etkilerini kayıt dışılığın yüksek olduğu ülkede ölçmek de kolay değil. Bu noktada rakamsallaştırılabilir olmayan Suriyeli sığınmacı katkısının, makroekonomik istatistiklerde değerlendirmeye alınmadığını belirtmek gerekiyor.

COVID-19 salgının başladığı 2020'nin başlarında da yoğunlaşan makroekonomik dengesizlikler ve bunların iş gücü piyasasındaki yansımaları nedeniyle Türk ekonomisinin zaten nispeten düşük büyüme oranları mevcuttu. COVID-19 salgını ile birlikte ülke ekonomisinde başlayan durgunluk ve kapanma süreçleri nedeniyle devlet harcamalarında ve borçlarında da artış meydana geldi. Devlet, salgın nedeniyle vatandaşlara doğrudan yardım desteğinde bulunarak etkilerini azaltmaya çabaladı. Ancak Suriyeli işverenler başta olmak üzere kayıt dışı meslek sahipleri ile kayıtlı ve kayıtsız Suriyeliler bu desteklerden faydalanamadı. ^[183] Bu raporun hazırlandığı 2021 yılında ise Türkiye ekonomisi olumsuz bir görünüm arz etmeye devam ediyordu. Türkiye'deki mevcut ekonomik sıkıntılar sığınmacılardan dolayı yaşanmasa da (hatta birçok analiste göre onların varlığı ve katkıları ekonomik sıkıntıları hafifletici etki yapıyor olsa bile) her ekonomik sıkıntı sürecinde olduğu gibi sorunların maliyetinden kırılgan bir grup olarak sığınmacılar a da nasibini aldı.

Göçmenlerin, hukukî hakları anlatılarak ve girişimcilik fırsatları verilerek sisteme dâhil olmaları sağlanabiliyor. Bürokratik süreçlerin zorluğu veya mevzuatların yeterli olmaması sebebiyle göçmenler yasa dışı girişimcilik yollarına yönlenebiliyor. Bu nedenle göçmenlerin dezavantajlı durumları göz önüne alınarak yasal yollardan resmî işletme açabilmeleri kolaylaştırılmalıdır. Böylece yerli işletme sahipleriyle eşit çalışma koşulları sağlanarak ülkedeki üretkenlikleri ve ekonomik büyümeye katkıları artırılabilir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁸³ IMF, Turkey. (<https://www.imf.org/en/Countries/TUR>)

On Dokuzuncu Yüzyıl İstanbul'unda Göçün Ekonomik Yönetimi

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde, göçün ekonomik yönetimine dair birçok örnek vardır. Savaş ve ardı arkası gelmeyen göçlere ve zor koşullara rağmen sığınmacıların ekonomik bakımdan kendi ayakları üzerinde durmaları için tedbirler alınmıştır. Arazi tahsisi, konut yapımı ve ilk yıllardaki vergi muafiyetleri de bu kapsamda yer almıştır.

Ticareti teşvik

Bir kısım muhacir dükkan kiralayarak küçük ticarî işlerle meşgul olurken, sokaklarda isportacılık yapanlara da raslanmaktaydı.²⁹² Kunduracı, marangoz ve diğer küçük esnaf ise sanatlarını icra ediyorlardı. Muhâcirin İâne Komisyonu, sanatlarını icrâ edebilmek için sermayeye muhtaç olanlara toplanan yardım parasından bir miktar akçe vermeye yetkili kılınmıştı.²⁹³ Bir diğer muhacir gurubu ise çift beygirli arabalarla yolcu taşımak suretiyle geçimlerini temin etmeye çalışıyorlardı. Gazeteler, okuyucularının bu gibi muhacirlerden alış-veriş etmeye teşvik etmişlerdir.²⁹⁴

Konut Yapımı

Kerehisar-ı eşip Kasabesinde iskânları kerestelendirilen muhacirlere mahsus cami, mektep ve meskenlerin temel atma töreni. (Servet-i Fümân, sene:1315, Nr.442, s.405.)

Muhacir konutları, devlet, yerli ahâli ve muhacir işbirliği ile yapılmaktaydı. Meselâ, 1878'de Şile'de yapımına bağlanan yirmi beş evin keresteleri mîrî ormandan kargılanmış, halkın yardımı temin edilmiş ve dülgere yevmiyeleri ile kapı, pencere malzemesi masrafları Hazine'den kargılanmıştır.²⁴¹ Diğer taraftan vilâyetler, toplu konut projeleri geliştirmişlerdir. Meselâ, Kastamonu'da 50-60

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Kira, yakacak ve ulaşım yardımı

Zabtiye" dairesiyle Zeynep Sultan ve Küçük Ayasofya camileri ile Cülhane'deki barakalarda bulunan muhacirlerin şiddetli soğuğa marûz kalmaları üzerine bizzat Muhâcirin Komisyonu reisi tarafından kömür tevzi edilmiştir.²⁶³

c-Kira Yardımı:

Muhacirlerin bir kısmı kira karşılığında yerli ahâlinin evlerine yerleştirilmişti. Kirada oturan muhacirlere, küçük ailelere 30, kalabalık ailelere ise 40 kuruş olmak üzere kira yardımı yapılmaktaydı. Komisyonun bu kaleme harcamaları aylık 50-60.000 kuruşu buluyordu.²⁶⁴

d-Vergi Muafiyeti:

İstanbul'da sokak ve köşe başlarında küçük bir sermaye ile ekme parası kazanmaya çalışan seyyar satıcılar gelirlerini artırınca kadar esnaf vergisinden muâf tutulmuşlardır.²⁶⁵

e-Fehiriçi Ulaşım Mes'alesi:

İstanbul'un diğer semtlerine dağılmış olan muhacirlerin şehir merkezine geliş gidişlerini kolaylaştırmak ve

Vergi muafiyeti

1877-1878'den itibaren sürekli olarak iskân edilmek üzere Osmanlı sınırları dahilindeki bölgelere sevk edilen muhacirler geçimlerini temin edinceye ve maddî açıdan kuvvet kazanıncaya kadar belirli sürelerle tekâlif-i emriyyeden muâf tutulmuşlardır.²⁶⁴

(Kaynak: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991)

D) İstanbul Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler

D) İstanbul Ekonomisinde Suriyeli Girişimciler

“Bizi burada yabancı görmesinler. Burada yatırımcı olarak, iş adamı olarak sadece ekonomik katkımızla mevcut değiliz. Biz aynı zamanda Türkiye’de Körfez ve diğer Arap ülkeleri arasında bir köprü oluruz. Ayrımcılık yapılırsa bu köprü kırılır. Bizleri kaybetmeyin, el ele çalışalım, birlikte çalışalım ve sonuçta ülkemiz için, vatanımız için, milletimiz için, hep beraber faydalı olalım. Bu ülkede kardeşçe yaşamak istiyoruz, birlikte el ele. İnşallah bu ülkeye, bu vatana, bu topraklara faydamız olur.”

İbrahim Ali, Tekstilci

Türkiye’nin en büyük metropolü olan İstanbul, Suriyelilerin rakamsal olarak en büyük bölümünün yaşadığı il. İstanbul’daki Suriyeli sığınmacıların sayısı, Ekim 2021 itibarıyla 533.242^[184] olarak açıklanıyor. Başka bir ilde kayıtlı olmasına rağmen İstanbul’da yaşayanlarla birlikte bu rakamın bir milyona ulaştığına dair değerlendirmeler de var.

Suriyelilerin ekonomik faaliyetleri konusunda çeşitli yargılar var. Bunlardan birincisi çalışmayıp yardımlarla geçindikleri, ikincisi yerlilerin işlerini ellerinden aldıkları, üçüncüsü ise kayıtsız çalıştıkları için yerlilerin de Suriyelilerle rekabet etmek için kayıtsız çalışmak zorunda kaldığı şeklinde algılarda somutlaşıyor. Ancak tüm araştırmalar, onların hayatın içinde olduklarını, ekonomik yapı ve işleyişin bir parçası olduklarını ve çalıştıklarını gösteriyor. Dahası dört milyon sığınmacıdan kamplarda kalmakta olanların sayısının 100 binin altında olduğu ve devletin onlara maaş ya da başka türden

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁸⁴ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)

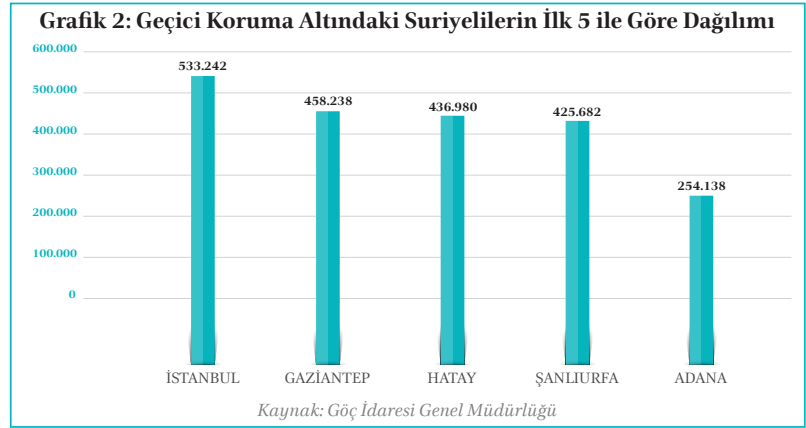
bir parasal ödeme yapmadığı bir ortamda, onların çalışarak kendi geçimlerini sağladıkları sonucuna ulaşmak mantıken de mümkündür.

İstanbul'daki Suriyeli bireylerin sayısının artmasıyla ekonomik hayata yeni aktörler katıldı; ilave maliyetlerle birlikte ilave imkânlar ve fırsatlar doğdu. Bu fırsatlardan biri ve en çok göz önünde olanı, emek istihdamı olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle eleman bulma zorluğu yaşayan firmaların bulunduğu sektörlerde Suriye uyruklu işçilerin varlığının, kayıtlı veya kayıt dışı istihdamın artmasını da beraberinde getirdiği görülüyor.

Suriyeli sığınmacılar, İstanbul ekonomisine sadece başkasına ait işlerde çalışanlar olarak değil, girişimci ve işveren olarak da katkı sağlıyorlar. Kamusal gündemde genellikle kayıtlı veya kayıt dışı istihdam edilenler olarak yer alsalar da onlar; fabrika kuran, istihdam sağlayan, ihracat veya ithalat yapan girişimciler olarak karşımıza çıkıyorlar. Ancak aynı kayıt dışılık gerçeği onlar açısından da geçerli olduğundan, tabloyu tamamlamak için resmî ve gayri resmî, teorik ve ampirik, birincil ve ikincil veri ve yorumların birlikte ele alınmasına ihtiyaç vardır.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 2'de Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin illere göre dağılımı görülüyor. İstanbul, Suriyelilerin en yoğun yaşadığı iller arasında ilk sırayı alırken, Gaziantep 458.238 kişi ile ikinci, Hatay 436.980 ile üçüncü, Şanlıurfa 425.682 ile dördüncü ve son olarak 254.138 sığınmacı ile Adana yer alıyor.

İstanbul İş Hayatında Suriyeliler veya "Hane Halkı" Çalışıyor

İstanbul'un yeni sakinlerinin, resmî verilerin ötesinde kayıtlı olmayanlarını da içerecek biçimde iş ve çalışma durumları hakkında tanımlama yapabilir miyiz? Bu konuda doğrudan resmî rakamların bulunmadığını belirtmek gerekiyor. Zaten mevcutların da tabloyu betimlemek için yeterince elverişli olmadığı görülüyor. Kayıt dışı ekonomik hayatın, kayıtlı olandan çok daha fazla olduğu bir ortamda,

başka veriler ve araştırma yöntemlerine ihtiyaç duyuluyor. Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından uzun yıllardan bu yana beş yılda bir yapılan *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)* ile Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2004 yılından bu yana düzenli olarak her yıl yapılan *Hanehalkı İşgücü Anketi*, hane halkı istatistikleri üzerinden iş hayatıyla ilgili olarak da bir görünüm sağlıyor.

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2018 yılında yapılan *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)*, Türkiye’de bulunan Suriyelilerden de bir örneklem almış. Bu örnekleme toplam 1.826 Suriyeli haneden 18 yaş üzerinde olan toplam 5.430 kişiye ait veri bulunuyor. TNSA’nın güçlü yönü, Türkiye’nin her bölgesinde kır ve kentten veri toplanmasından geliyor. Örnekleme 977 Suriyeli İstanbul’da yaşadığını belirtmiş ki bu da toplam örneklem büyüklüğünün yaklaşık %18’ine tekabül ediyor. Bu rakam Göç İdaresinin açıkladığı geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin iller bazında dağılımına bakıldığında İstanbul’da yaşayan Suriyelilerin Türkiye’deki toplam Suriyelilere oranı olan %16’ya yakın.

Bu araştırma sonuçlarına göre Türkiye’deki 18–64 yaş arası Suriyeli erkeklerin %59’u ücret karşılığı bir işte çalışıyor. Aynı yaş grubundaki Suriyeli kadınların ise sadece %6’sı ücret karşılığı bir işte çalışıyor. İstanbul’da yaşayan aynı yaş grubundaki Suriyeli erkeklerin ise %80’i ücret karşılığı bir işte çalışmakta. Benzer şekilde aynı yaş grubunda İstanbul’da yaşayan Suriyeli kadınların ise %8’i ücret karşılığı bir işte çalışıyor. İstanbul’da yaşayan Suriyelilerin, istatistiksel olarak anlamlı biçimde Türkiye’nin geri kalanındaki Suriyelilerle kıyaslanacak olursa çalışma ihtimalleri daha yüksek (t değeri:11,26; p değeri:0,00). İstanbul’da yaşayan Suriyeli kadınların ücret karşılığı çalışıyor olması da Türkiye’nin geri kalanında kalan kadınlardan istatistiksel olarak anlamlı oranda daha fazla (t değeri:2,27; p değeri:0,02). Her iki cinsiyet için de çalışma ihtimalinin daha yüksek olması İstanbul’daki iş gücüne olan yüksek taleple ilgili görünüyor.

Suriyelilerin Türkiye iş piyasasındaki durumunu anlamamıza yardımcı olacak bir veri seti de Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan *Hanehalkı İşgücü Anketi*. Fakat bu ankette katılımcılara sadece kişilere nerede doğdukları (Türkiye veya Yurt Dışı) ve hangi yıldan itibaren Türkiye’de yaşamaya başladığı soruluyor. (Burada yurt dışında doğan kişiler yabancı olarak kabul edilmiş). Bu iki soru ile beraber genel olarak yabancıların Türkiye’de iş piyasasındaki durumlarını ve sigortalı çalışıp çalışmadıklarını değerlendirmek mümkün olabiliyor. Suriyeliler Türkiye’ye 2011 yılından sonra geldiği için 2010 yılından itibaren yabancıların durumu incelenmiş ve 2010 yılı da referans yılı kabul edilmiş.

“Yerli ve Yabancı Erkekler İçin Ortalama İstihdam” başlıklı Grafik 3’te Türkiye’nin diğer şehirleri ile İstanbul’da yaşayan yerli ve yabancı erkekler için ortalama istihdam oranları yer alıyor. İlk olarak erkeklere bakmamızın nedeni, kadın istihdamını etkileyen çeşitli

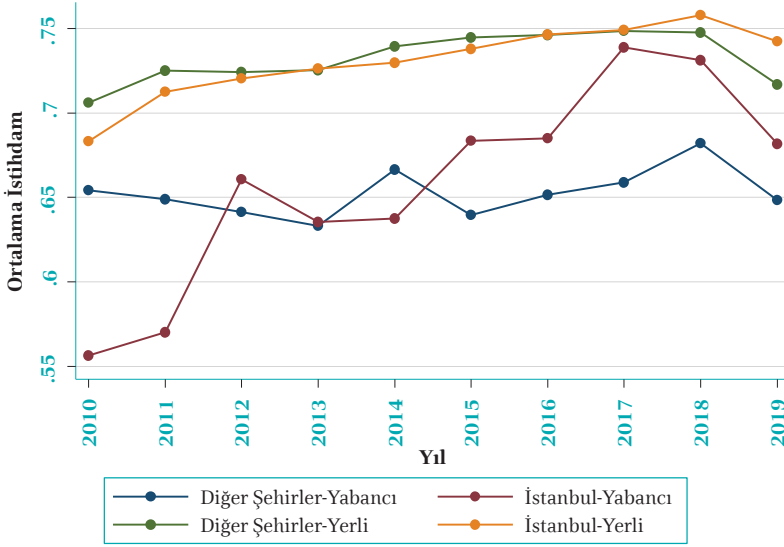

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

değer yargılarından etkilenirken, erkeklerin istihdamı genel olarak ücretlerden ve iş imkânlarından daha fazla etkilendiği genel tespitine dayanıyor. Yeşil ve sarı çizgiyle gösterilen eğride diğer şehirlerde ve İstanbul'da yaşayan yerli halk için istihdam oranları, kırmızı ve mavi çizgiyle gösterilen eğride de diğer şehirlerde ve İstanbul'da yaşayan yabancı halk için istihdam oranlarına yer veriliyor. Grafik 3'te görüldüğü gibi sarı ve yeşil eğriler 2010-2019 yılları arasında birbirine çok yakın seyrediyor, bu da yerli halktaki erkekler açısından İstanbul'da yaşamanın istihdam açısından belirgin bir farkı olmadığı anlamına geliyor. Fakat kırmızı ve mavi eğriye dikkat ettiğimizde İstanbul'da yaşayan yabancı erkeklerin istihdamında yukarı yönlü bir trend olduğu göze çarpıyor. Bununla beraber, diğer şehirlerde yaşayan yabancılarda ise istihdamın stabil olduğu göze çarpıyor. Bu sekilden görünen diğer bir olgu ise her ne kadar İstanbul'da yaşayan yabancı erkeklerin istihdamı artıyor olsa dahi, yerli halktan erkeklerin istihdamındaki artışın da devam ettiğine işaret ediyor. 2019 yılında ise bütün gruplarda istihdam kaybı yaşanmış. Bu da bize yabancı erkeklerin İstanbul ekonomisine daha aktif katılımının ortalamada yerli erkeklerin zararına olmadığını gösteriyor. Grafik 2'den çıkarabileceğimiz diğer bir bulgu da yabancıların, neden Türkiye'nin diğer şehirleri yerine İstanbul'a yerleşmeye çalıştığı. Grafik 1'deki mavi ve kırmızı eğrileri kıyasladığımızda görülüyor ki İstanbul'da ortalama istihdam özellikle 2015 yılından sonra Türkiye'nin diğer şehirlerinden belirgin olarak daha yüksek.

Grafik 3. Yerli ve Yabancı Erkekler İçin Ortalama İstihdam

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketinden Hesaplamalar

Grafik 3'te de yine Hanehalkı İşgücü anketinden elde edilen, Türkiye'nin diğer şehirleri ile İstanbul'da yaşayan yerli ve yabancı kadınlar için ortalama istihdam oranları verilmiş. Grafik 4 ile kıyaslandığında Grafik 3'teki istihdam oranlarının çok daha düşük olduğu görülür. Fakat yerli kadınların diğer şehirlerde ve İstanbul'da istihdam oranını gösteren yeşil ve sarı çizgiler ise yıllar içinde artmış. Bu da yabancıların ekonomik faaliyetinin kadın istihdamı için de ortalama da azaltıcı bir rol oynamadığını gösteriyor. Yabancı kadınların istihdamı İstanbul'da ve diğer şehirlerde benzer bir seyir izlemiş. Belirgin olarak artış veya azalış tespit etmek güç görünüyor.

Yabancıların emek piyasasında daha aktif olmasıyla alakadar olarak diğer bir tartışma konusu da kayıt dışı veya sigortasız çalıştıkları mevzuunda somutlaşıyor. Grafik 5'te ilk olarak yerli ve yabancı erkeklerin ortalama olarak sigortalılık oranları Türkiye'nin diğer şehirleri ve İstanbul için ayrı ayrı eğriler ile gösteriliyor.

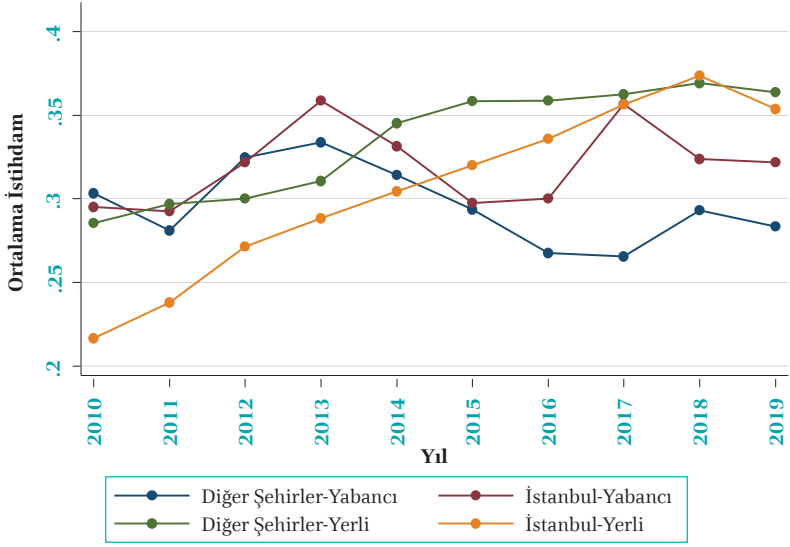

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

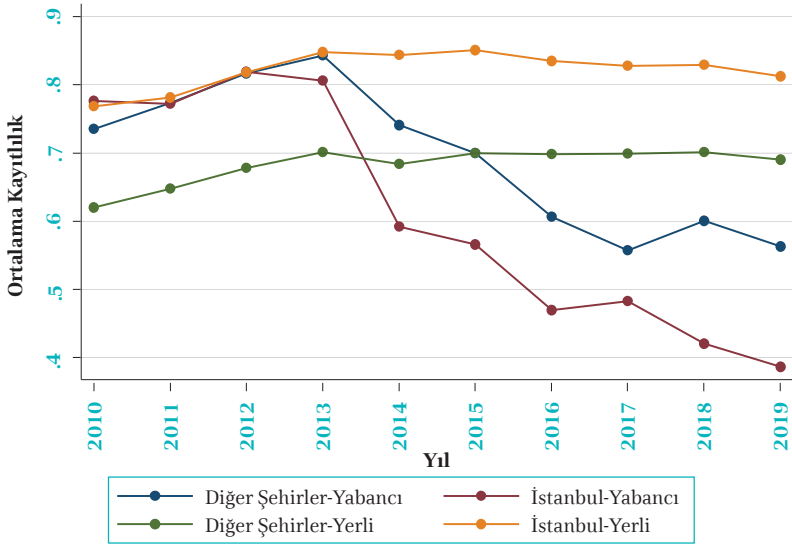
İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 4. Yerli ve Yabancı Kadınlar İçin Ortalama İstihdam

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketinden Hesaplamalar

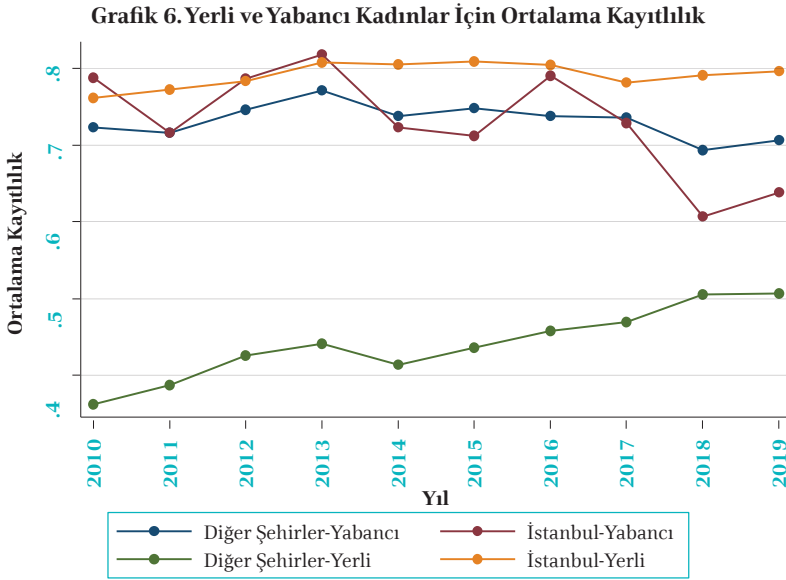
Grafik 5. Yerli ve Yabancı Erkekler İçin Ortalama Kayıtlılık

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketinden Hesaplamalar

Yerli erkeklerin İstanbul ve diğer şehirlerde kayıtlılık oranları yeşil ve sarı çizgilerle gösteriliyor. Bu eğrilerin gösterdiği sonuç, yabancıların gelmesiyle yerli erkeklerin ortalama kayıtlılık durumunda da belirgin bir değişimin olmadığıdır. Her iki eğri de yukarı yönlü bir trende sahip. Bununla beraber yabancılar için baktığımızda kayıtlılık oranlarının hem İstanbul (kırmızı eğri) hem de diğer şehirlerde

(mavi eğri) çok keskin olarak özellikle 2013 yılından sonra düştüğü görülüyor. 2013 yılı öncesi yerli erkeklerin eğri ile çakışan ve %80 seviyesinde seyreden kayıtlılık oranları, 2019 yılı itibarıyla İstanbul için %38 olarak gerçekleşmiş. Bu da kayıt dışılığın özellikle yabancılar için büyük bir problem olduğunu gösteriyor. Bununla beraber, yabancılarla yarışmak için yerlilerin kayıtlılığında değişim olduğuna dair bir destekleyici bulgu yok. Özellikle diğer şehirlerde 2019 yılında ortalama yabancı erkeklerin sigortalı çalışma oranı %56 ile İstanbul'da yaşayan yabancı erkeklerin sigortalı çalışması oranından da belirgin şekilde yüksek.

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketinden Hesaplamalar

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 6'da da kayıt dışılık mevzuna kadınlar perspektifinden bakılmaya çalışıldı. Yerli kadınların diğer şehirlerde ve İstanbul'da kayıtlılık oranını gösteren yeşil ve sarı çizgiler yıllar içinde azalmamış. Özellikle diğer şehirlerde yaşayan yerli kadınların kayıtlılık oranında yıllar içinde belirgin bir artış görülüyor. Bu da yabancıların ekonomik faaliyetinin kadınların kayıtlı olarak çalışması için de genel itibarıyla olumsuz bir fonksiyonu olmadığını gösteriyor. Diğer yandan yabancı kadınların kayıtlılığında da büyük bir değişim olmamış, bu yabancı çalışan kadınların Suriyeliler değil de eski Sovyet ülkelerinden özellikle ev işleri ve çocuk bakımı gibi sektörlerde çalışmak üzere gelen kadınlar olduğunu düşündürüyor. Bulguları özetlemek gerekirse çalışma çağındaki Suriyeliler %65-%70 arasında değişen oranlarla çalışıyorlar. Bu da dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de göçmenlerin, ellerinin emeğinden başka çok da fazla bir geçim kaynağı olmadığına işaret ediyor. İkincisi, yabancıların ve Suriyelilerin büyük oranda istihdamları yerlilerin istihdamını

düşürmemiş. Üçüncüsü, yabancılar özellikle yabancı erkeklerin büyük ölçüde kayıtsız çalışmalarının, yerlilerin kayıtsız çalışmasına neden olduğu anlamına gelmiyor. Bu sonuçlar, özellikle 2014 yılından itibaren Suriyelilerin ve yabancıların varlıklarını İstanbul ekonomisinde özellikle “çalışan” olarak hissettirdiklerini gösteriyor. Suriyeliler aynı zamanda İstanbul ekonomisine şirket kurarak da katkı sağlıyorlar.

İstanbul Ekonomisinin Kayıt İçi ve Kayıt Dışı Yeni Aktörleri: Suriyeli Girişimciler

Suriyeli girişimciler, sarsıcı ve travmatik bir göç sonrası yeni bir ülkenin en büyük metropolünde kendileri ve aileleri için yeni bir hayat ve iş kurarken, ürettikleri iktisadî değerlerle özelde İstanbul, genelde ise Türkiye ekonomisine katkıda bulunuyorlar.

Bu katkının niteliğine ilişkin olarak devletin, kamu kurumlarının, düşünce kuruluşlarının ve akademik çalışmalarda veri, rakam ve istatistiklerin betimlediği tablo, ağırlıklı olarak kayıtlı girişimcilerle ilgili bir tanımlama yapmayı sağlıyor. Ancak bir de gri alanda veya gölgede kalan girişimciler var ki onların bu bütünün ne kadarlık bir bölümünü oluşturduğunu da ayrıca ele almak gerekiyor. Özellikle iş kurmaya ilişkin bürokratik süreçlerin, oturma ve çalışma izni ile iş yeri açma ruhsatlarının ve diğer güçleştirici faktörlerin bunu beraberinde getirdiği tespiti yapılabilir. Marmara Üniversitesi bünyesinde İstanbul’da 77’si Suriyeli diğerleri Iraklı toplam 85 girişimciyle mülakat yöntemiyle yapılan *Girişimci Göçmenler, 2017* başlıklı çalışma da “izin ve haklar” konusundaki zorluklardan dolayı, göçmen girişimcilerin bir kısmının yasal olarak istatistiklerde görünmemekte olduklarına işaret ediyor.^[185]

İstanbul’daki Suriyeli girişimcileri doğrudan veya dolaylı konu alan teorik ve uygulamalı nitelikteki araştırma ve raporlar da Suriyeli girişimcilerin İstanbul’daki varlığına ve etkilerinin farklı boyutlarına işaret ediyor. Bu çalışmalar arasında doğrudan girişimcileri konu alan ve İstanbul’un altı ilçesinde 346 girişimciyle yüz yüze mülakat ve anket gerçekleştirilen *İstanbul Göçmen Girişimci Araştırması* bu açıdan önemli bir anlama sağlıyor ve çalışmamızla paralel tespitler içeriyor.^[186]

İstanbul’da yaşayan 11 Suriyeli girişimciyle yapılan derinlikli mülakatları Waldinger, Aldrich, Ward’ın “Etkileşim Modeli”nden hareketle değerlendiren *Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan Araştırması* da girişimci profilini somutlaştırırken benzer sonuçlara ulaşıyor.^[187] Yine İstanbul’daki Suriyeli göçmen

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁸⁵ Çakırcı Özervet, Y. (2017). İstanbul’da Girişimci Göçmenler. *Uluslararası Göç ve Toplumsal Uyum Araştırmaları Serisi*, 2.

¹⁸⁶ Çaha, Ö., Çıtıptıoğlu, A., Adıgüzel, Y., Demir, A.D. ve Altınkoz, O. Aydın, S. (Ed.) (2020). İstanbul Göçmen Girişimci Araştırması. *Uluslararası Göç ve Mülteci Derneği (IMRA) Yayınları*, İstanbul.

¹⁸⁷ Duman, E. Ş., & Özdemirci, A. (2019). Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 629-656.

girişimcileri konu alan ve 15 girişimciyle yapılan mülakatlara yer verilen *Türkiye’de Suriyeli Göçmen Girişimciliği: Bir Gömülü Teori Çalışması* da onların teoriye uyumlu biçimde “girişimcilik konusunda daha aktif” ve “inisiyatif almada daha cesur” olduklarına işaret ederek, “iş ağlarını geliştiren göçmenler, iş potansiyellerini iyi değerlendirmekte, iş hacmini büyütüp şirketlerinin katma değerli ve istikrarlı iş yapmasında iyi sonuçlar almaktadırlar” yorumunu yapıyor.^[188] Bu çalışmalar esas olarak girişimciler ve ekonomik etkileri genel olarak pozitif olarak değerlendiriyor ve bu rapor kapsamında ulaşılan verileri teyit edici veya ilave bulgu ve değerlendirmeler içeriyor.

Bu değerlendirmelerle birlikte veya onların ötesinde İstanbul’daki Suriye kökenli girişimciler kimler? Neler yapıyorlar, ne üretiyorlar, hangi sektörlerde yoğunlaşıyorlar, neler yaşadılar ve yaşıyorlar, ekonomideki etkilerine ilişkin bütünlüklü bir fotoğraf elde etmek mümkün mü? Başta Türkiye ekonomisinin genel bir karakteriştiği olan kayıt altına alma sorununun bu konuya yansımāsından kaynaklanan sebeplerle eldeki istatistiklerin ve rakamların tam bir bilgi vermediği bir ortamda bu sorulara cevap bulabilmek için öncelikle genel olarak Türkiye’de ve özelden de İstanbul ekonomisinde Suriyelilerle ilgili araştırmaları göz önüne almak gerekiyor.

Suriyeli Girişimciler Tarafından Kurulan Firmalar ve Faaliyet Alanları

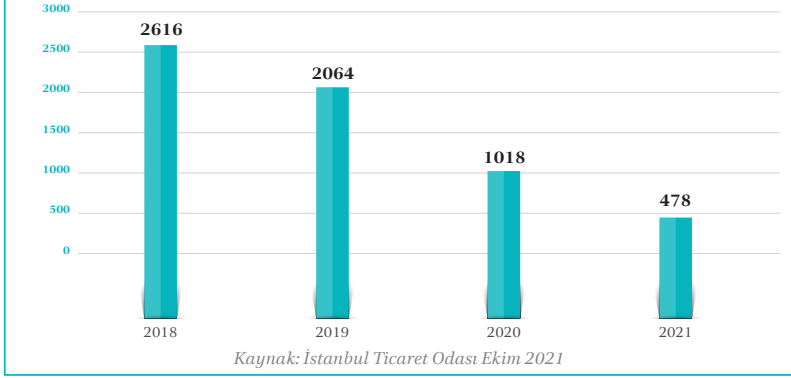
İstanbul’daki Suriyeli girişimcilerin kurduğu şirketlerin sayısı ve oranı, bunun İstanbul’daki tüm yabancı şirketlerin ne kadarını oluşturduğu ve İstanbul’da kurulu tüm şirketler pastasındaki diliminin büyüklüğünü saptamak için verilerden yararlanmak, veri oluşturmak ve yorumlamak gerekiyor. Bunun için öncelikle şirket sayılarına ve oranlarına bakmak önemli. İstanbul Ticaret Odası verilerinden hareketle oluşturduğumuz tablolar, son üç yıldaki değişimle birlikte, bu konuda anlamlı bir fotoğraf ortaya koyuyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁸⁸ Göncü, S.C. (2019). *Türkiye’de Suriyeli Göçmen Girişimciliği: Bir Gömülü Teori Çalışması*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, s. 59.

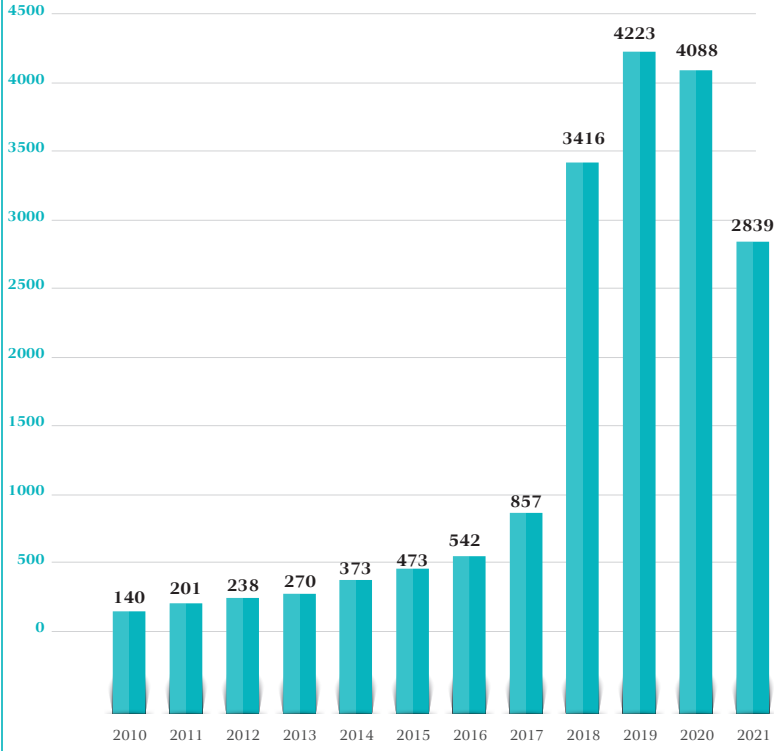
Grafik 7. İstanbul'da Kurulan Suriyeli Firma Sayısı (2018–2021)

Grafik 7’de 2018 Ocak–2021 Mart yılları arasında İstanbul’da kurulan firma sayıları gösteriliyor. Salgın öncesi Suriyeliler tarafından kurulan şirket sayısı her ay ortalama artarken salgınla birlikte kurulan şirket sayısında azalma gözlemleniyor.

Grafik 8. Suriye Hariç %100 Yabancı Uyruklu Firma Sayıları (2010–2021)

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Ekim 2021

Grafik 8’de Suriyeliler dışında yabancılar tarafından kurulan firma sayıları bulunmaktadır. Özellikle 2019 yılından sonra İstanbul’da Suriyeliler dışında kurulan firma sayısında artış görülmektedir.

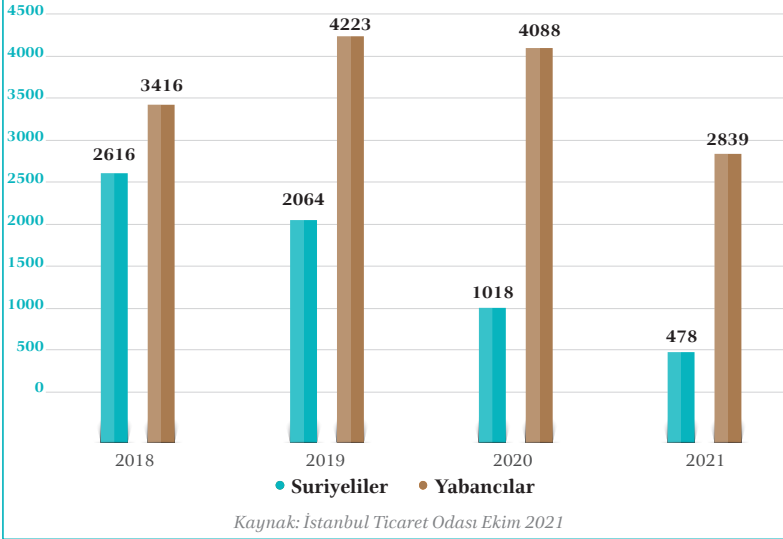

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 9. İstanbul'da Kurulan Suriye Sermayeli Şirketler ve Diğer Yabancıların Kurduğu Şirketlerin Karşılaştırması (2018–2021)

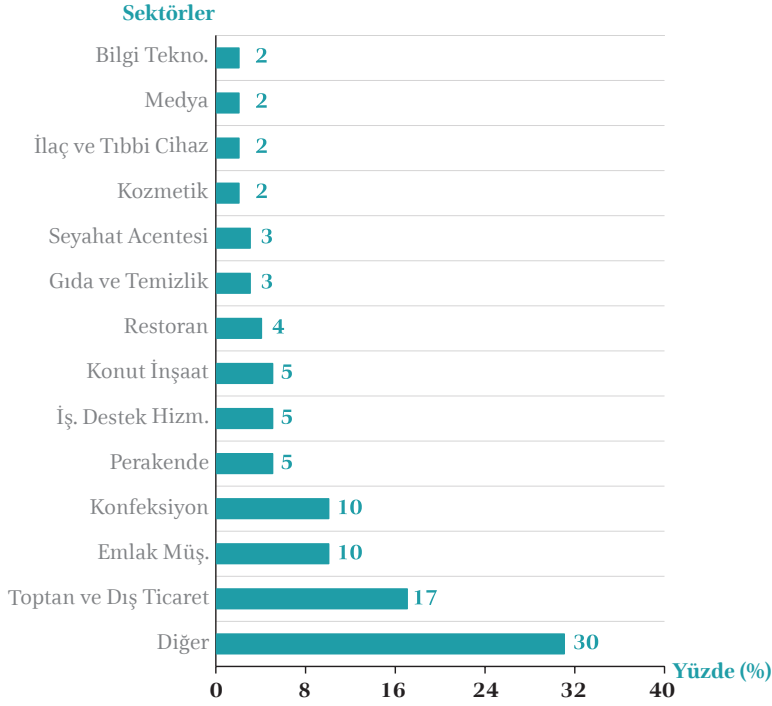

Grafik 9'da görüldüğü üzere, 2018 yılı başından 2021 yılı Nisan ayına kadar İstanbul'da Suriyeliler tarafından 6.176 şirket kuruldu. Diğer bütün ülkelerden yabancıların aynı dönemde kurduğu şirket sayısı ise 14.566 Grafik 8'de Suriyelilerin kurduğu şirket sayısı ile Suriyeli olmayan diğer yabancıların kurduğu şirket sayılarının karşılaştırılması mümkün. Buna göre, özellikle 2018 yılında Suriyeliler tarafından kurulan şirket sayısı, diğer ülkelerin tamamından gelenlerce kurulan şirket sayısına denk iken, 2019 yılından itibaren diğer yabancılar kategorisinde ciddi bir artış, Suriyeler tarafından kurulan şirket sayısında ise bir azalış olduğu görülüyor. Bunu sadece pandemi sürecinde vatandaşlardan farklı olarak hiçbir destek veya vergi kolaylığına sahip olmamalarının yanında, onlara yönelik olarak atmosferi daraltıcı bir sosyopolitik ortama dayalı olmasıyla da açıklayabiliriz.

Suriyeli Girişimcilerin Kurduğu Şirketlerin Sektörel Dağılımı

Suriyeliler tarafından kurulan firmaların ekonomi içindeki fonksiyonlarına, "sektörel dağılım" ışık tutuyor. Kurucularından en az bir kişinin Suriyeli olduğu şirketlerin sektörel dağılımını gösteren aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere Suriyelilerin ortağı olduğu şirketler ilaç ve tıbbi cihazdan bilgi teknolojilerine, restorandan seyahat acenteliğine kadar geniş bir sektörel çeşitlilik arz ediyor.

Grafik 10. İstanbul'da Kurulan Suriye Sermayeli Şirketlerin Sektörel Dağılımı

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Ekim 2021

Grafik 10'da toplam içinde yüzdesi 2 olan sektörler gösterilmiş olup, yüzdeleri 2'den küçük olan diğer sektörlerin hepsi birleştirilmiş ve "diğer" kategorisinde ele alınmıştır. "Diğer" kategorisinde faaliyet gösteren firmaların, toplamın %30'unu oluşturduğu görülüyor. Bu da Suriyelilerin kurduğu şirketlerin aslında geniş bir yelpazede birçok sektörde aktif olduğunu gösteriyor. Yoğunlaşmalara bakıldığında, %17 ile Suriyelilerin İstanbul'da kurduğu şirketlerin en büyük oranının *toptan ve dış ticaret* sektöründe olduğu görülüyor. İkinci ve üçüncü olarak, %10 ile *emlak müşavirliği* ve *konfeksiyon* sektörü geliyor. Bunu %5'lik oranlarla *konut inşaat*, *işletme destek hizmetleri* ve *perakende* sektörleri takip ediyor.

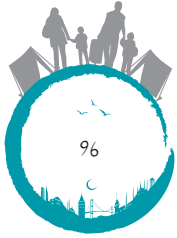

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Tablo 7. İstanbul'da Kurulan Suriyeli ve Türkiyeli Şirketlerin Sermayeleri (₺)

KURULUŞ YILI	SERMAYE DAĞILIMI				YILLARA GÖRE TOPLAM
	%100 SURIYE ORTAKLI	SURIYE ORTAKLI	YABANCI UYRUKLU	TÜRK	
2011	₺1.305.000	₺260.000	₺695.093.656	₺456.912.390.929	₺457.609.049.585
2012	₺5.614.50	₺100.000	₺650.190.005	₺259.302.783.572	₺259.958.688.077
2013	₺20.563.600	₺1.200.000	₺40.475.862.469	₺919.377.008.511	₺959.874.634.581
2014	₺49.142.825	₺3.090.000	₺763.234.708	₺269.371.324.036	₺270.186.791.569
2015	₺65.957.100	₺6.317.000	₺1.146.344.401	₺249.284.239.313	₺250.502.857.814
2016	₺93.819.150	₺10.290.000	₺500.092.330	₺125.915.295.952	₺126.519.497.433
2017	₺146.408.100	₺14.395.000	₺805.352.788	₺107.977.656.300	₺108.943.812.188
2018	₺512.441.250	₺67.527.500	₺1.911.407.485	₺314.684.155.320	₺317.175.531.555
2019	₺390.159.310	₺40.897.500	₺2.928.476.378	₺173.243.357.606	₺176.602.890.795
2020	₺214.669.400	₺44.580.000	₺1.768.453.495	₺475.306.338.571	₺477.334.041.466
2021	₺270.305.450	₺65.010.000	₺2.401.421.640	₺662.528.867	₺3.399.265.957
TOPLAM	₺1.770.385.685	₺253.667.000	₺54.045.929.358	₺3.352.037.078.981	₺3.408.107.061.025

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Ekim 2021

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Suriyeli girişimcilerin İstanbul'da kurdukları firmaların toplam sermaye miktarları Tablo 7'de yer alıyor. Söz konusu tabloda Suriyeli şirketlerin sermaye yapılarına göre 2 göstergeye dikkat çekmek gerekiyor. Göstergelerden biri %100 Suriyeli ortakların sahip olduğu firmaların toplam sermaye miktarı, diğeri ise ortaklardan birinin Suriyeli diğerinin ise Türk ya da yabancı uyruklu bir vatandaşın dâhil olduğu firmaların toplam sermaye miktarı.

Tablo 7'deki veriler incelendiğinde 2011 yılında %100 Suriye ortaklı firmaların toplam sermaye miktarı 1,3 milyon TL iken bu miktar 2018 yılında yaklaşık 512 milyon TL'ye çıkmıştır. Özellikle 2018 yılı ve sonrasında Suriyeli firmaların toplam sermaye miktarlarında önceki dönemlere göre kayda değer düzeyde artış olduğu gözlemleniyor. Bunun en önemli nedeni Türkiye'de geçici koruma kapsamında Suriyeli vatandaşların 2015 sonrasındaki sayıların hızlı artışı olarak tespit edilebilir.^[189] Ancak 2018'den sonraki dönemde gittikçe azalan bir sermaye azalışı söz konusudur.

Suriye ortaklı şirketlere ilişkin veriler incelendiğinde ise 2011 yılı için toplam sermaye miktarı 260 bin TL iken 2018 yılında en yüksek veri olan 67,5 milyon TL'ye yükseliş söz konusu olmuş. 2015 yılı itibarıyla Türkiye'de yer alan Suriyeli nüfustaki hızlı artış, Suriyeli girişimcilerin de artmasına yol açmış ve bu artış kurulan firmaların toplam sermaye miktarında da kendisini göstermiş. Toplam sermaye miktar verilerine bakıldığında %100 ortaklı Suriyeli firmaların daha yüksek verilere sahip olduğu anlaşılıyor.

2011 ve 2021 arası toplam veriler incelendiğinde %100 Suriye Ortaklı ve sadece Suriye ortaklı firmaların toplam sermaye miktarları yaklaşık 2 milyar TL olarak gerçekleşmiş. Bu miktar Suriyeli girişimcilerin

¹⁸⁹ İlgili istatistik veriler için bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

İstanbul ekonomisine katkısını gösteriyor.^[190] Söz konusu bu sonuç Tablo 7’de yer alıyor. Tablo 7’ye göre, 2020 yılında İstanbul için şirketlerin toplam sermaye miktarı 5 trilyon TL iken Suriyeli ve Suriye ortaklı şirketlerin toplam sermaye miktarı yaklaşık 2 milyar TL olarak görünüyor. Suriyelilerin sadece ücretli çalışanlar olarak değil, kendi işlerini kurup devam ettirenler olarak da önemli bir oranda “kayıt dışı” olduklarını göz önüne alacak olursak, söz konusu payın çok daha büyük olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak bu hâliyle bile yani söz konusu rakam ve oranlar görece küçük bir miktar olarak görülebilse bile, bu kadarının da değerli bir katkı olduğu ve 2 milyar TL’lik bir sermayenin İstanbul için önemli olduğu düşünülebilir. Suriye ve Suriye ortaklı üye sayısı, toplam üye sayısının %1,5’ine denk gelirken, toplam sermaye miktarı da %0,03’e karşılık geliyor. Bu sonuçlar, kayıtlı Suriyeli ve Suriye ortaklı şirketlerin daha çok orta ve küçük sermayeli grupta yer aldığını gösteriyor.

Tablo 8. İstanbul Ticaret Odasına Toplam Üye Sayısı ve Sermaye Tutarı (₺)

	Hepsi	%100 Suriye Uyruklı ve Ortaklı
Toplam Üye Sayısı	453.819	6.834
Toplam Sermaye Tutarı	5.518.427.896.919	2.043.028.485

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Ekim 2021

İstanbul Ticaret Odasına bağlı toplam üye firma sayısı 655.712 iken bunun içerisinde 6.834 yüzde100 Suriye uyruklı ve ortaklı şirket sayısı bulunmaktadır. İstanbul’daki yabancılar tarafından kurulan şirketlerin toplam sermaye büyüklüğü 5.518.427.896.919 TL’dir. Suriyeli ortağı olan şirketlerin toplam sermaye büyüklüğü ise 2.043.028.485 TL’dir.

Alan Uygulaması: Suriyeli Girişimcilerin İstanbul Ekonomisindeki Yeri

İstanbul ekonomisinde Suriyeli girişimcilerin katkılarını mevcut veri, rakam ve istatistiklerden hareketle bir ölçüde anlamak mümkündür. Ancak gerek veri azlığı ve gerekse de ekonominin kayıt içi olmayan kısmına yani perdenin öteki tarafına da ulaşma ihtiyacından dolayı rakamsal verilerin en az iki teknikte daha desteklenmesi gerekiyor. Bu tekniklerden ilki, girişimcilerle ilgili bir alan araştırmasıyla doğrudan onlara ulaşmayı hedefliyor. Böylece hayatın, ekonominin ve üretimin içinde onlarla doğrudan temas ederek anket ve açık uçlu sorularla, resmin eksik karelerini tamamlamak mümkün hale geliyor. İkincisi ise derinlikli mülakat ve anketlerle teşhis edilebilen ötesinde bir görüntüleme sağlamayı hedefliyor. Başka bir ifadeyle bütünlüklü bir

¹⁹⁰ Not: “%100 Suriye Ortaklı” sütununda, sadece Suriye uyruklı ortaklıklar mevcuttur. “Suriye Ortaklı” sütununda ise Suriye ve farklı uyruklı ortaklıklar mevcuttur. “Yabancı uyruklı” sütununda yer alan veride Suriye uyruklular dâhil edilmemiştir.

resim elde etmek için söz konusu sınırlamalardan kurtulmak için, deneysel araştırma yöntem ve tekniklerine de yer verilmesi gerekiyor.

Bu tespitlerden hareketle, Suriyeli girişimcilerin İstanbul ekonomisi içindeki yerini ve katkılarını mercek altına almayı hedefleyen bir anket uygulamasına yer verildi. Suriyeli işletmelerin idarî, hukukî ve işletme sorunlarına ışık tutmak kapsamında 121 Suriyeli küçük, orta ve büyük ölçekli firmaya anket soruları yönlendirildi. Açık uçlu sorularla pratikte yaşadıkları sorunlar, ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Gerek istatistikî veriler gerekse saha çalışması yapılarak nitel ve nicel değişkenler analiz edildi.

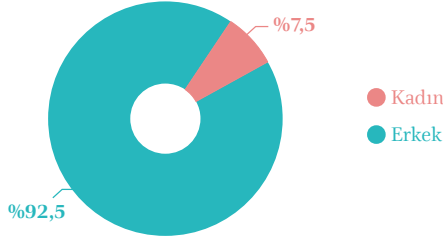
Uygulama, 121 girişimciyle 2021 yılı Haziran-Ağustos aylarında, İstanbul'da yüz yüze biçimde, bire bir görüşülerek gerçekleştirildi. Hayatları, kurdukları işin niteliği, içinde buldukları durum, memnun oldukları ve şikâyet ettikleri konularla, talep ve beklentilerine dair anket soruları yöneltildi. Girişimcilerin seçilmesinde sektörel çeşitlilik ve sermaye büyüklüğü gibi değişkenler göz önüne alındı ve bu bakımlardan örneklemin farklılık arz etmesine özen gösterildi. Girişimcilerin büyük ölçüde sıcak ve samimi cevaplar verdikleri tespit edildi.

Metodolojik bakımdan soruların formülasyonuna ve bazı soruların doğrudan yöneltilip yöneltilmeyeceğine, deneklerin içinde buldukları koşullar ışığında karar verildi. Örneğin iktisadî girişimlerine ilişkin somut rakamlar veya oranlar verme konusundaki kaygıları giderebilmek için daha çok aralıklı seçenekler sunuldu. Aynı şekilde sigortalı işçi çalıştırıp çalıştırmadıklarına veya kendilerinin faaliyetleri bakımından mevzuat sınırları içinde kalıp kalmadıklarına ilişkin sorular bilinçli olarak tercih edilmedi. Böylece daha sahici bir fotoğraf çıkarmanın önündeki net cevap alabilmeye ilişkin güvensizlik bariyeri, bazı soruların veya sorulma biçimlerinin ideal formunu kullanmayarak aşılmaya çalışıldı. Anket sonucu oluşan grafikler üzerinde bazı kategorilere hiç cevap verilmemesi sebebiyle yüzde dağılımı gösterilmemiştir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın bulgularını değerlendirmeye geçebiliriz:

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

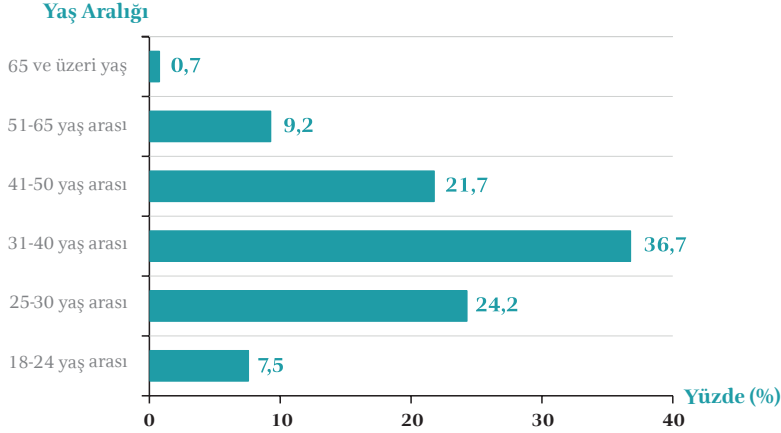
Grafik 11. Cinsiyet Dağılımı (121 Girişimci)

Suriyeli girişimcilere yönelik yapılan ankete katılımın cinsiyet dağılımı Grafik 11'de görülüyor. Söz konusu grafiğe göre ankete katılanların %92,5'i erkeklerden oluşurken, %7,5'i kadınlardan oluşuyor. Suriyeli sığınmacıların sosyokültürel dinamiklerine ilişkin genel yargılar (ataerkil ilişkiler, erkek egemen aile yapısı gibi) göz önünde bulundurulduğunda erkek bireylerde girişimcilerin daha fazla ön planda olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dinamiklere ilişkin yargılara itibar edilecek olursa, kadın girişimcilerin varlığının önemli bir gösterge olduğu tespiti yapılabilir. Ulaşılabilirlik açısından yaşanan sınırlılıklar da göz önüne alındığında, kadın girişimci oranının tabloya yansiyandan birkaç puan yukarıda olduğu tahmin edilebilir.

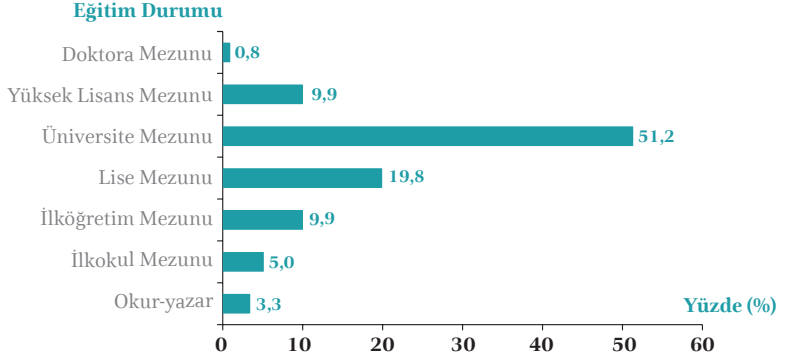

Grafik 12. Yaş Dağılımı

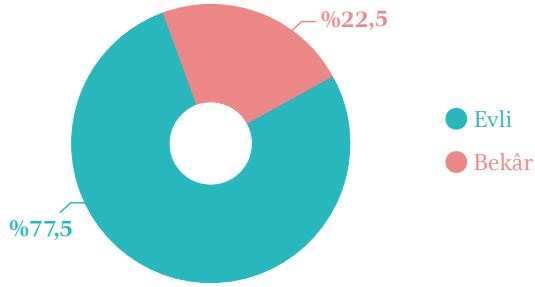
Ankete katılan bireylerin yaş grup dağılımları Grafik 12'de yer alıyor. Buna göre, katılımcıların %36,7'si 31-40 yaş arası, %24,2'si 25-30 yaş arası ve %21,7'si de 41-50 yaş arasında yer alıyor. Katılımcıların yaş grupları göz önünde bulundurulduğunda genç girişimcilerin ön planda olduğu görülüyor.

Grafik 13. Eğitim Durumu

Katılımcıların eğitim durumlarına yönelik veriler Grafik 13'te yer alıyor. Bu grafiğe göre, ankete katılan girişimcilerin %51,2'si üniversite, %19,8'i lise ve %9,9'u yüksek lisans mezunu. Bu oranlar, girişimcilik faaliyetinde bulunan Suriyeli sığınmacıların eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu ortaya çıkarıyor. Yani girişimcilik ve eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkün olabilir.

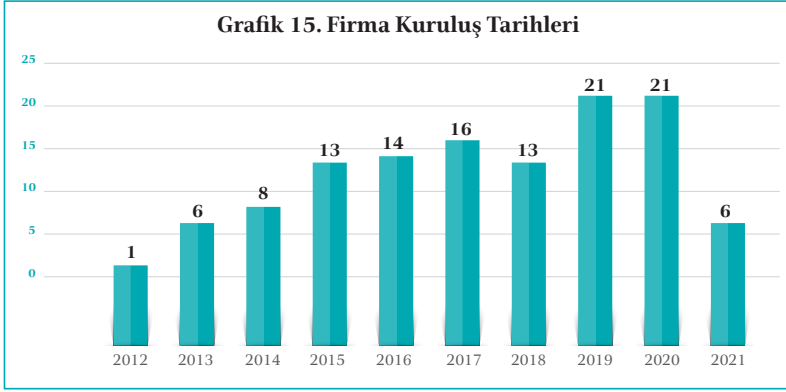
Grafik 14. Medeni Durum

Katılımcıların medeni hâllerine göre dağılımı ise Grafik 14'te yer alıyor. Bu grafiğe göre, katılımcıların %77,5'i evli ve %22,5'i bekâr. Girişimcilerin büyük çoğunluğunun evli olduğunu gösteren bu oranlarla birlikte, açık uçlu sorulara verilen ve aile desteğinin altını çizen cevaplar da aile olmanın ve birincil ilişkiler temelinde gösterilen dayanışma ve yardımlaşmanın başarıda anlamlı bir katkı sağladığı düşünülebilir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

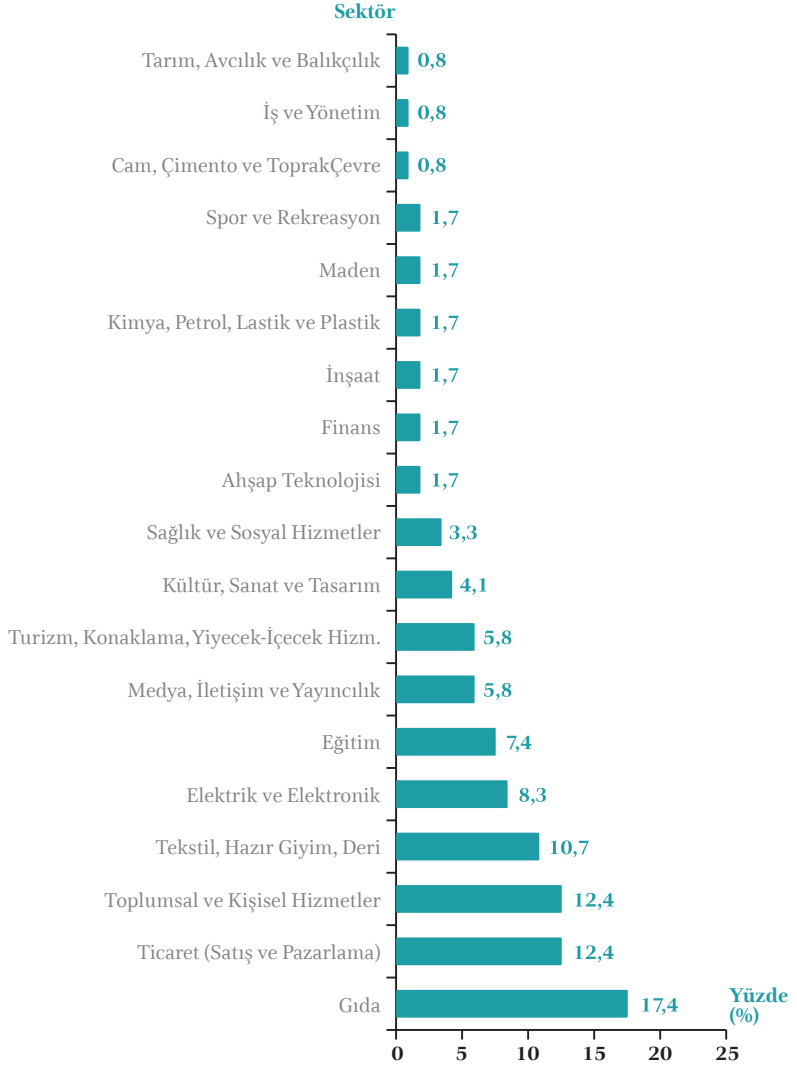

Bir ülkede girişimcilikte bulunmak için o ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerini bilmek önemlidir. Girişimci bireyler, buldukları yerde yatırım yaparken, yatırımın geri dönüşünü matematiksel olarak iyi hesaplamak zorunda hissederler. Grafik 15'te yer alan veriler göz önünde bulundurulduğunda 2011'de Suriye'de savaşın başlaması ve sığınmacıların da Türkiye'ye gelmesi, girişimcilik faaliyetleri için de elverişli bir zemin oluşturuyor. Ancak bu artış ilk yıllarda çok az seyrederken, 2015 itibarıyla gözle görülür düzeyde yükseliş sağlamıştır. Katılımcılardan yola çıkarak bir değerlendirmeye gidildiğinde de 2019 ve 2020 yıllarında en yüksek firma kuruluşlarının olduğu görülüyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 16. Suriyeli Girişimcilerin Faaliyette Bulunduğu Sektör Dağılımı

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 16'da katılımcıların hangi sektörde faaliyet gösterdiğine dair veriler sunulmuştur. Söz konusu grafiğe göre Suriyeli girişimcilerin %17,4'ü gıda sektöründe, %12,4'ü ticaret (satış ve pazarlama), %12,4'ü toplumsal ve kişisel hizmetler ve tekstil, hazır giyim ve deri sektöründe %10,7'si faaliyet göstermektedir. Suriyeli sığınmacıların yoğun olduğu bölgelerde kendi kültürlerine özgü gıda taleplerinin oluşu bazı sığınmacılar için fırsat kabul edilmiş ve bu yönde girişim söz konusu olmuştur. Nitekim bu talebin yüksek oluşu, birçok Suriyeli girişimciyi gıda sektörüne yöneltmiştir. Bunun yanında Suriyeli sığınmacıların yaşadığı en önemli problemlerden biri de dil

sorunudur. Türkçe dilini bilmeyen sığınmacıların iletişime geçmesi ve alışveriş yapmaları zorlaşmaktadır. Söz konusu bu durum da bazı Suriyeli girişimciler tarafından fırsat olarak görülmüş ve bu yöndeki faaliyetler ön plana çıkmıştır. Ayrıca bazı Suriyeli sığınmacılar hâlâ kendi ülkelerine giriş çıkış yapabilmekte ve bu da ticarî faaliyetlerin gelişmesine yol açmaktadır. Son olarak Suriyeli girişimcilerin en aktif olduğu sektörlerden bir tanesi de tekstil sektörüdür. Denetimin zayıf olması, merdiven altı atölye üretimlerinin olması ve esnek çalışma koşulları, Suriyeli girişimciler tarafından bu sektörün çokça tercih edilmesine olanak sağlamıştır. Uluslararası Göç ve Mülteci Derneği (IMRA) tarafından yapılan *İstanbul Göçmen Girişimci Araştırması*'nda da benzer tespitlere rastlamak mümkündür. Söz konusu araştırmada, katılımcı göçmen girişimcilerin %83'ü Suriye'den gelmiştir. Katılımcı göçmen girişimcilerin tercih ettiği sektörlerin yüzdesel dağılımlarına göre %16,8'lik bir oranda Hazır Gıda Dükkanı İşletmeciliği (Bakkaliye/Market), %14,2'lik bir oranda Restoran İşletmeciliği, %9,2'lik bir oranda Bilgisayar/Cep Telefonu Satış ve Tamir ve %7,8'lik bir oranda Hazır Giyim Mağazası İşletmeciliği yapılmaktadır. Nitekim bizim araştırmamızın katılımcı profili ile diğer araştırmaların katılımcı profillerinin de benzerlik arz ettiği söylenebilir. Dahası Suriyeli girişimci portföyüne bakıldığında bir mahalle bünyesinde bulunması gereken küçük işletme tarzı kuruluşların daha fazla olduğu ve Türkiye'de kalan girişimcilerin genellikle orta ve altı ekonomik düzeyde sahip bireylerden oluştuğu gözlemlenmektedir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

“2018–2019 sanayi ağırlıklı bir yıl oldu, millet fabrika almaya başladı”¹⁹¹

Bu rapor kapsamında Suriye kökenli iş insanı Abdülgaffar Salih Aspur, Gaziantep'te yapılan röportajında 2018–2020 sürecinde yatırımların anlamlı bir artış göstermesinin sebeplerini şu cümlelerle izah ediyor:

“Başta geri dönmek istiyordu herkes, çünkü evini, malını, yurdunu bırakıp gelmişti. Hatta başlangıçta kayıt yapılırken veya kimlik verilirken nasılsa dönecekler diye isimlerin yazılışına bile pek dikkat edilmiyordu. İş adamları da o dönemde fabrikalarını belki taşımadılar ama uzaktan uzağa küçük çapta ticaret yapmaya başladılar. Fabrika kurmak yerine Türklerden mal alıp tüccarlarına satıyorlardı.

2014–2015'ten sonra insanlar anladılar ki bu iş uzun sürecek. Bazıları sanayiye başladılar yani üretime başladılar, bazıları Türklerle beraber ortaklaşa yaptılar bu işi. 2015–2016 yıllarında hükümet de vatandaşlık vermeye başladı. Bu karar çıktıktan sonra sanayiciler ve iş adamları

¹⁹¹ Bu kısım Esra Kadriye Aygün tarafından bu rapor için gerçekleştirilen görüşme kayıtlarından özetlendi.

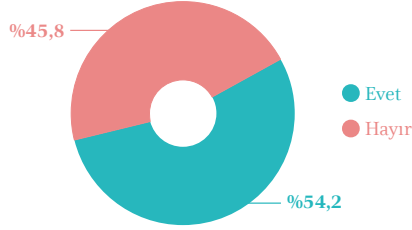
istikrara doğru adım adım yürüdüler. Oradaki fabrikası, oradaki politikası ve stratejisi ne ise tekrar buraya aynısını kurmaya ve o şekilde devam etmeye başladı.

2018-2019 biraz daha sanayi ağırlıklı bir yıl oldu. Millet fabrika, ev ve arsa almaya başladı, ticaretten ziyade sanayi yılı oldu. Türkiye, artık vatan olarak düşünölmeye başladı. Bir iki günlüğüne veya bir seneliğine geldik, düşüncesini kaybıldı. Artık Türkiye'yi vatan olarak görüyoruz, çocuklar da Türkçeyi Arapçadan daha iyi konuşuyorlar. Çocukların ana dili Türkçe olmaya başladı."

Grafik 17. Suriye'de bulunduğunuz zamanlarda aynı işi mi yapıyordunuz?

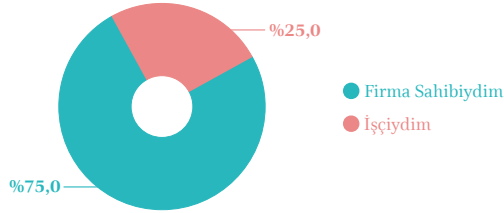

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

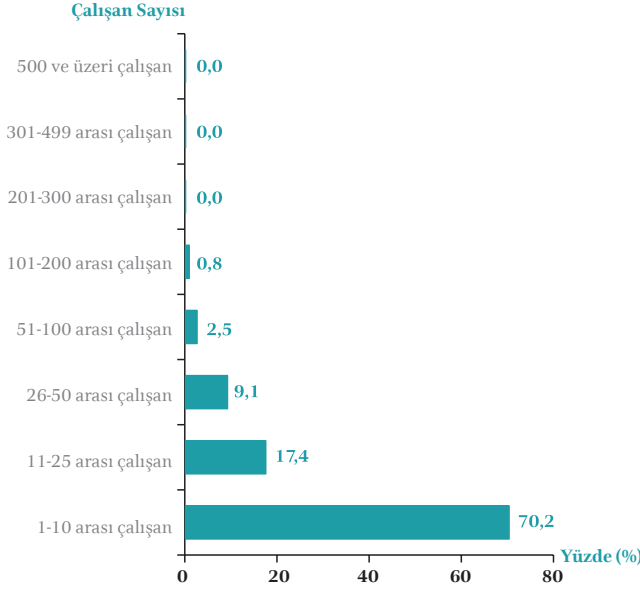
Grafik 17'de yukarıdaki soruyla bağlantılı olarak, Suriyeli girişimcilerin İstanbul'a gelmeden önce kendi ülkelerinde aynı işi yapıp yapmadıkları sorıldı. Grafik 17'deki cevaplara göre, katılımcıların %54,2'si aynı işi yaptığını, %45,8'i ise farklı işi yaptığını bilgisini verdi. Katılımcıların yarısından fazlasının işlerini göç ettikleri yerde devam ettirdiklerine ilişkin bu oranlar, hayatın doğal akışına da uygun görünüyor.

Grafik 18. Suriye'de Bulunulan Dönemde Girişimci veya İşçi Olma Durumu

Grafik 18'de Suriyeli girişimcilerin kendi ülkelerinde daha önce emek piyasasında mı olduğu ya da girişimci mi olduğu sorıldı. Verilen cevaplara göre Türkiye'ye gelmeden önce katılımcıların %75'i firma sahibi ve %25'i işçi olarak faaliyette bulduklarını gösteriyor. Bu durum göçle birlikte göç eden bireylerin kendi nitelikleri ve formasyonlarıyla yerleşilen ülkeye katkı sunduklarını gösteriyor.

Grafik 19. Firmanızda Çalışan Sayısı

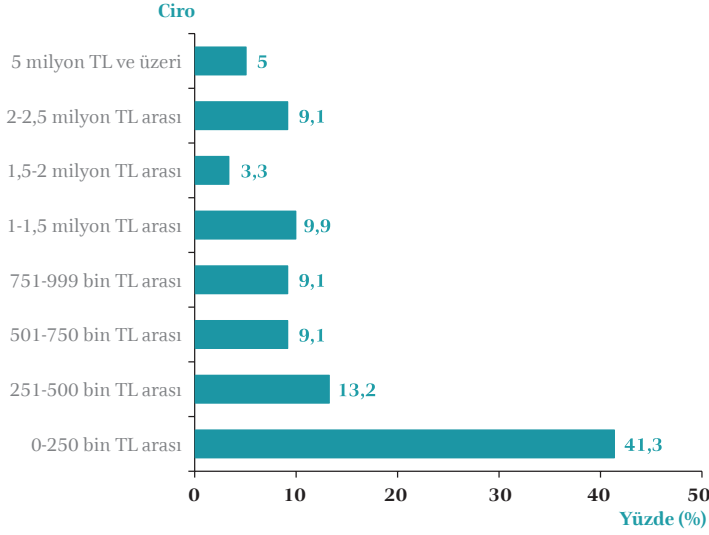

Grafik 19, Suriyeli girişimcilerin sahibi olduğu firmada çalışan sayılarını veriyor. Söz konusu grafiğe göre katılımcıların %70,2'si 1-10 arası çalışana, %17,4'ü 11-25 arası çalışana ve %9,1'i 26-50 arası çalışana sahip. Gıda ve ticaret sektöründe faaliyet alanı geniş olması ve bu alanlarda daha çok küçük işletme kurulumu söz konusu olması çalışan sayısı az firmaların oranının yüksek olmasına yol açıyor. Küçük boyutlu işletmelerin varlığı, Suriyeli girişimciler tarafından tercih ediliyor. Bu durum sığınmacıların küçük sermayelerle daha çok faaliyette bulunduğunu gösteriyor. Ek olarak, çalışanların cinsiyet dağılımlarıyla ilgili verilen cevaplarda da yaklaşık %95'lik bir kısmının erkeklerden, %5'lik bir kısmının da kadınlardan oluştuğunu gösteriyor. Suriyeli girişimcilerin çalıştırdığı personelin uyruk bilgilerine gelince, katılımcıların %51'i firmasındaki işçilerin tamamının Suriye uyruklu olduğunu, %33'ü ise işçilerin %75'inin Suriye uyruklu olduğunu beyan ediyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

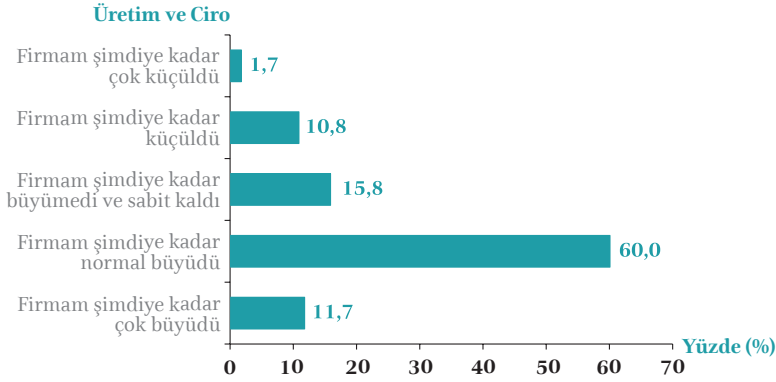
Grafik 20. Firmaların Ciro Miktarı Dağılımı

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Suriyeli girişimcilere yöneltilen önemli sorulardan biri de sahibi olduğu firmanın ciro miktarı. Konuyla ilgili veriler Grafik 20’de yer alıyor. Katılımcıların %41,3’ü firmasının 0-250 bin TL ciroya sahip olduğunu, %13,2’si de 251-500 bin TL’lik bir cironun söz konusu olduğunu beyan ediyor. Ayrıca katılımcıların %5’i şirketlerinin 5 milyon ve üzeri bir ciroya sahip olduğunu ifade ediyor. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere küçük sermayeli işletmeler daha çok ön plana çıkıyor. Bu çalışma kapsamında görüşülen Suriyeli girişimcilerin yeterli bir sermayeye sahip olmadığını ortaya koyuyor.

Grafik 21. Üretim ve Ciro Performansı

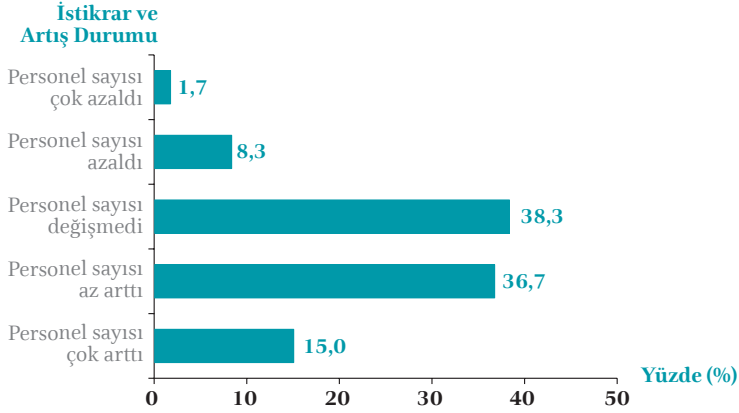

Suriyeli girişimcilerin gözünde firma üretim kapasitesi ve ciro performansı da önemli görünüyor. Girişimcilerin faaliyetlerine devam edebilmek için üretim ve ciroda istikrarı göz önünde bulundurmaları beklenir. Bu bağlamda katılımcılara “Firmanızın kuruluşundan günümüze üretim kapasitesi veya ciro artışı gibi büyüme performansı hakkında aşağıdaki seçeneklerden hangisi sizin için doğrudur?” sorusu yöneltildi. Katılımcıların verdiği cevapların oransal dağılımı Grafik 21’de yer alıyor. Söz konusu grafiğe göre katılımcıların %60’i “*Firmam şimdiye kadar normal büyüdü*” cevabını, %15,8’i “*Firmam şimdiye kadar büyümedi ve sabit kaldı*” cevabını ve %10,8’i “*Firmam şimdiye kadar küçüldü*” cevabını veriyor. Bu cevaba göre, ülke ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların çoğunun üretim ve ciro performansından memnun kaldığı anlaşılıyor. Bu durum, firmaların faaliyetlerinde devamlılık arz edeceği izlenimi veriyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 22. Çalışanlarda İstikrar ve Artış Durumu

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Suriyeli firma sahiplerinin çalıştırdığı personelin devam durumu veya çalışanlarda istikrar durumu da önem arz ediyor. Bu noktada katılımcılara “Firmanızın kuruluşundan günümüze personel sayısı ile ilgili aşağıdaki seçeneklerden hangisi firmanızı temsil etmektedir?” sorusu yöneltildi. Grafik 22’de katılımcıların %38,3’ü bu soruya “*Personel sayısı değişmedi*” cevabını verirken, %36,7’si de “*Personel sayısı az arttı*” cevabını veriyor. %15’lik bir kesim de “*Personel sayısı çok arttı*” cevabını veriyor. Bu cevaplara göre çalışanlarda istikrarın Suriyeli firmalar için söz konusu olduğu söylenebilir.

Suriyeli girişimcilere yöneltilen sorulardan biri de “Firmanızı kurarken yaşadığınızı zorluk veya engellerden kısaca bahseder misiniz?” sorusu. Bu soruya ilişkin genel cevaplar; ön yargı, memurların olumsuz davranışları, dil sorunu, bürokratik zorluklar, kanunların bilinmemesi, vergi sisteminin ağırlığı ve vergilerin yüksek oluşu, şirket kurulumu için kuruluş sermayesinin yüksek oluşu, sigorta maliyetlerinin yüksek oluşu ve prosedürün karmaşıklığı, belediyeden ruhsat ediniminin zorluğu, yerel halkın ayrımcı davranış sergilemesi ve yerli dükkân sahiplerinin yüksek kiralar talep etmesi şeklinde başlıklandırılabilir.

Suriyeli Girişimcilerin Yaşadıkları Zorluklar ve Engeller

Yeni bir ülkede yeni bir hayat başlamak ve bu kapsamda girişimcilik yapmak önemli bir tecrübeyi ifade ediyor. Suriyeli girişimcilerin bu süreçte yaşadıkları, sadece bir göç tecrübesinin bir boyutuna ışık tutmakla kalmıyor. Aynı zamanda Türkiye’de ekonomik girişimin önündeki engeller ile kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı hususlar hakkında da bilgi veriyor. Bu bakımdan Suriyeli girişimcilerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar, kendi yaşam deneyimleri ve iktisadi girişimlerine dair bilgi vermenin ötesine de geçiyor. Bu konuda mevzuatın ve

uygulamanın iyileştirilmesine yönelik olarak da bir anlama sağlıyor.

Okumayı kolaylaştırmak için, çalışma boyunca açık uçlu sorulara uzun ve kapsamlı biçimde verilen cevaplardan benzer nitelikli olanları başlıklar hâlinde toplanarak hepsine birkaç örnek verildi. Şimdi bu cevaplardan hareketle belirginleşen görüş ve yargılara daha yakından bakılabilir.

İş kurarken en çok zorlayan faktörler nelerdi?

Katılımcıların bu kapsamda dile getirdikleri sorunlar, uygun çalışan bulmaktan tek başına kalmış olmaya, finansal sorunlardan istişare edecek doğru kişilerden yoksun olmaya kadar çok boyutlu bir nitelik taşısa da en fazla karşılaşılan sorunlar, birkaç ana başlık altında ele alınmaya elverişli görünüyor. Buna pandemi sürecinden kaynaklanan ilave sorunları da eklemek gerek.

“Başlangıçta ciddi sorunlar olmadı; ancak pandemi devreye girer girmez işlerimiz sekteye uğradı” diyor bir katılımcı. Bu sorunu açıklarken “İnsanlar evlerine kilitlendi ve kimse reklam ve basım yapamaz oldu. Bu bizi çok etkiledi; özellikle 2020 yılında. Gelirimiz çok daraldı, masraflarımız ise büyüdü.” Bir diğeri de benzer bir soruna işaret ediyor: “Firma kurulur kurulmaz salgın başladı ve işlerimizi alt üst etti. Bütün havaalanları kapatıldı ve turizm askıya alındı. Döviz kurları da değişti, bu da bizim için ek bir sorun oluşturdu.”

“Devlet dairelerine gittim ...”

- Kanunları bilmiyordum ve devlet kurumlarında Arapça konuşan hiçbir memur yoktu.
- Devlet dairelerine gittim ve birkaç soru sordum ama açık cevap alamadım. Herkes başka bir yere yönlendiriyor

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Mevzuattan kaynaklanan sorunlar

Girişimcilerin şikâyet ettikleri konuların ilk sıralarında mevzuattan kaynaklanan sorunlar geliyor. Girişimi zorlaştıran nedenler; mevzuat hükümleri, yüksek vergi ve harçlar, bankacılık ve kredi konusunda sığınmacılara yönelik sınırlamalar ile yabancılarla ilgili düzenlemelerin sık değişmesi gibi noktalarda odaklanıyor.

Vergilerin ve BAĞ-KUR ücretlerinin yüksek olması, bazı bankaların ticarî hesap açmaması, firma kurarken yapılan harcamaların yüksekliği de bu kapsamda dile getiriliyor. “Yaklaşık 1.000 dolar ödedim, üstelik belediyeye de 1.900 TL verdim. Küçük işletme sahibine göre bu rakam çok ağır.” diyor örneğin bir girişimci. Bir diğeri de vergilerin ağırlığından şu ifadelerle şikâyet ediyor: “Biz firmayı kurarken şaşırдық doğrusu, daha işe başlamadan tek bir

kuruş kazanmadan bir sürü vergi ödemeye başladık. Bu çok zor bir şey... Yabancılar, kanunları bilmiyor. Ne vergi çıkacağı belli değil; bir de üstüne vergiler çok çok fazla. Şimdi şirketi kapatsak yine kurtulamayız. Kapatsan da bir sürü masraf var.”

“Çalışma izni için ekstra bir çalışan istihdam etmek mantıklı değil”

- Başka bir sorun ise çalışma izni sorunudur. Çalışma izni alabilmek için beş tane Türk çalıştırmam lazım. Şimdi firmamızda 4 Türk çalışan var, ihtiyacımız bu kadar. Sadece çalışma izni için ekstra bir çalışan istihdam etmek hiç mantıklı değil.

- Karşılaştığımız bir diğer engel ise kısa dönem ikamet izni sahibi olarak beş Türk işçi çalıştırmadan çalışma izninin verilmemesi

“Küçük işletmede beş kişiyi nasıl çalıştırırım?”

“Çalışma izni için 4 kere başvuruda buldum, dördü de reddedildi. Sebep eksik evrak. Benim evraklarımda hiçbir eksiklik yok. Başvuruyu, bu işlerden anlayan uzman kişilerle istişare ederek yapıyorum, eksik evrak veya eksik belge söz konusu olamaz. Bu çalışma izni konusunu anlayamadım. Ben şirket sahibiyim, şirket kurdum. Devlete vergi ödedim, yapılması gereken bütün işlemleri yaptım da neden bana çalışma izni verilmedi? Kimi insanlar diyorlar ki en az 5 Türk vatandaşı çalıştırmam lazım ki sana çalışma izni verilsin... Ancak bu resmen anlamsız. Küçük bir işletmede 5 kişiyi nasıl çalıştıracam? Madem benim adımın üzerine şirket kurulmasına izin verdiniz, o zaman bana çalışma izni de vermelisiniz.”

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

BİLGİ

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü mevzuatına göre geçici koruma kapsamında olan Suriyeliler için 5 işçi çalıştırma zorunluluğu bulunmuyor. Ancak bu kural Geçici Koruma Kanunu'na göre kimlik verilmemiş yabancılar için geçerli.

Mevzuata vâkıf olmamaktan (kuralları bilmemekten) kaynaklanan sorunlar

Girişimcilerin işini zorlaştıran diğer bir husus ise mevzuata vâkıf olmamaktan kaynaklanıyor. “Yasaları bilmemek en büyük sorunumuzdu.” diyor bir girişimci; “Şirket kuruluşu hakkında bilgimiz yoktu.” Danıştıkları Suriyeli muhasebecinin de pek yardımcı olmadığını, detayları bilmediği için birçok cezaya maruz kaldıklarını

ifade ediyor. “Kuruluş süreci çok zordu.” diyor bir diğeri, “Yabancıların şirket kurmaları ile ilgili işlemler konusunda muhasebeciler bile bilgi ve deneyime sahip değiller. Bizden gerekli olmayan şartları istediler.” diye ekliyor.

“İlk zamanlarda muhasebeci bize zarar verdi ama kanunları bilmediğimiz için bir şey diyemedik”

- Şimdi biz şirketimizi açarken bir zorluk yaşamadık ama ne olup bittiğinden haberimiz de yoktu. Muhasebeciye yetkiyi verdik, o kendisi halletti. Biz ne dil biliriz ne kanun biliriz. Hangi vergileri ödememiz gerekiyor, onu da bilmiyoruz.
- Tecrübesizlikten dolayı birkaç sorun yaşadık, mesela çalışma izni çıkarmak için muhasebeciye 2500-3000 TL gibi rakamlar ödüyorduk. Daha sonra öğrendik ki çalışma izni bu kadar maliyetli değil.

BİLGİ

Çalışma izni çıkarmak için Bakanlığın sitesinden “e-çalışma” izni sekmesinden e-imza ile başvuru yapılabilir. Muhasebeciler veya başka danışmanlık hizmeti veren kişi ve kurumlar diledikleri ücreti talep edebiliyorlar.

Uzayan işlemler, geciken faaliyet ve zihin kurcalayan sorular...

Gelen müfettiş işleri çok zorladı. Bize 50 maddelik bir liste verdi. Bu liste çok ufak ve gereksiz detayları içerdiği gibi gerçekleşmesi zor ve masraflı şeyler de içeriyordu. Mesela plastikten yapılmış bizim su depomuzu, paslanmaz çelikten yapılan başka bir su deposu ile değiştirmemizi istediler. Bu da 20 bin TL masraf demek. Eski su deposu da pas yapmaz, değiştirilmesine ne gerek var ki? Zeminde döşenen halıları da kaldırmamız, yangın alarmı ve söndürme sistemini de yeniden kurmamız talep edildi. Bütün bunları yaptıktan sonra tekrar 30 maddelik bir liste verildi bize. Tekrar onları madde madde yerine getirdik ancak beğenmediler ve 20 maddelik bir liste daha verdiler. Bu işlemler hemen hemen iki yıldan fazla sürdü.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Yasaları bilmememiz ve vergi idaresinin bizimle iş birliği yapmaması, karşılaştığımız en büyük engellerdi. İlk muhasebecimiz çok uzman biri değildi, o yüzden birçok para cezası kesildi bize. Burada yabancı bir ülkede yaşıyorum ve onun kanunlarını ve dilini bilmiyordum. Bu da benim birçok hata ve ihlal yapmama neden oldu ve o kadar çok para cezası ödemek zorunda kaldım ki işe aldığım yeni muhasebeci bana şöyle dedi: “O kadar para cezası ödemişsin ki devlet sana ödül vermeli.”

Çalışma izni, ruhsat alma ve istihdam kısıtlamalarından kaynaklanan sorunlar

Bu başlık altında dile getirilen sorunlar arasında şirket tescilini ve çalışma iznini alırken yaşanan güçlükler, yabancıları işe almanın zorluğu, geçici koruma kimliği olan Suriyeli çalışanlardan kimliklerini İstanbul dışında almış olanların işe alınamaması ve şirket sahibi olduğu hâlde çalışma izni alamamak gibi sorunlar var. Bu başlık altında yer verilen sorunlar; mevzuatın, onun anlaşılabilir ve uygulanabilir biçiminin ve kamu bürokratlarının tutumuna yansıyan ayrımcı ön yargının bir bileşkesi olarak değerlendirilebilir. “İş ruhsatı almak çok zor, özellikle sağlık sektöründe daha da zor.” diyor bir girişimci. Bir diğeri firmasında çalışan Faslı tercümanı, çalışma izni alamadığı için işten çıkarmak zorunda kaldığını ifade ediyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Kısır Döngü” Şikâyetleri

“Çalışma izni olmadan ruhsat alamıyoruz; çalışma iznini de kolay çıkaramıyoruz”

Anlatacağım sorun herkesin çektiği bir sorundur. Ruhsatı, çalışma izni olmadan alamıyoruz, çalışma iznini ise kolay kolay çıkaramıyoruz. Geçici koruma kimliği olanlar için biraz daha basit ama kısa dönem ikamet izni olanlara çalışma izni güçlüklerle verilir. Birçok şart istenir onlardan, 5 Türk işçi çalıştırmak gibi. Bu sorun çözüme kavuşturulursa birçok yatırımcının Türkiye’ye gelmesi teşvik edilecek.

“Önce iş yeri açıp sonra ruhsata başvurmak riskli”

Yasal prosedürler, mantıklı olmayan şeyler içeriyor. Mesela ruhsat alabilmek için önce dükkânını açarsın, işine başlarsın, sermayeni yatırırsın ondan sonra başvuruda bulunursun. [Ama] ya başvuru reddedilirse? Ne olacak o zaman? Her şey boşa gidecek. Bu da arkadaşımın başına geldi. Açtığı lokantaya büyük sermaye yatırmış, ondan sonra ruhsat alamayıp projeyi sonlandırmak zorunda kalmıştı. Elhamdülillah, ben projemi başlatırken benzer bir durum yaşanmadı.

“Çalışma izni için sigorta lazımdı ve sigorta yaptırmak için çalışma izni”

Çok büyük sorun veya sıkıntı yaşamadık. Sadece çalışma izni ve sigorta konusunda zorlandık o zaman da. Çünkü çalışma izni alabilmek için geçerli bir sigortanın bulunması lazımdı ve sigorta yaptırmak için çalışma izni olması gerekiyordu yani sonsuz bir döngüye girdik o zaman

Ayrımcılık, cinsiyetçilik, hukuksuzluk ve fırsatçılık pratikleri

Suriyeli sığınmacılara yönelik dezenformasyon, karalama ve suçlamanın siyasette yaygın biçimde kullanımı ve bunun Batı'daki marjinal siyasî aktörlerden farklı olarak Türkiye'de ana akım bir karşılığının bulunması, ön yargıyı, olumsuz davranışı veya ayrımcı muameleyi de beraberinde getiriyor. Girişimciler de toplumun pek çok ferdine olduğu gibi kamu bürokratlarına da sirayet eden bu olumsuz yaklaşım ve pratiklerden dolayı sıkıntı ve mağduriyet yaşayabiliyorlar.

İş yeri bulmaya çalışırken yabancılara karşı ön yargılı emlak sahipleriyle karşılaşmak, “istenmeyen Suriyeli tüccarlar” olarak görülmek, ayrımcı yaklaşımlara maruz kalmak bu kapsamda girişimcilerin dile getirdikleri sorunlar arasında yer alıyor. Bazen birden fazla ayrımcılık biçiminin, örneğin etnik ayrımcılıkla cinsiyetçiliğin bir araya geldiği durumlara ilişkin şikâyetler de var. Örneğin kadın bir girişimci bu durumu, “Kadın olduğumuz için şirketimiz hem Suriye hem de Türk halkının küçümseyen görüşü [ne maruz kaldı].” şeklinde ifade ediyor.

Yabancı bir girişimci olarak görülmenin, fırsatçılık gibi ahlaki veya dolandırıcılık gibi hukukî suçlara maruz kalmayı kolaylaştırıcı niteliği de dile getirilen olumsuzluklar arasında yerini buluyor. “Fabrika için kiraladığım [yerin] sahibi beni dolandırdı. [Önce] normal kira ücreti isteyip şimdi benden aşırı zam istiyor” diyor bir girişimci. Bir diğeri de “bizden önceki kiracıya 8 bin liraya verdikleri binayı bize 45 bin liraya sundular.” şeklinde açıklıyor yaşadıklarını.

Ayrımcı yaklaşım ve işlemlerle karşılaşmanın yanında, bazen rutin bir uygulamanın ayrımcı bir tutum olarak algılanmış olabileceği de akla geliyor. Örneğin “Belediyenin verdiği sıkıntılardan dolayı zorluk çektik. Suriyeli olduğum için hâlâ ruhsatı vermediler bana.” diyor bir girişimci. Bir diğeri de yaşadığı sorunu, “Kuruluş esnasında birkaç çalışanın kayıtlarını yaptım ama birinin kaydında sıkıntı vardı. Yetkili memur denetim yaptıktan sonra Suriyeli olduğum için sebepsizce 24 bin TL ceza kesti şirketime. Şikâyet ettim ama sonuç alamadım ve ödemeye mecbur kaldım.” şeklinde ifade ediyor. Bunun ayrımcı bir yaklaşımın yansıması mı yoksa sadece girişimcinin bu yöndeki bir algısı mı olduğu konusunda kanaat oluşturmak her durumda kolay olmayabiliyor. Ancak açık

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

ve net ayrımcılık pratiklerinin yanında, bu yönde bir algının varlığı da mercek altına alınması gereken bir sorun olarak tespit edilebilir.

- Dükkanı ilk açtığım günler çok zor ve sıkıntılıydı. “Az bir sermaye ile başladım.” Maddi durumum iyi değildi ve tam o zamanda belediye gelip ruhsat çıkarmamı istemişti. Civar benden çok memnun değildi, aralarında bazıları beni dışlıyordu, dükkânıma hiç girmiyorlardı. Yavaş yavaş işler yoluna girmeye başladı ve Türk müşterilerim de oldu.

Türkçe ifade güçlüğünden kaynaklanan sorunlar

Türkçe konuşamamanın da girişimciler açısından özellikle ilk zamanlarda işleri güçleştirici bir etken olduğu görülüyor. Bir girişimci bu durumu, “Türkçeye hâkim olmamak, en büyük sorunlardan biriydi. Türk kültürü ve halkının kültürü hakkında bilgi eksikliği [vardı].” şeklinde açıklıyor. “İlk başlarda Türkçeye ve bizim için yeni bir toplum olan Türk toplumuna uyum sorunu yaşadık. Hukukî sıkıntılar yaşamadık.” derken başka bir girişimci ise “Dil farklılığı sıkıntılıydı. Biz ilk senede kanunları bilmediğimiz için bazıları tarafından dolandırıcılığa maruz kaldık.” diyor.

Hukukî dil ile gündelik hayattaki dil arasındaki farklılığın da güçleştirici bir unsur olarak dile getirildiği görülüyor: “Kanuni işlemlerde kullanılan dil halktan öğrendiğimiz dilden çok farklı.”

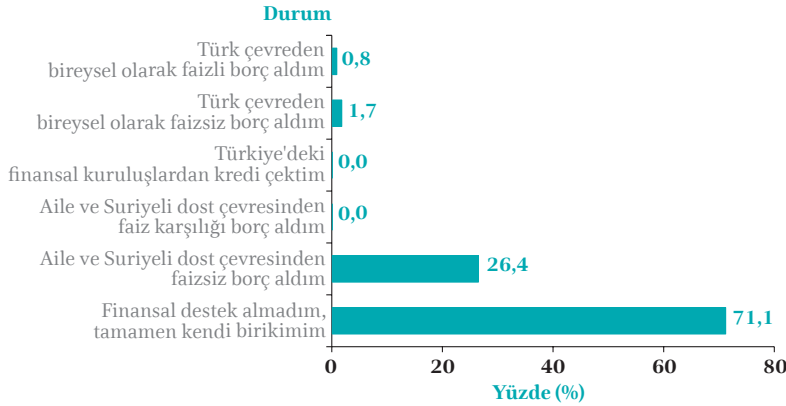
Firmalarını kurarken finansal desteği nereden aldılar?

Girişimcilere, firmalarının kuruluşunda finans kaynağını nasıl edindikleri de soruldu. Bu soruya verilen cevaplarla şekillenen durum Grafik 23’te görülebilir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Grafik 23. Firma Kuruluşunda Finansal Kaynak Durumu

Grafik 23'te verilen cevaplara göre katılımcıların %71,1'i finansal destek almadığını ve başlangıç kaynağının tamamen kendi birikimi olduğunu beyan ediyor. Onları, %26,4'ü de aile ve Suriyeli dost çevresinden faizsiz borç aldığını ifade edenler izliyor. Katılımcıların genelinin küçük sermayeli işletmelere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda birikim ve az borçlanma ile bu faaliyetlerin gerçekleştirilebileceğini söylemek mümkün.

Suriyeli girişimcilere, "Firmanızı kurarken işinizi kolaylaştıran unsurlardan kısaca bahsedebilir misiniz?" sorusu yöneltilmiş ve bu soruya ilişki verilen cevaplar farklılık göstermiştir. Söz konusu cevapları şu ana başlıklar altında özetlemek mümkündür: Suriye nüfusunun yoğun olması, Türk ve Arap müşteri çevresinin geniş olması, işçilere kolay ulaşım, Türkçe bilmek, tecrübe, aile desteği, insanlara saygılı davranmak, İstanbul Ticaret Odasına kayıtlı olmak ve İstanbul'da ticaret ağının geniş olması şeklinde sıralanabilir.

Buna ek olarak Suriyeli girişimcilere yöneltilen, "Günümüzde firmanızın faaliyeti devam ederken hâlihazırda yaşadığınız zorluklar veya engeller nelerdir?" sorusuna da verilen genel cevaplar şöyle: COVID-19'un olumsuz etkisi, kiralara yüksek oluşu, ekonomik verilerin kötüleşmesi ve kur hareketliliğinin yüksek oluşu, COVID-19 sürecinde aynı vergi ödemesine karşı Türk firma sahiplerine verildiği gibi devlet desteğinden faydalanamama, çalışma izninin verilmemesi, çalışma izni olmadığı için ticarî bankacılık faaliyetlerinden mahrum olma, piyasa rekabet koşullarının güçleşmesi ve vergilerin yüksek oluşu şeklinde ifade edilebilir.

Suriyeli girişimcilere yöneltilen, "Günümüzde firmanızın faaliyeti devam ederken hâlihazırda yaşadığınız kolaylıklar nelerdir?" sorusuna verilen cevaplarda da katılımcıların çoğu, "kolaylığın olmadığını" vurguladı. Bazı kolaylıklar olarak da pazarlama imkânlarının oluşu, Suriyeli işçilere ulaşımın kolay olması, ucuz iş gücünün olması ve Suriyeli sığınmacıların yaşadığı bölgede müşterilerin çokluğu şeklinde ifade edildi.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Suriyeli girişimciler faaliyetlerini devam ettirirken finansal kaynaklara ihtiyaç duyabiliyor. Nitekim bu noktada katılımcılara, “Günümüzde firmanızın faaliyeti devam ederken Türkiye’de finansal imkânları hangi araçlarla kullanmaktasınız?” sorusu yöneltildi. Söz konusu soruya verilen cevaplara göre katılımcıların %25,8’i finansal ihtiyaç durumunda kişilerden borç aldığını, %70’i ise böyle bir kaynağa ihtiyaç duymadığını veya kullanmadığını beyan etti. Benzer soru Suriye için de kullanıldı. Yani katılımcılara, “Günümüzde işinizi büyütmek veya devam ettirmek için Suriye’nin finansal imkânlarından faydalaniyor musunuz? (Kredi, tasarruf, faiz vb.)” sorusu yöneltildi ve katılımcıların %90’ı “hayır” cevabını verdi. Ayrıca katılımcılara Suriye’ye iş dolayısıyla gitme durumları sorulduğunda %91,7’lik bir kesim “hayır” cevabını verdi.

İmkânlar, Avantajlar ve Kolaylıklar

“Firmanızın kurarken işinizi kolaylaştıran unsurlardan kısaca bahsedebilir misiniz?” sorusunu cevaplarken, girişimcilerden bazıları, işlerini kurarken genel olarak bir zorlukla karşılaşmadıklarını ifade ediyor. Bunu dile getirenlerden bazıları, iyi bir malî müşavire veya muhasebeciyle birlikte çalışmalarının altını çizirken, bazıları da kolaylaştırıcı bir faktör olarak çevresine ve ilişkilerine işaret ediyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Zorluk yoktu

- Devlet kurumlarındaki işin hepsini malî müşavirim yaptı.
- Firma kurarken idarî engellerle karşılaşmadım, iyi bir muhasebeci buldum, bana çok yardımcı oldu. Sadece finansal açıdan biraz sıkıntılar yaşadım.
- Sırf yabancı olduğum için bir sıkıntıımız olmadı. Karşılaştığımız tüm sorunlar her zaman sıradan ve herkesin karşılaşılabileceği türündü.

Kolaylaştırıcı Faktörler

Bu soruya verilen cevaplar, girişimcilerin dezavantajlı koşullarda tutunabilmelerinin arka planına da ışık tutuyor. Yakından bakıldığında, kolaylaştırıcı faktörlerin başında, “aile” geliyor. Onu; arkadaş çevresi, Suriyeli ve Türk dost ve arkadaş çevresinin desteği, geçmişten gelen tecrübe, Suriyelilerin potansiyel müşteriler olarak varlığı, iş ahlakının kolaylaştırıcılığı, girişimci bir ruha sahip olma, Türkçe diline hâkimiyet ve işi bilen uzmanlarla çalışmanın takip ettiği görülüyor. Bazen başarı, bütün bu unsurların bir bileşimi olarak da ifade ediliyor. Aşağıdaki iki örnek, bu faktörlerden birden fazlasının aynı anda geçerli olabildiğini gösteriyor.

“Türkçeyi ana dilim gibi konuşabiliyor olmam, geniş sosyal ilişkilerim, insanlar arasındaki iyi imajım ve yasalara uygun davranışlarım işimi kolaylaştıran etkenler arasında.” diyor bir girişimci. Bir başkası, “Asya, Avrupa ve Afrika’ya yakın konumda olan İstanbul, bu üç kıtada bulunan müşterilerimize kolayca ulaşmamızı sağlıyor.” diyerek şehrin sağladığı avantajdan söz ediyor. Diğeri de birden çok kolaylaştırıcıya sahip:

“Suriye’de daha önce satın aldığımız bazı ara mallarımız vardı. Bu ürünleri Türkiye’ye getirmemiz, üretime hızlıca başlamamızı sağladı. İstanbul’da Arap kitlesinin büyük olması, bizim de onlara yönelik kitap ve ürün üretmemiz işlerimizi kolaylaştırdı. AB’nin Suriyeli girişimcileri desteklemek amacıyla düzenlediği programdan finansal destek aldık, bu da firmanın büyümesini hızlandırdı.”

Anketteki açık uçlu cevaplarda somutlaşan kolaylaştırıcı faktörlere dair ifadeler ise şöyle:

Aile

Bu başlıkta toplanabilecek cevaplar, sağlam ve güçlü bir aile yapısına ve ondan gelen maddi ve duygusal desteğe işaret ediyor. Girişimcilerden biri, sahip olduğu avantajı “Her bakımdan aile desteğine sahip olmak.” şeklinde ifade ediyor. Bir diğeri ise bu desteğin önemini, “Beni saatlerce kontrol eden bir yöneticiye veya görevliye bağlı olmadan özgür olmak.” şeklinde açıklıyor.

“Aileden teşvik, Allah’tan başarı”

- Annem ve babamın yanımda olması. Attığım her adımda bana yardımcı oldular.
- Kolaylaştırıcı unsurların başında ebeveyn duaları dersem yanlış söylemiş olmam. Ondan sonra ortaklarımı sayabilirim. İşlerimizi beraber iş birliği yaparak kolayca yürütebildik.
- Kayınvalidem bana borç verdi, Allah ondan razı olsun. Bir de Suriye Alman Ekonomi Derneği, diye bir dernekle tanıştım. Onların düzenlediği bir program vardı, adı “Benim Ruhsatım.” Çalışma izni ve ruhsat alma konusunda bana yardım etti, masrafların büyük bir kısmını karşıladılar.
- Bu işi Suriye’de yaptığı [için] tecrübesinden yararlandığım babam yanımdaydı. Ağabeyim işimi yapabilmem ve kimseye muhtaç olmamam için bana maddi destekte bulundu.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Arap ve Türk arkadaş çevresi

İnsan yaşamındaki etkisi bakımından sosyolojik olarak aileyi izleyen ikinci bir faktör olarak “çevre”, girişimciler açısından da aynı sırada etkili görünüyor. Girişimciler, işlerini kolaylaştıran ve onları başarıya götüren örneklerle yer verirken, Türk ve Arap arkadaş çevresinin olumlu etkisine de işaret ediyorlar. Bu etki bazen, “Suriyeli çalışanların bulunması” olabiliyor, bazen “dost ve akrabalarından maddi ve manevi destek” şeklinde katkı sağlıyor. “Arap ve Türk komşularımız da bize manevî açıdan destek oldu” diyenlerin yanında, “Ortaklar arasındaki güçlü ilişki bizim için bir avantajdı.” diyenler de bu faktörün altını çiziyorlar.

“Bölgede benzer işletmelerin olmamasına özen gösterdik”

İşimi kolaylaştıran en önemli unsur diğer insanlara güzel ahlakla davranmanızdır. Açaçağımız dükkân yeri belirlenirken bölgede benzer işletmelerin olmamasına özen gösterdik. Kimsenin rızkını kesmek veya birini rahatsız etmek istemiyoruz çünkü. Bu da bu açıdan işimizi kolaylaştırdı.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Suriyeli ve Arap müşterilerin varlığı

Kolaylaştırıcı faktörlerden biri, Suriyeli ve Arap potansiyel müşterilerin varlığı olarak belirginleşiyor. “Suriyelilerin çok olduğu ilçede dükkânımı açtığım için müşterim çok.” diyor bir girişimci. Diğeri, Türkiye’ye gelmeden önceki müşterilerini yeniden bulmanın avantajından söz ediyor.

Tecrübe

İktisadî faaliyete aşinalık, daha önce işçi veya ücretli olarak çalışmış olmak ve tecrübe önemli bir kolaylaştırıcı faktör olarak ortaya çıkıyor.

Meslek ahlakı

İktisadî faaliyetlerde dürüstlük, sözünde durma ve güven, ilk bakışta sanıldığı gibi sadece ahlaki değeri artıran bir erdem değil. Ona sahip olmak, aynı zamanda iktisadî faaliyeti kolaylaştırmak, örneğin işlem maliyetini düşürmek^[192] gibi önemli birtakım avantajlar da sağlıyor.

“Herkes bizi bilir. İnsanlarla iş yaparken çok dürüst bir şekilde yapıyoruz çünkü insanlar bize güveniyor.” diyor girişimcilerden biri. Bir başkası da bunun kendisine yararından şu cümlelerle söz ediyor: “Ben işimi çok dürüst yaptığım için bana çok kişi güvenir.

¹⁹² Bu konuda önemli bir çalışma için bkz. Demir, Ö. (1998). Piyasa Ekonomisinde İşlem Maliyetini Düşüren Kurumlar Olarak Hukuk, Ahlâk ve Din. *Liberal Düşünce*, (10)11, s. 98-105.

Projeyi zamanında teslim ediyorum. Bu bana iyi bir nam verir, sonra müşteriler birbirine söyler, onu arayın diye.”

Girişimcilik

Girişimci bir ruha sahip olmak, bu kolaylaştırıcı faktörler arasında önemli bir yere sahip görünüyor. Onun bazı insanlara özgü bir yetenek olduğunu savunanlar olsa da göçmen olmakla girişimcilik arasında bir ilişki kuran ve göçmenlerin içinde buldukları şartların onları bu konuda kendi potansiyelini aşarak başarılı olmaya zorladığını düşünenler de var. Bu bağlamda verilen cevaplar, girişimci bir ruha sahip olmanın yanında, onları girişimci olmaya zorlayan şartlara da ışık tutuyor.

Neden kendi işlerini kurdular?

- En iyisi için isteklilik ve çaba.
- Devam etme, koşullara teslim olmama ve insana yakışır bir yaşam için çabalama arzusu.
- Çalıştığım dönemde maaşım birkaç ay çalındıktan sonra kendi işimin sahibi olma arzusu, finansal özgürlük arayışı ve tavanı olan bir maaş kabul etmemek.
- Toplum önünde kendini kanıtlamak ve işçi olarak işten kurtulmak. İnsanlar için işçi olarak kalma fikrini kabul etmemek.

Uzman kişilerle çalışmak

Girişimcilerin başarı öykülerinde alanında uzman bir kişiyle çalışmak önemli bir yer tutuyor. Katılımcılardan biri, “Tuttuğum muhasebeci sayesinde çalışma iznini 15 gün içinde alabildim.” derken diğeri, “Mali müşavirimiz çok iyi. Tecrübeli ve deneyimli bir kişi. Tüm aşamalarda bize rehberlik etti.” diyor.

Türkçe konuşabilmek

Girişimcilerden Türkçeyi daha önceden bilenlerle kısa zamanda öğrenenler, bunun işlerini kolaylaştırıcı bir etken olduğunu ifade ediyor. “Türkçem iyi ve ilişkilerim çok olduğu için kolaylıkla işimi kurabildim.” diyor bir girişimci; diğerleri de aynı yönde kanaat belirtiyor.

Proje desteği sağlamak

Sayıları az olmakla birlikte, proje ve finans desteği sağlayanlar da var. Yukarıda uluslararası bir proje desteğinden söz eden girişimci

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

gibi ulusal proje desteği alan bir başka girişimci de var. Söz konusu girişimci, sağladığı desteği “Firmamız şöyle başladı; girişimci bir fikrimizi Teknokent’e sunduk ve kabul gördü. Daha sonra bize birkaç imkân sağlandı, 50 bin TL destek, ofis falan gibi.” şeklinde açıklıyor.

Ticaret Odasına kayıtlı olmak

Ticaret Odasına kayıtlı olmak, az sayıda girişimcinin farkında olduğu veya yararlanabildiği bir avantajı ifade ediyor. Bu konuda net bir cevap veren bir girişimci, “Firmamın yasal olarak Ticaret Odasına kayıtlı olması işimi daha rahat bir şekilde yapmama izin verdi.” yorumunu yapıyor.

Türk ortağa sahip olmak

Türk ortağa sahip olmak, girişimcilerin iktisadî olan ve olmayan sebeplerle tercih ettikleri bir seçeneği ifade ediyor.¹⁹³ Özellikle banka ve kredi işlerindeki iktisadî faaliyeti güçleştiren sınırlamalar Suriyeli girişimcilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bireylerle ortaklık kurmasını da beraberinde getiriyor. Bu bazen onlara ilave yük, istismar edilme veya işlem maliyeti olarak yansısı da bu örnekte olduğu gibi kolaylaştırıcı bir faktör olarak da yansiyabiliyor. “İşimizi kolaylaştıran en önemli unsur Türk ortağımızdı.” diyor bir girişimci, “Şirket açmakla ve gerekli tüm yasal işlemleri yapmakla Türk ortağımız yetkilendirildi. Bu sayede kuruluş süreci daha kolay ve esnek bir şekilde tamamlandı.”

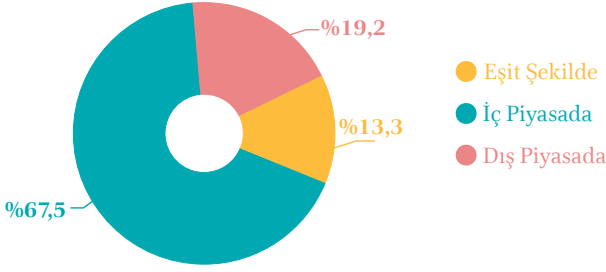
Günümüzde yaşadıkları zorluklar ve engeller

Suriyeli girişimcilerin üretmiş oldukları ürünleri iç ve dış piyasada satma durumları da ankette yer alan önemli konular arasındadır. Buna yönelik katılımcılara yöneltilen soruya verdikleri cevap Grafik 24’te sunulmuştur. Söz konusu grafiğe göre katılımcıların, %67,5’i üretilen ürünleri iç piyasada, %19,2’si dış piyasada ve %13,3’ü de hem iç hem de dış piyasada sattığını beyan etmiştir. Ek olarak katılımcılara, “Hangi bölgelere veya ülkelere ihracat yapıyorsunuz?” sorusu da yöneltilmiş ve dış piyasaya satımı yapan katılımcıların yaklaşık %98’i Orta Doğu ülkelerine ihracat yaptığını ifade etmiştir.

¹⁹³ Benzer bir durumun varlığını Avrupa’da yaşayan Türk girişimcilerin iktisadî faaliyetlerinde de gözlemlemek mümkün. Almanya’daki Türk girişimciler Alman ortağa neden ihtiyaç duyduğunu anlatırken bunu ortaklarına “güven” duymalarının yanı sıra “görünmeyen bariyerleri” aşma ihtiyacıyla da açıklıyorlardı. Bkz. A. Taşgın., A. Görgülü., B. B. Özipek., B. Bahadır., İ. Bahadır., & V. Coşkun. (2016). *Avrupa’da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler: Alevilik/Sünnilik Temelinde Kimlik, Aidiyet, Sosyal Hayat, Siyaset*. PODEM Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları, İstanbul, s. 82.

Grafik 24. Ürünlerin İç ve Dış Piyasada Satım Durumu

Suriyeli girişimcilerin piyasada edindiği tecrübe sebebiyle piyasaya yönelik eksik vb. durumları ifade etmesi önemli görülmektedir. Bu noktada katılımcılara, “Günümüzde en fazla ihtiyaç duyduğunuz düzenlemeler (koyulmasını veya kaldırılmasını istediğiniz kurallar, kanun maddeleri, yasaklar vb.) neler?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya yönelik herkesin ortak dile getirdiği konular şu şekilde ifade edilebilir: Sağlık sektöründe doktorların denklik alma durumları, çalışma izinlerinde kolaylık sağlanması, yabancı girişimcilere yönelik ayrımcılığın kaldırılması için yetkililerce çözüm üretilmesi, Türk girişimcilere sağlanan muafiyet ve desteklerden Suriyeli girişimcilerin de faydalanması, vatandaşlığın kolaylaştırılması, Suriyeli girişimcilere finansal destek sağlanması, bürokratik zorlukların azaltılması, yabancı çalıştırma işlemlerinin kolaylaştırılması, sigorta ve vergide Suriyeli girişimcilere ayrımcılık yapılmaması ve eğitime ulaşımın kolaylaşması şeklinde sıralanabilir.

Suriyeli girişimcilere yönelik, “Pandemi sonrasında bulunduğunuz sektörün büyümesi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %35,8’i bulunduğu sektörün küçüldüğünü, %28,4’ü bulunduğu sektörün çok küçüldüğünü ve %30,3’ün de bulunduğu sektörün değişmediğini beyan etmiştir. Verilen bu cevaplardan yola çıkarak Covid-19’un Suriyeli girişimcileri de olumsuz etkilediği ifade edilebilir.

Sorunları Aşmak İçin En Fazla İhtiyaç Duyulan Düzenlemeler

Vergiler, çalışma izinleri, bürokratik mekanizmalar, mevzuat sorunları bu konuda en yaygın dile getirilen sorunlar kümesini oluşturuyor. Mülkiyet hakkına yönelik kısıtlamalar, ayrımcı pratikler ve girişimi sınırlayıcı düzenlemeler de bu alandaki başlıca şikâyet edilen konular arasında yer alıyor.

Şimdi bu başlıklara ve onların atında dile getirilen somut ifadelere daha yakından bakabilir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Ayrımcı ve ırkçı pratiklerin engellenmesi

- Bazı Türklerden ayrımcılık görüyoruz. Kanunlar bu konuda hiç adil değil ve şikâyetlerimiz boşa gidiyor. Çalışma izinlerini verme konusunda biraz daha kolaylıklar sağlanması gerekiyor.
- Suriyeli tüccarlara ayrımcılık yapan herkes [ten şikâyetçiyim].
- Yabancıların ticaretini ihlal edenlere ceza verilmeli.

Yabancı yatırımcıyı engelleyen bürokratlara karşı önlem alınması

- Devlet, yabancı tüccarlara karşı komplo kuran herkesi [durdurmalı].
- Belediye ve zabitanın daha çok müsamaha göstermeleri lazım. Çünkü bizim burada durumumuz çok zor.

İhracat desteklerine erişim kolaylaştırılmalı

- İhracat odaklı şirketlerin desteğe erişimi kolaylaştırılması gerekmektedir. Bu bakımdan sorun mevzuat ve kanunlarda değil, asıl sorun bu kanunların uygulanmasında ortaya çıkmaktadır.

Para transferi kolaylaştırılmalı

- Vatandaşlığı almadan önce Suriyeli olduğum için yurt dışına para gönderme ve yurt dışından para alma konusunda çok zorlanıyordum. Bu konuda kolaylıklar sağlanması gerekiyor.

Yatırımcıya yurt içi ve yurt dışı seyahat kısıtlamaları kaldırılmalı

- Türkiye’de geçici koruma kapsamında ikamet eden ve çalışma iznine sahip olanlara yurt dışına seyahat etme imkânı tanınmalıdır. Bu konuda çok mağduruz. Mesela şirketimizin dış ticaret müdürü geçici koruma kimliğine sahiptir. Üç yıllık çalışma izni olmasına rağmen yurt dışına çıkıp fuarlara katılamıyor. Bu soruna bir çözüm bulunmalı. Örneğin geri dönüşü için şirketin gerekli teminatları sağlaması şartıyla yurt dışına seyahat etme fırsatı verilmesi gibi.
- Kimlik kaydının ilden ile değiştirme şartlarının yumuşatılması gerektiğini düşünüyorum. Türkiye’nin içinde bu sınırlamalar uygulanmamalı bence. Çünkü sonuçta Türkiye tek bir ülke, bunun gibi kısıtlamalara gerek yok. Suriye’yi ziyaret edebilmek için bana tüccar belgesi verilmesini istiyorum.

“Geçici koruma altındakilere geçici pasaport verilmeli”

Geçici koruma altında yaşayan Suriyelilere geçici pasaport verilmeli ve yurt dışına seyahat etme imkânı tanınmalıdır. Bunun Türkiye için ayrı bir gelir kaynağı olacağını ve ekonomiyi canlandıracağını düşünüyorum.

Mülk edinme hakkı güvence altına alınmalı

- Suriyeli vatandaşların ev sahibi olamaması [bir sorun].
- Suriyeliler neden bir taşınmazı satın alamaz? Bu haksızlık değil mi? Eğer şimdi Suriyelilere mülk sahibi olmalarına izin verirlerse insanların durumu düzelir, istikrarlı olur. Devletin asıl işi insanların işlerini kolaylaştırmak değil midir? İşlerimizi zorlaştırmasınlar. 60 yıllık kanunlar işte, neden iptal etmiyor ya da değiştirmiyorlar? Bak bir kanun çıkardılar, 250 bin dolarlık ev alana vatandaşlık veriyorlar değil mi! Bakın taşınmazların fiyatı ne kadar pahalalandı! Demek ki yatırımcı var, para var ama yeter ki devlet izin versin. İnsanların işlerini kolaylaştırın ya da bu insanlar gidip Avrupa’da yatırım yaparlar.

Yabancı yatırımcılarla ilgili mevzuat iyileştirilmeli

- Mülteci ve yabancı çalışanların durumlarını düzelterek ve haklarını koruyacak kanunlara ihtiyacımız var.
- Patent ve marka korunması meselesinde daha sık ve sert düzenlemeler gerekiyor. Özellikle Arap tüccarlar bunda çok zorlanıyor.

Maliyetleri ağırlaştırıcı kurallar değiştirilmeli

- Burada ruhsat almak biraz zor. Çok farklı şartları var, hem de ücretleri yüksek.

Yeni kurulan şirketlerin KDV, STOPAJ, SGK, şirket kurma masrafları düşürülmeli. Şirketin ayağa kalkmasına kadar en azından.

- Gümrük ile ilgili düzenlemeler yeniden gözden geçirilmeli. Geçen sefer yurt dışına daha önce sattığımız bazı cihazları bakım gereği tekrar Türkiye’ye getirmek zorunda kaldık. Gümrük dairesi gelen cihazlara el koydu ve cihazların orijin belgesini göstermemize rağmen gümrük vergisini ödememizi istediler. Bu da yurt dışındaki müşterilerimize bakım hizmetini sunmamızı engelledi, dolayısıyla yurt dışına yönelik faaliyetlerimiz olumsuz etkilendi.

- Ruhsat alma konusunda biraz daha kolaylıklar sağlanması gerekiyor. Bir mülteci iş kurmak istiyorsa kolaylıkla kurulabilirdi.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Vize işlemleri kolaylaştırılmalı

• Yabancıların vize alımı kolaylaştırılmalı bence. Libyalılar ve Iraklılar vize alımında eskisi gibi elektronik olarak alamıyorlar. Bu işimizin zarar görmesine yol açar. Suriyelilere tekrar vize verilmesine başlanmalı. Körfez ülkelerinde ve yurt dışında yaşayan Suriyeliler vize almak için büyük rakamlar ödemek zorunda kalıyorlar. Eğer vize şartları hafifletilirse özellikle körfez ülkelerinden bir sürü Suriyeli yatırımcı ve turist gelecektir.

Vatandaşlıkla ilgili sorunlar çözülmeli

• Vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler veya daha doğrusu mekanizmalar gözden geçirilmeli.

• Firmamda çalışan iki kişi çalışma izinleri olduğu için vatandaşlık kazanırken kendilerini çalıştıran, sigortalarını ödeyen kişi (yani ben) vatandaşlığı kazanamadım.

• Vatandaşlık kazanma şartları ve sürecini kapsayan belirsizliğin netleşmesi gerekmektedir. Şimdi vatandaşlık sanki rastgele veriliyor. Ben mesela 7 yıldır Türkiye’de ikamet etmekteyim. Burada evlendim, aile kurdum, çocuğum oldu, iş kurdum, yatırımda bulundum ve vergi ödüyorum. Vatandaşlık için gerekli tüm şartlara sahip olmama rağmen vatandaşlığa çağırılmadım. Diğer yandan bu şartların hiçbirine sahip olmayan kişiler Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldu! Bence vatandaşlık verme kriterleri net olmalıdır. Bize vatandaşlık verilmeyecekse uzun dönem veya kalıcı ikamet izni verilsin de güvende olduğumuzu hissedelim. İşlerimizi yürütebilelim.

• Vatandaşlık, tüm Suriyeli iş adamlarına verilsin. İnanıyorum ki ülkenin yararına olacaktır.

• Firma sahiplerinin vatandaşlık işlemleri kolaylaştırılmalı ve hızlandırılmalı.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

“İş insanlarına vatandaşlık kolaylaştırılmalı”

Bir diğer nokta da eğitilmiş kişilerin ve iş adamlarının vatandaşlık kazanma sürecinin hızlandırılması gereklidir bence. Çünkü vatandaşlık alan bir kişi, iş kurma konusunda teşvik edilecek. Birçok insan Suriye’deki mal varlığını satıp buraya yatırım yapmaktan korkuyor. Çünkü burada geçici koruma altında yaşıyor ve her an sınır dışı edilme ihtimali var. Vatandaşlık alırsa artık böyle bir sorunla karşılaşmayacak ve piyasaya korkusuzca girecektir.

Yabancılar ve Türk vatandaşları ekonomik faaliyetlerde eşit kurallara tabi olmalı

- Yabancı ile Türkler arasında sigorta açısından eşitlik ve vergi indirimi olmalı.
- Yabancı ve Türk tacirler arasında sigorta ve vergi ücretlerinde eşitlik talep ediyoruz.
- Yabancı ile Türk tacirler arasında eşitlik kanunu tesis edilmeli. Yabancı tacirin haklarını ihlal edenlere sıfır tolerans [gösterilmeli].

“5+1 Kuralı” iptal edilmeli

- 1 Suriyeli veya yabancıyı resmî olarak çalıştırmak için 5 Türk vatandaşı çalıştırılmasının şart koşulduğu kanun kaldırılmalıdır.

“Gümrük yeşil hattı sistemi şartları yumuşatılmalı”

Firma ürünlerini yeşil hattan geçirmek için iki şart aranıyor: Birincisi firmanın ihracat hacminin 2 milyondan fazla olması; ikincisi ise firmanın çalışan sayısının 30'dan fazla olması... Bu da çok garip bir şart. Mesela bizim firmamızın ihracat hacmi 10 milyonu aşıyor ancak çalışan sayımız az. Bu yüzden mallarımız gümrükte günlerce beklemek zorunda kalıyor. Vergi muafiyeti ve sigorta indirimi sağlamak, ihracatımızı çok büyük şekilde arttıracak ve dolayısıyla Türkiye'ye sağladığımız döviz geliri de artacak. Sermayesi 10 milyondan büyük fabrikalara sanayi bölgelerinde arazi tahsis yapılmalıdır. Ben bununla ilgili talepte bulundum ancak bana tahsis edilen yer İstanbul'dan ve piyasadan çok uzak. Ben Suriyeli İş Adamları Derneği “SURİAD” yönetim kurulu üyesiyim. Tanıdığım birçok Suriyeli veya Arap yatırımcı var. Bunlara gerekli teşvikler yapılırsa mesela İstanbul'a yakın bir yerde sanayi bölgesi tahsis edilirse körfezden buraya gelebilir ve büyük yatırımlarda bulunabilirler. İstanbul Borsasının Arapça olarak müşteri hizmetleri sağlamasını umuyorum. Ben ve benim gibi onlarca Arap yatırımcı borsaya girmeyi düşünüyor. Ancak Türkçemiz yetersiz olduğundan borsada yabancı yatırımcılarla ilgilenen hizmet ofisinin olmaması önümüzde büyük bir engel.

“Ömrüm ikamet ve pasaport başvurularında geçiyor”

İkamet izni uzatma konusunda esneklik gösterilirse çok iyi olur. Şimdi sadece 2 yıllık pasaport alabiliyoruz. Bu pasaport ile ikamet iznine başvurduğumuz zaman 6-12 aylık bir ikamet izni verilir. Ömrüm ikamet ve pasaport başvurularında geçiyor. Keşke ikamet izni için pasaportun geçerliliği şartı kaldırılrsa.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Kanunlara ve mevzuata dair destek verilmeli

- Kanuni desteğe ihtiyacımız var, bence bu hizmet ucuza sağlanırsa çok iyi olur. Faizsiz kredilerin sağlanması lazım. Yeni ortak iş alanlarının oluşturulması için teşviklere ihtiyaç var. Yeni açılan şirketlerin bu teşviklere ulaşması için yardımcı olunması gerekiyor. Küçük yatırımcıları desteklemek için bence malî burslar verilmelidir.
- İstanbul Ticaret Odası, Arapça konuşabilen heyetleri düzenli bir şekilde ticarî temaslara göndermesi gerekir.
- Türk Ticaret Odası, Arapçaya çevrilmiş özel bir bölüm yaptırmalı. İş izni konusu çok önemli, Suriyelilere bu konuda yardımcı olmalarını istiyorum.

Yabancı yatırımcı teşvik edilmeli

- Mısır'da yapıldığı gibi yabancı yatırımcılara kolaylıklar sağlanmalıdır. Mısır'da mesela her yabancı yatırımcı 10 yıllık vergi muafiyetinden faydalanıyor, fabrikasını kurmak için devlet ona arazi tahsis ediyor. Üstelik ithal ettiği tüm üretim hatları gümrük vergisinden muaf. Bu tür teşvikler uygulanırsa kesinlikle ekonomiye çok olumlu etkileri olacaktır.
- Yatırımcıya seyahat kısıtlamaları kaldırılmalıdır.
- Mülteci ve yabancı çalışanların durumlarını düzelterek ve haklarını koruyacak kanunlara ihtiyacımız var.

İkamet, çalışma ve ruhsat almak kolaylaştırılmalı

- Belediye ruhsatı çalışma izni süresi ile sınırlı olmamalıdır.
- İkamet izni pasaportun geçerlilik süresine bağlı olmamalıdır.
- Çalışma izinlerini almak da zor oluyor bazen. Şu an bunun için zaten yabancı kişiyi çalıştırmıyorum.
- Çalışma izinlerini verme konusunda kolaylıklar sağlanmalı. Çoğu sebepsizce reddediliyor.
- Kısa dönem ikamet izni alımı kolaylaştırıldığı gibi çalışma izninin çıkarılmasının da kolaylaştırılması gerekmektedir.
- Devletten istediğim, meslekî sertifikaları düzenlemesidir. Artık herkes her işi yapıyor! Ben şimdi nasıl meslekî bir sertifika alacağımı bilmiyorum açıkçası.

“Ticari ikamet izni çıkarılmalı”

Suriyeli tüccarlara ve esnaflara kısa dönem ikamet izni değil yeni bir ikamet izni türü (adı ticarî ikamet izni olsun) çıkartılmalı. Bu tür ikamet izni olanlara ekonomik ve ticarî açıdan kolaylıklar sağlanmalı, özellikle mal ithali ve ihracı konusunda. Bunun iktisadın canlanmasında büyük etkisi olacaktır.

Pandeminin zararını telafi edici destek sağlanmalı

Suriyeli girişimcilerden vatandaşlık almayanlar, pandemi sürecinde diğer girişimcilerin gördüğü destekten mahrum kaldılar. Çalışanları da kısa çalışma ödeneği ve benzeri destekler alamadı ve sonuçta onlar açısından taşınması gereken yük çok daha ağır oldu. Çalışamadıkları zamanların kira vb. giderlerini de ödemek durumunda kaldılar. Bu bakımdan bugün iki yıl öncesine göre daha dezavantajlı durumda bulunuyorlar ve telafi edici bir dizi düzenlemeye ihtiyaç duyuyorlar.

Aşağıdaki cevaplar bu ihtiyaca işaret ediyor:

- Yabancı tüccarları da pandemi de etkilendikleri [hususlarda] desteklemek [gerek].
- Pandemiden dolayı devlet vergi almamalı şu an. Devlet, yatırımcıları desteklemelidir.
- Pandemi sürecinde vergilerin yeniden düzenlenmesini gerekiyor. Mesela ben 150 gün kapalı kaldım, kısıtlamalardan dolayı.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

E) İstanbul'dan Girişimci Portreleri: Başarı ve Başarısızlık Öyküleri

“Kadınlar Girişimci Olduğunda, Bravo Diyorlar ama...”

Meysa Said, Suriyeli Hanımlar Derneği Başkanı, İş İnsanı

Meysa Said, 42 yaşında. Suriye’de üniversitede kimya bölümünü bitirdikten sonra bir laboratuvarında yöneticilik ve kimya öğretmenliği yaptı. Ülkesinde iç savaş başladığında muhalif oldukları için hayatları tehlikedeydi. Nitekim iki kardeşinin hayatını kaybettiği bilgisini veriyor. Meysa Said, Türkiye’de Suriyeli kadınlara hizmet vermek için “Suriyeli Hanımlar Derneği”ni kurdu. Dernek, beş bin kişiyi kapsayan bir anketle, Suriyeli ailelerin Türkiye’de karşılaştığı başlıca sorunları anlamaya çalıştı. Sonuçlar, dil yani Türkçe ve iş bulma sorunlarının önemini gösteriyordu. Dernek ilk aşamada Türkçe dil kursları açtı ve 300 kadar kadına Türkçe kursu verdi. Bunun yanı sıra entegrasyon kursları, Suriyeli kadınlara meslek edindirmek amacıyla el işi ve dikiş nakış kursları açtı. Kurslardan iyi dönüş alınca kadınlara iş kazandıracak bir işletme kurmaya karar verildi. 2016 yılında kendi yetiştirdikleri öğrencilerin de olduğu bir ekiple tekstil ürünleri dikip satacakları bir işletme kurdular. Artık ürettikleri ürünleri Avrupa, ABD ve Kanada’ya ihraç ediyorlar. Meysa Said, işletmelerini şöyle anlatıyor:

Masa örtüsü, mutfak örtüsü, yatak örtüsü, namaz seti gibi ürünler dikiyoruz ve bu ürünleri yurt dışına ihraç ediyoruz. Biz küçük bir atölyeyiz. Şu an dokuz kişi çalışıyor atölyemizde. Hepsi bizim yetiştirdiğimiz ve ilk defa bizde çalışan Suriyeli kadınlarımız. Hayır işi olarak başladık ama şimdi ticarî bir perspektifle devam ediyoruz. Aslında ticaret yaparken de kadınlarımıza iş alanı açmak, onlara meslek edindirmek ve burada yetiştirmeyi hedefledik. Çok kazandığımızı söyleyemem. Kazandığımızı vergilere ve maaş olarak çalışan kadınlarımıza veriyoruz. Buradan yetişen bazı Suriyeli kadınlarımız bizde bir süre çalıştıktan sonra kendi iş yerlerini açtular. Bu da bizi memnun ediyor, zira amacımız da buydu zaten. Çünkü Suriye’de kadınların çalışma hayatındaki oranları çok yüksek değil. Türkiye’ye geldiklerinde farklı bir ülke ve farklı bir kültürde geçim sıkıntısı çeken insanlar oldu. Eşlerini kaybeden kadınlar oldu. Onların ayakta kalmaları ve çocuklarını yetiştirmeleri için çalışmaları gerekiyordu. Biz bu amaçla açtık bu işletmeyi. Bizden yetişip kendi iş yerlerini açanları gördükçe de mutlu oluyoruz. Ayrıca aileler burası güvenli diye eşlerini, kızları rahat gönderiyorlar. Çünkü sadece kadınlar çalışıyor bu atölyede.

Meysa Said, işletmeyi açarken sermayeyi Katar’daki bir yardım kuruluşundan aldıklarını ve o sermaye ile makine ve ham madde satın aldıklarını anlatıyor. İlk birkaç sene bir kazanç elde edemediklerini ancak sonra kendilerini çevirdiklerini belirtiyor. Said, işlerini büyütme istediklerini ancak bunun için yeterli maddi güçlerinin olmadığını ifade ediyor:

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Öncelikle bizim çalışanların çalışma izni yok. Çünkü çok maliyetli. Dernek olarak bu bina için stopajı çok yüksek veriyoruz. Bu stopaj ve vergi yerine çalışma izni alabiliriz. Ama kazancımız hepsine yetmiyor.

Ben nakış makinesi istiyorum ama o makine pahalı. Kumaşı da çok almamız lazım ama o da çok pahalı. Mesela bankadan kredi almak istiyoruz ama alamıyoruz. Yasa izin vermiyor. Mesela masa almak istiyorum ama peşin param yok, krediyle almak istiyorum ama alamıyorum. Bizim şirkete vermiyor kredi.

“Biz o krediyi alabilsek daha çok kişiye eğitim verir daha çok kişiye iş fırsatı sağlarız.” diyen Said, ihracat yaptıklarını, “dijital marketing” yapmak istediklerini ve bunu yapmaları durumunda büyüebileceklerini ifade ederken, kredi ve çalışma izni gibi engelleri aşmaları durumunda ekonomik bakımdan açığa çıkarılabilecek bir potansiyelin varlığına işaret ediyor:

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Talep çok ancak o çok olan talebi karşılamak için makine, ham madde ve tabii daha fazla yetişmiş ve yetiştirilmek üzere eleman almamız gerekiyor. Eğitici sıkıntısı yaşıyoruz. İki kadın eğitimci terzi istiyoruz ama yüksek maaş istiyorlar. Alamıyoruz. 25 kadın eğitimci istiyorum hem bizde kalsın kurstan sonra iş fırsatı verelim, eğitim verelim ama maalesef maddi sıkıntılardan dolayı yapamıyoruz. Mesela biz çalışma izni alamıyoruz. Çok masraflı. Çalışma izni alırsak vergilerimizi ödeyemeyiz. Kızılay ile bize bu konuda destek sağlamaları için görüştük ancak bir cevap alamadık.

Meysa Said, pandemide çalışmamanın hem derneği hem de işletmelerini çok olumsuz etkilediğini anlatıyor:

Ramazan'da iş çok oluyor normalde ama pandemide kapatmak zorunda kaldık. Siparişim çok vardı ama yapamadık eleman gelemedi. Maalesef biz de çok olumsuz etkilendik pandemiden. Ankara'dan yetkilerle konuştuk ama olmayacak belgeler istiyorlar. Malî müşavirimiz bize, bunlar imkânsız istekler, belgeler diyor.

Meysa Said, kadınlar bir proje yaptığı zaman insanların alkışladıklarını, ancak destek vermeye gelince çekimser kaldıklarını, güvenemediklerini ifade ediyor:

Kadınlar bir proje yaptığı zaman özellikle kadın odaklı insanlar bravo diyorlar, çok destekliyor ama maddi desteğe gelince acaba başarılı olur mu diye endişe ediyorlar, bir güven eksikliği oluyor. Acaba başarılı olacak mı? düşüncesi... İşte bu zihniyet bizi engelliyor. Bazı dernekler bize destek olmak istiyorlar ama emin olamadıkları için destek vermiyorlar. Bize inanıp güvenmeleri gerek.

Portre

SURİYELİ BİR GİRİŞİMCİNİN TÜRKİYE'DE 10 YILI: 2011-2021

Gazeteci Sümeyye Ertekin Yıldız, ilk röportajını 2011 yılında yaptığı iş insanı Nizar Bitar ile 10 yılın ardından bu çalışma kapsamında yeniden görüştü. Nizar Bitar'ın hikayesi, Suriyeli girişimcilerin Türkiye'deki başarıları ve başarısızlıkları için önemli bir anlama sağlıyor. Aynı zamanda, ekonomi yönetimi açısından yapılması ve yapılmaması gerekenlere ilişkin ipuçları da veriyor.

Nizar Bitar'ı ilk olarak 2011 yılının kasım ayında, bir haber için Suriyeli girişimci ararken tanıdım. O zaman Elmadag'da küçük bir dükkânı vardı. O dükkândaki halini haber yaptım. Suriyelilerin Türkiye'deki durumlarıyla ilgilenen bir gazeteci olarak kendisini zaman zaman arar; Suriyeli bir girişimci olarak neler yaptığını sorardım. Çalışkan ve gerçek bir girişimci olarak sürekli yeni fikirlerini anlatırdı. Nitekim kısa zamanda işlerini büyüttü. 11 yılda 17 dükkân açtı. Türkiye'yi de çok seviyordu.

Ancak onunla en son görüşmemizde yani tanışıklığımızın 10. yılında yaşadığı bürokratik sıkıntılardan çok bunaldığını anlattı. Ben onun son durumunu yazdıktan bir süre sonra da bana bir sesli mesaj gönderdi ve artık Mısır'a yerleştiğini söyledi. Yaşanan ekonomik kriz ve pandeminin üstüne de yabancı bir girişimci olarak yaşadığı bürokratik sıkıntılar ve ayrımcılık eklenince 17 dükkândan 11'ni kapatmak zorunda kalmış ve Türkiye'den ayrılmaya karar vermiş.

Şimdi Mısır'da yaşıyor. Kendisine bir süredir ulaşamıyorum. Ancak benim tanıdığım Nizar Bitar ekmeğini taştan çıkaracak bir kişiydi. Orada da yaratıcı fikirlerle yeni işler yapacağını tahmin ediyorum.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Pandemi Öncesi 420 Elemanım Vardı, Şimdi 26 Elemanım Var”

Muhammed Nizar Bitar, İş İnsanı

Mülakat: Sümeyye Ertekin Yıldız

Muhammed Nizar Bitar, 54 yaşında bir Suriyeli girişimci ve iş insanı. Asıl işi resim öğretmenliği olmasına rağmen Suriye'de ticaretle uğraştığını, Türkiye ile uzun yıllar ticaret yaptığını ve bu nedenle bir ayasının hep Türkiye'de olduğunu belirtiyor.

Suriye'de İdlib ve Şam'da geçmişte iki fabrikası olduğunu belirten Nizar Bitar; seramik, mozaik ve mermer fırın imalatı ve ticareti yaptığını söylüyor.

Suriye'de iç karışıklık başladıktan hemen sonra muhalif olduğu gerekçesiyle mallarına el konmuş ve tutuklanmış. 23 gün hapis yattığını, hapisten çıkar çıkmaz ise Türkiye'ye gelerek yeni bir hayata

başladığını belirtiyor. Suriye’de bir ayda binlerce dolar kazanırken birden 120 bin dolar kaybettiğini, geçim sıkıntısı çektiğini ancak bu süreci de zamanla nasıl aştığını anlatıyor.

Nizar Bitar, Türkiye’de 11 yıl boyunca iki lavaş ekmeği fırını ve 15 restoran açmış. Bu süreçte bürokraside ve sosyal hayatta birçok zorlukla karşılaşmış. İki fırını ve restoranların bazılarını kapatmak zorunda kalmış. Şimdi elinde biri yeni açılmak üzere olan toplamda 7 restoranı var. Bitar ile Suriyeli bir girişimci olarak Türkiye’de 11 yılda neler yaptığını ve yaşadığı problemleri konuşuyoruz.

Nizar Bitar, 2011 yılında İstanbul’a geldiğinde önce rehberlik yaparak hayatını kazanmış. Ardından Taksim Elmadağ’da küçük bir dükkân açarak burada Arap yemekleri ve mezeleri yaparak konsolosluklara, okullara ve dükkânlara satmaya başlamış. 2013 yılında ise Aksaray’da bir restoran devralmış. “Tarbuş” adını verdiği restoran daha sonra kuracağı restoranlar zincirinin ilk halkası olmuş. Nizar Bitar o süreci şöyle anlatıyor:

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Bir gün Fatih’te bir Arap restoranı gördüm, sahibi ile tanıştım. Suriyeli dükkân sahibi işlerin iyi gitmediğinden yakındı. Ben de ona nasıl daha çok kazanabileceğini anlattım. Sonra dükkân sahibi bana beraber çalışma teklif etti. Ancak daha önce tanımadığım kişilerle ortaklık yapmak istemiyordum. Dükkân sahibi ile her ay kazancının yüzde 25’ini vermek üzere anlaştık ve dükkânı devraldım. İlk bir buçuk ay zor geçti. Dükkânın ismini ‘Fes food’ olarak değiştirdim. Suriye yemekleri için gereken baharatları ve diğer malzemeleri bulmak kolay olmadı. Ama onu da hallettik zamanla. Kendime has usullerle yemekler yaptım. Önceleri sadece Suriyeliler geliyordu dükkâna. Zamanla Iraklılar, Libyalılar, Körfez ülkeleri vatandaşları derken Türklerin de ayağı alıştı. İş büyüyünce dükkânının karşısında bir dükkân daha açtım. Orada da Suriye usulü döner, dürüm yaptım.

“Yüzlerce Suriyeli iş insanına danışmanlık yaptım”

Dükkânlar iyi iş yapınca Suriye’den Türkiye’ye gelen iş insanları, esnaf ve tüccarlar Nizar Bitar’a nasıl ticaret yapacaklarını danışmaya başlamış. “Benim param var ama ne yapacağımı bilmiyorum.” diyorlardı. Bitar da onlara hem yol göstermiş hem de ortak olmuş. Restoranların sayısı zamanla artmış. Bunun yanında da zamanla başka bir eksiği görmüş. Suriyelilerin alışık olduğu lavaş ekmeği Türkiye’de bulunmadığından, 2012 yılının Eylül ayında Bayrampaşa’da bir fırını devralıp, kendi bildikleri Suriye usulü lavaş ekmeği yapmaya başlamış. Günde 100 binden fazla lavaş ekmeği çıkarmış. Ancak bir süre sonra Suriye usulü lavaş ekmeği açan fırın sayısı artınca ve onlarla rekabet edemez hâle gelince, fırınlarını kapatmak zorunda kaldığından bahsediyor:

Biz belli bir kârla lavaş ekmeğini satıyorduk ancak maddi olarak bizden daha güçlü başka fırınlar da lavaş ekmeği satmaya başladı. Herkes kendi kafasına göre fiyat koyunca biz onlarla rekabet edemez hâle geldik. Lavaş Ekmek Fırını Derneği kurmak istedik ama bunun için izin alamadık. Çünkü Ekmek ve Fırıncılar Derneği vardı, bize ona kayıt olmamızı söylediler. Ancak onlar da bizi kabul etmedi. Biz açıkta kaldık. Bir denetim olmayınca da diğerleri ile rekabet edemedik ve fırınları kapatmak zorunda kaldım.

Bürokraside yaşanan sorunlar

Nizar Bitar, bütün bu ticarî faaliyetleri yürütürken özellikle bürokraside birçok sorunla karşılaştığını anlatıyor:

Bir resmî daireye gidiyorsunuz. Sizin Suriyeli olduğunuzu ve kırık bir Türkçe ile konuştuğunuzu anlayınca tarzınca Türkçe konuşmaya başlıyorlar ve sağır muamelesi yaparak yüksek sesle el kol işaretleri ile konuşuyorlar. Ben Türkçeyi iyi anlıyorum lütfen düzgün konuşun diyorum ama yok anlatamıyorum. Bir diğer sorun da kurumlar arasında mekik dokuyoruz ama sonuca varamıyoruz. Türkiye, yabancı yatırımcı gelsin istiyor. Tamam; Ürdünlü, Lübnanlı ya da Suriyeli geliyor şirket açacak. Önce şu vergiyi Ticaret Odasına öde, sonra belediyeden ruhsat alacaksın diyor. Dediğini yapıyoruz ama belediye ruhsat vermiyor çünkü ruhsat için çalışma izni lazım. Tamam, çalışma izni için başvuru yapıyorsun ama bu sefer de ruhsat istiyor. Bana çalışma iznim olmadığı için ruhsat verilmiyor. Diğer tarafta da ruhsatım olmadığı için çalışma izni verilmiyor. Tavuk mu yumurtadan çıktı yumurta mı tavuktan hikâyesine dönüyor. Türk ortağım olmadığı için sorun çıkarılıyor. Bu gibi sorunlar yüzünden birçok yatırımcı arkadaşım başka ülkelere gitti. Şu geçen 10 yılda yüzlerce Suriyeli zengin iş insanı Türkiye'ye geldi, onlara destek verdim, yol gösterdim, 52 kişi ile ortaklık yaptım. Ama artık gelmeyin diyorum çünkü maalesef çok zorlanıyoruz. 10 yıldır bu ülkeye yatırım yapıyorum. Bu 10 yılda 20 milyon dolar para çevirmişimdir. Ama hâlâ vatandaşlığı alamadım. Benim bir ortağım vardı. 2017'de beni bıraktı ve kaçak yollarla Almanya'ya gitti. Şu an üç villası var, çok iyi işler yaptı. Ben de pişmanım, keşke gitseydim diyorum bu sorunlarla karşılaşınca. Bir başka şey ise benim dükkân açtığım yerde mesela bir Türk komşu, ona müşteri gelmiyor diye bana adam gönderip tehdit etti. Para istedi. Polise gittim benimle ilgilenmedi.

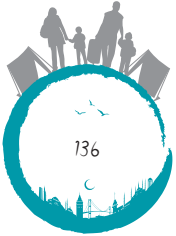

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Bedava yaşamıyorum, çalışıyorum”

Nizar Bitar, pandemi döneminde de çok ciddi sıkıntılar yaşadıklarını ancak yabancı oldukları için devletten herhangi bir yardım alamadıklarını da belirtiyor:

Ben yabancı bir şirketim ama dediğim gibi bütün vergilerimi veriyorum, yükümlülüklerimi yerine getiriyorum. Ama bu pandemide kapanma oldu. Biz restoranları kapattık. Devlet diyor ki restoranlar kapanacak. Tamam; kapattık, salgın var. İşçi çıkarmayacaksın. E benim ayda 400 bin TL ödemem var. Ben nasıl ödeyeceğim bu parayı? Elemanlara çalışma izni alamıyorum çünkü belediyeden ruhsat alamıyorum Türk ortağım olmadığı için. Bu döngüden kurtulamadığım için pandemiden dolayı restoranları kapattım. Pandemi öncesi 420 elemanım vardı, şimdi 26 elemanım var. Bana yardım da etmiyorsun, yabancısın diye. Ben çok zorlandım. 200 bin dolardan fazla para kaybettim. Pandemi var tamam ama uçakta pandemi yok mu? Uçağa bindim üç kişi yan yana oturduk. Maskeliyiz. Su dağıttılar. Suyu nasıl içeceğim? Maskeyi indirmek yasak. Pandemide izin almıştık, araçla seyahat ediyorduk. Trafik polisi durdurdu. İznimizi gösterdik. Suriyeli olduğumuzu anlayınca sizin “İzniniz sahte mi? Nereden aldınız bu izni?” gibi alaylı sorular sordu. E-Devlet’ten aldığım izne bile sorun çıkardılar. Biz zaten Türkiye’de bedava yaşıyorsunuz, diyenlerle karşılaşyoruz. Ben bir işletmeci olarak tüm vergilerimi, stopajımı, elektriğimi, suyumun ödüyorum. Dilenci değiliz biz. Bedava yaşamıyorum. Çalışıyorum.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Arapça tabela yasağı

Türkiye’yi çok sevdiğini, ancak yaşadıkları bu sorunlardan dolayı çok bunaldığını söyleyen Nizar Bitar, çok emek vererek açtığı ve marka patentlerini aldığı dükkânları için bir süre sonra Arapça tabelalara yasak gelmesinden dolayı problemler yaşadıklarını ve cezalar yediğini anlatıyor.

“Belediye, tabelalarda Arapça kullanmamızı istemedi. Logolara ve tabelanın renklerine karıştılar.

“Ceza verdiler.” diyor, “Oysa ben o marka patentleri almak ve logolar için 400 bin TL ödemiştim. Hepsini değiştirmek zorunda kaldım. Davalık olduk belediyeyle.”

“Yabancı Olduğumuz İçin Şirket Hesabı Açamamız Devlete de Çok Para Kaybettiriyor”

Mustafa Barudi, Suriye Uluslararası İş Derneği (Syrian International Business Association – SIBA) Başkan Yardımcısı

Mülakat: Sümeyye Ertekin Yıldız

Mustafa Barudi, Suriyeli bir iş insanı. Altı yıl önce Halep'ten Türkiye'ye gelmiş. Elli bir yaşında, üç çocuk babası. Halep'te babasından kalan 50 yıllık bir aile şirketini yönetiyormuş. Avrupa başta olmak üzere birçok ülkeye kimyasal ve gıda ürünleri ithalat ve ihracatı yapıyormuş. Ancak muhalif olduğu için Suriye'de kalması tehlikeli olduğundan ve can güvenliği olmadığından, 2015 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş.

İlk sekiz ay hiçbir iş yapamamış. Türkiye'ye geldiklerinin üçüncü ayında Kanada'da yaşayan eski bir arkadaşının oğlu onu aramış. Anlattığına göre Kanada'nın Türkiye'den Suriyeli mülteci alacağını onların da isimlerini yazdırabileceklerini söylemiş. Zira arkadaşının oğlu Kanada Dışişleri Bakanlığında çalışıyormuş. Ancak Mustafa Barudi, Kanada'ya gitmek istememiş. Nedenini ise şöyle anlatıyor:

Çok cazip bir teklifi bizim için tabii. İki ülkeyi iki kefeye koyduğumuzda Türkiye Müslüman ülkesi sayılabilir. Ezan var, camiler var. Ahlakî ve kültürel olarak bize yakın, özellikle Halep kültürüne yakın. Burada kendimizi Suriye'de gibi hissediyoruz. Çocuklarımızın geleceği için burada kalmak istedim. Dinimizden, geleneklerimizden uzak kalmak istemedik. Kısa süre sonra vatandaşlık da aldık zaten Türkiye'den.

Aradan geçen altı yılda bu cazip teklifi kabul etmediği için pişman olup olmadığını sorduğumuzda ise şöyle cevap veriyor: “Hayır, değilim. Bazen işlerimde sorun çıktığında ‘acaba?’ diyorum ama genel olarak değilim. Siz de duyuyorsunuzdur, oradaki göçmenlerin her biri maaş alıyor. Bir karşılaştırma yaptığımızda can sıkıcı geliyor tabii. Ama yine de Türkiye'de olmaktan memnunuz.”

Türkiye'ye göç ettikten sekiz ay sonra ise Halep'teki mesleğini İstanbul'da da devam ettirme kararı alıyor:

Biz ilk geldiğimizde ilk 8 ay hiç çalışmadık. 8 ay sonra Halep'te yaptığımız işin aynısını yapmaya karar verdik. Sonra burada bir arkadaşımızla ortak bir şirket kurduk. 6 yıldır ortakız. Gıda ürünleri, çay, kahve, kakule, Hindistan hurması ithalatı yapıyoruz. Kahveyi Brezilya'dan, Hindistan'dan, Vietnam'dan, limon tuzunu Çin'den, kakuleyi de Guatemala'dan getiriyoruz. İhracat da yapıyoruz. Avrupa'ya kahve ve kakule ihracatımız var. Ayrıca künefe üreten bir fabrikamız var. Türkiye'ye son 10 yılda sadece Suriye'den değil Mısır, Libya ve Filistin'den de çok sayıda göçmen geldi. Bunun yanı sıra daha önceden gelen Iraklılar da vardı. Dolayısıyla nüfusun neredeyse yüzde 10'unu Araplar oluşturuyor. Bizim müşterilerimizin

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

de büyük kısmını onlar oluşturuyor. Çünkü Türk insanı kendi alışkanlıklarından kolay vazgeçemiyor. Kahveyi her zaman aldığı yerden alıyor.

Mustafa Barudi ve ailesi 2017’de Türk vatandaşı olmuşlar. Türkiye’de iş hayatını devam ettirirken vatandaş olmak bir artı sağlamış ancak hâlâ birçok sorunla karşılaştıklarını anlatıyor:

Devletin ilgili birimleri ile defalarca toplantılar yaparak sorunlarımızı hem sözlü hem de yazılı dile getirdik. Bizce en önemli sorun çalışma izni alabilmek. Şöyle bir kanun var; her şirket, bir yabancı çalıştırabilmek için beş Türk çalıştırması lazım. Bu kanun çok eski bir kanun. Bu zamanın şartlarını karşılamıyor. Mesela işsizlik oranı yüzde 10 diyelim. Mesela Türkiye’nin nüfusu 80 milyon ve yarısı yani 40 milyon kişi çalışmak istiyor. 40 milyonun yüzde 10’u 4 milyon eder, o zaman 4 milyon işsiz var demek. Türkiye’de Suriye’den gelen 4 milyon kişi olduğunu varsayalım. Bu kişilerin de yarısı çalışmak istese iki milyon çalışmak istiyor. Sen o iki milyonu çalıştırabilmek için 10 milyon Türkü çalıştırmak zorundasın. Zaten 4 milyon işsiz var. Kimi çalıştıracaksın. Biz 10 milyonu nereden getireceğiz? Çok mantıksız. Bu kanunun değişmesi lazım.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Mustafa Barudi, Suriye’den gelen mültecilerin bir kısmının Türklerin bilmedikleri Arap kahvesi ithalat ve ihracatı, Arap tatlıları, Arap yemekleri gibi işleri yaptıklarını, yeni iş alanları açtıklarını anlatıyor. Diğer taraftan gerek Suriye’den gerek başka ülkelerden iş için insanların kendilerine geldiğini anlatıyor. Ancak Türkiye’de karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri olan bankaların yabancı şirketlere hesap açmamasının hem bankalara hem de Türkiye’ye çok para kaybettiğine dikkat çekiyor:

Yabancı olduğumuz için şirket hesabı açamıyoruz. Yani Türk vatandaşı olabilirsin ama gidiyorsun bankaya doğum yerin Halep. O zaman açmıyor hesap. Bu çok garip bir sorun. Bu yöntem devlete çok büyük miktarda paralar kaybettiriyor. Yani düşünün bir insan bir şirket kurdu ve büyük sermaye ile geldi ama yabancı olduğu için şirket hesabı açamıyor. Bu kanunun gözden geçirilmesi lazım.

Suriyeli iş insanları olarak bir araya gelmek, bir çatı altında olmak ve iletişim kurmak için SIBA’yı kurmuşlar. ABD, Kanada, İngiltere, Ürdün ve Mısır’da da temsilcilikleri var. Bu şekilde Türk iş insanları ile de bir araya geliyorlar:

Pandemi öncesi çok büyük bir toplantı yaptık. Türkiye çapında 850’den fazla Suriyeli iş insanını davet ettik. 650 kişiden fazla Suriyeli iş insanı geldi. MÜSİAD da oradaydı. Türkiye’de 10 binden fazla Suriyeli şirket olduğunu tahmin ediyoruz. Ortalama olarak her şirket 7 kişi çalıştırıyor. Bazı şirketler

bir kişi çalıştırıyor, bazıları 50-100 kişi... Rakamlar şirkete göre değişiyor. Bu şirketlerin yaklaşık yüzde 55,4'ü sadece ihracata odaklanan şirketler. Türkiye'de bulunan tüm yabancı yatırımların yüzde 14'ünü Suriyeli şirketler oluşturuyor. Ortalama bir Arap ailesi 6 kişiden oluşur. Arap şirketleri sadece bir iş fırsatı sunmadı, aynı zamanda çok büyük miktarlarda para da getirdi. Gerçek bir rakama ulaşmak çok zor ama ciddi miktarlar bunlar. Diğer yandan Türk lirasındaki istikrarsızlık da Türkiye'de iş yapmak isteyen iş insanlarını düşündürüyor.

Türkiye'deki Suriyelilerin resmî işleri yaparken zorlandıklarını da ifade eden Mustafa Barudi, kimi zaman vize almanın çok zor olduğunu nitekim Halep'te yaşayan annesini İstanbul'a getirmek için vize alamadığını anlatıyor. Bütün evrakları tamamken kendi de Türk vatandaşiyken hiçbir sebep belirtmeksizin vize taleplerine defalarca ret aldıklarını belirtiyor.

“Denedim, Olmadı. Kapatmayı Düşünüyorum.”

Vahid Bey, Fırın Sahibi

Mülakat: Eser Kemal

Vahid 38 yaşında. Eşini savaşta yitiren Vahid, üç çocuğu ile birlikte Halep'ten İstanbul'a 2014 yılında gelmiş. Burada evlendikten sonra bir çocuk sahibi olmuş ve geldiği yerde de mesleği olan fırıncılığı, kendi işletmesini açmadan önce üç farklı fırında icra etmiş. Halep'te kazancının yerinde olduğundan bahseden Vahid, bir atılım yapma isteğiyle Çağlayan'da Suriyeli soydaşlarının yoğun olarak yaşadığı bir bölgede fırın açmış. Ancak bu girişim, pandemi şartlarına denk geldiğinden dolayı Vahid'in ekonomik zorluklarına çözüm bulma konusunda yeterli bir sonuç vermemiş.

Farklı fırınlarda çalışarak biriktirdiği bir miktar parasının üzerine İstanbul'da yaşayan akrabalarından borç alarak açtığı bu fırında tek başına çalışıyor Vahid. Kısıtlı sayıda çıkardığı ürünlerini eliyle işaret ederek satışların düşüklüğünü anlatıyor, ardından da kirasını dahi çıkarmakta zorlandığını ekliyor.

“Şikâyet etmeyi uzun zaman önce bıraktım”

Geçimini borçla mı sağladığını sorduğumuzda, akşamları dükkânı kapattıktan sonra başka bir fırında gececi olarak çalıştığını söylüyor. Bu durumun uzun saatler çalışmak gerektirdiğini ve yorucu olduğunu düşündüğümüzü söylediğimizde ise başka şansının olmadığını, şikâyet etmeyi uzun zaman önce bıraktığını anlatıyor.

Etrafta çalışan diğer fırınlardaki hareketlilik Vahid'in dükkânına girerken gözümüze çarpıyor. Kendisine bunu sorduğumuzda, Türk fırınlarının işlerinin iyi olduğunu hatta Suriyeli fırınların da yine

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

kazançlarının yerinde olduğunu biraz tebessüm biraz hüzünle aktarıyor bize. Dükkânın görece boş raflarına göz gezdirdiğimizde ise zihnimizi okumuşçasına, “Ben çok az ürün çıkarıyorum çünkü param yok ancak buradakileri dahi satamıyorum çoğu zaman” diyor.

Neden bir işletme kurmayı düşündüğünü soruyoruz Vahid’e. Zira hem pandemi şartlarının getirdiği ticaret hayatındaki yorgunluktan hem de bir işletme kurma konusunda sermayesinin ağırlıklı bölümünü borca dayalı bir girişime harcamanın risk teşkil ettiğinden bahsediyoruz. Derin bir iç çekerek, kırık Türkçesiyle anlatıyor Vahid.

Geldiğimde neredeyse hiç Türkçe bilmiyordum. 2015 yılında işe girdiğim Türk fırını, Türkçe bilmediğimden dolayı aylık 800 TL ücret ödüyordu. Bırakın ailemi geçindirmeyi bir insanın dahi ihtiyaçlarını karşılamayacak bir kazancım vardı. Çok uzun süre çocuklarımla sadece ekmek ve domates ile beslendik. Bu süre zarfında hiç para biriktiremedim. Sonra Türkçem biraz daha ilerleyince başka bir fırına geçtim. Orada da aldığım ücret 2.000 TL idi. Bu ücretle de yaşam kalitemizi değiştirmemiz mümkün değildi. Ama bir süre para biriktirebilirim, sonrasında İstanbul’da yaşayan, işleri yolunda olan akrabalarımın borç alarak bir fırın açabileceğimi düşündüm. Belli bir süre de burada çalıştıktan sonra bugün gececi olarak devam ettiğim fırında 2.500 TL karşılığında işe girdim. Türkçem ilerlemişti ve Türk fırınlarında çalışmak için belli bir Türkçe bekleniyordu. Aslında ben neredeyse hiç müşteriyle muhatap olmuyordum lakin burada yaşayan diğer Suriyeliler fırınlarda çalışmak için yeterli Türkçe biliyorlardı ve kendini biraz anlatınca verilen para da değişiyordu.

Dil bu kadar belirleyici ise neden Türklerin fırınlarda tercih edilmediğini sorduğumuzda cevabı hazır olan Vahid, “Türkler bu paralara çalışmıyor. Benim çalıştığım ücrete fırınlar çırak çalıştırıyor ancak ben ustayım. Bir Türk usta da 2.500 TL ücret karşılığında fırında çalışmaz.”

Bir miktar para biriktirdikten sonra çalıştığı fırına “sabit gececi” olmak istediğini söylemiş. Talebi kabul edilince akrabalarımın dükkân açmayı sağlayacak parayı borç alıp elindekinin üzerine ekleyerek işe koyulmuş.

Ben fırıncıyım. Bildiğim tek meslek bu. Pandemi döneminde dükkân kendi kendini döndürecek noktaya gelseydi gece çalıştığım fırından gelen para ile geçiniyorum, diyecektim. Ama günde 70-80 TL kazançla bu fırını döndürmek mümkün değil. Eskiden gece kazandığım paradan biriktirdiğim kadarından fazlası bu fırının masraflarına gidiyordu. Daha iyi yaşayalım diye daha çok çalışmak gerek ve Halep’te kendi fırınım olduğundan dolayı burada da açarsam önce borçlarımı öderim sonra da rahat yaşarım diye düşündüm, lakin olmadı.

“Müşterilerin daha çok Suriyeli mi?” sorusuna, “Yüzde 98’i Suriyelidir. Türkler daha çok kendi fırınlarına gidiyor. Ayrıca Türkçeyi hâlâ çok iyi konuşmadığımdan dolayı da gelmiyor olabilirler. Suriyeliler de daha öncelerde açılan, alıştıkları fırınlara gidiyor olmalı. Siz de dediniz, diğer fırınlar iş yapıyor. Ama ben kiramı ödeyemiyorum” cevabını veriyor.

Kapatmayı düşünüp düşünmediğini sorduğumuzda ise yine eliyle boş raflardaki tek tük ürünleri işaret ediyor. “Bunları da sattıktan sonra kapatmayı düşünüyorum. Denedim, olmadı.”

Devlet kurumlarından bir beklentisi olup olmadığını dillendirdiğimizde ellerini iki yana açarak, “Devletten ne beklenir bilmiyorum. 200 TL aylık sosyal destek alıyorum. Vatandaş olmak isterdim ama...” diyor.

Son olarak kapattığında ne yapacağını ve geri dönmenin bir alternatif olup olmadığını soruyoruz Vahid’e. Ellerini kollarını havada savurarak kesinlikle geri dönmeyi düşünmediğini söylüyor. Çocuklarının burada okuduğunu, Türkiye’ye alıştığını ve Suriye’ye geri dönmenin bir ihtimal olmadığını aktarıyor.

Gündüz başka bir fırında çalışarak bu kez borçlarını ödemek için para biriktireceğini anlatıyor, Vahid. Gece çalıştığı fırının verdiği güvenceyle ikinci bir işi gerekirse biraz daha düşük bir ücretle bulabileceğini söylüyor.

“Hedefimiz ‘Zincir Market’ olmak”

Abdurrahman Batuşoğlu, Market Sahibi

Mülakat: Eser Kemal

2014 yılında Halep’ten kaçak yollarla İstanbul’a gelen Abdurrahman, geniş bir ailenin üyesi ve 22 yaşında. Evli olan ağabeyi Muhammed’in evinde kalıyor. Evde abisinin eşi ve üç çocuğu var. Bir sene kadar Abdurrahman tekstil işçisi, Muhammed de markette çırak olarak çalışmış. Para biriktirdikten sonra yanlarında getirdikleri birikimlerini de ekleyerek, bugün işlettikleri yaklaşık 400 m²’lik marketi açmışlar. Üstelik benzer hikâyelere sahip amca oğullarını da işe dâhil ederek Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde şubelerini artırmış. Yedi senelik bir zaman diliminde 19 markete ulaştıklarını söyleyen Abdurrahman’a başarılarının altındaki sırrı sorduğumuzda, kısa ve net ifade ediyor: Çalışmak...

“Ne verirsen onu alırsın”

Market işinin baba ve dede mesleği olduğunu söyleyen Abdurrahman, ilk olarak market açacakları mahalleyi incelediklerinden bahsediyor. Soydaşlarının yoğun yaşadığı yeri tespit ettiklerinde; amca oğulları ve ağabeyleriyle hep birlikte iletişim kurduklarını, açılacak

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

markete kimler katkı verecekse hızlı bir şekilde maliyeti hesaplayıp dükkânı açtıklarını söylüyor. “Her şubede payınız oluyor mu?” diye sordüğümüzda hemen yan tarafımızda müşteri ile ilgilenen ağabeyi Muhammed lafa giriyor ve “Her birinde payımız yok ancak bütün şubeler bizim ailenindir, hedefimiz ‘zincir market’ olmaktır” diyor.

Abdurrahman, sohbetin başında değindiği “çalışmak” sözcüğünün içini daha da açıyor: “Ben saat 1’de gelirim, akşam dükkânı kapatırım.” diyerek girdiği konuşmasına; kendisinin, ağabeylerinin ve amca oğullarının çalışkanlığını ifade etmek için “başkasına 10.000 TL verildiğinde onu harcar ama bize 10.000 TL verildiğinde bir haftada 12.000 TL yaparız” şeklinde devam ediyor. “Ne verirsene onu alırsın” dedikten sonra da “daha iyi yaşamak istiyorsan daha çok çalışman lazım” cümlesini ekliyor.

Abdurrahman’a fırsatını bulduğumuzda hem burada hem diğer marketlerde kaç kişi çalıştığını soruyoruz. Olduğumuz markette kendi ve ağabeyi dışında 3 kişinin daha çalıştığını söylüyor. Diğer marketlerde de aşağı yukarı 2 ile 3 kişi arasında çalışan olduğunu aktarıyor. Bu kez Muhammed söze girerek, “Bizim çok çalışana ihtiyacımız yok” diyor. Hep beraber tebessüm ettikten sonra çalışanların “Suriyeli mi yoksa Türk mü?” olduğunu sordüğümüzda Abdurrahman, hiç Türkiyeli çalıştırmadıklarını çünkü müşterilerinin %80’inin Suriyeli olduğunu ve çalışanların gelen müşteriye anlayamayacağını söylüyor.

Fırın sahibi Vahid ile konuştuğumuz müşteri çeşitliliğindeki aidiyet meselesi burada da karşımıza çıkıyor. Öyle ki gettolaşarak yaşamının belli bir konfor yahut olumsuzluk doğurduğunu söylemek pek doğru olmaz. Burada yapılan işin kalitesinin belirleyici olduğunu görüyoruz.

Abdurrahman’ın ısmarladığı Arap kahvelerimizin eşliğinde sohbete devam ediyoruz. Pandemi zamanı işlerin daha iyi olduğunu söylüyor. Günde üç ekmek alanın kapanmadan dolayı sekiz ekmek aldığını, birçok ürünü stoklayarak yaşadığını belirtiyor. Diğer Türk yahut Suriyeli marketleri tanıyıp tanımadığını sordüğümüzda ise Suriyeli marketlerle tanıştıklarını, herkesin işlerinin iyi olduğunu aktarıyor bize.

Son olarak Türkiye Devleti’nden bir beklentileri olup olmadığını merak ediyoruz. Abdurrahman, elini alnına götürüp “Vallahi beklentimiz yoktur, bize Suriye’de devlet hep engel olur ne zaman ne çıkacağını bilmeyiz, bıktırır bizi” diyerek söze giriyor. Ancak maddi olarak beklentileri olmasa da Muhammed’in de söze katıldığı bir vakit, ikisi de geçici statüdeki kimliklerini bize göstererek vatandaş olmak istediklerini söylüyorlar. Zira ev almak için ciddi isteğe sahipler. Türkiye’yi çok sevdiklerini, dilin onlar için sorun olduğu dönemde biraz zorlandıklarını ancak şu an mutlu olduklarını aktarıyorlar.

Muhammed; Türkiye’de bir Suriyeli ile evlendiğini, çocuklarının vatanının burası olduğunu söylerken Abdurrahman da yine Suriyeli bir mülteci ile nişanlı olduğunu dile getiriyor. Kahveler için teşekkür ettikten sonra sohbeti noktalayıp ayrılıyoruz.

“Aileden Tekstilciyiz”

Abdullah Katim, Tekstilci

Mülakat: Eser Kemal

Abdullah 35 yaşında. 2014 yılında açık kapı politikası uygulandığı dönem Halep'ten Türkiye'ye; anne baba, dört kardeşi, eşi ve bir çocuğu ile birlikte gelmiş. Şimdi üç çocuğu olduğunu söylüyor Abdullah. Kendisinin pasaportu olduğunu ancak ailenin diğer bireylerinin pasaportu olmamasından dolayı kaçak geldiklerini anlatıyor. Yanlarında bir miktar para getirmişler.

Abdullah ve ailesi 6 ay kadar Hatay'da kalıp iş imkânlarının zayıf olduğunu gördükten sonra önce Gaziantep'e, orada da aradıklarını bulamayınca İstanbul'a gelmişler. Güneyde, genelde inşaat ve market işlerinin olduğunu söyleyen Abdullah, aileden tekstilci olduklarını; abiye, gelinlik gibi kadın elbiseleri üretimi yaptıklarını anlattıktan sonra İstanbul'da küçük bir atölye kurduğunu aktarıyor. Yine çok geçmeden bizi de misafir ettikleri-8'i erkek, 2'si kadın 10 çalışanı olan büyük atölyelerine geçtiklerini belirten Abdullah, 5 sene öncesinde Beyazıt'ta cadde üzerinde bir dükkân, geçtiğimiz sene de ikincisini açtığını ifade ediyor.

İşlerinin nasıl olduğunu sorduğumuzda, “çok şükür” diyen Abdullah, “Diğer abiyecileri tanıyor musun?” sorumuza, tanıdığını ve iki teyze oğlunun da 3'er katlı hem tekstil atölyesi hem satış yeri olan dükkânları olduğundan bahsediyor.

Sektördeki Türkiyelilerle arasının nasıl olduğunu merak ettiğimizde ise dili öğrenene kadar zorluklar yaşadıklarını anlatan Abdullah, şimdi ilişkilerinin çok iyi olduğunu anlatıyor.

Samimiyetimize güvenen Abdullah, bizi atölyesinin arkasındaki geniş ofisine davet edip sohbeti koyulaştırmamızın ardından, Bayrampaşa'daki komşularını anlatmaya başlıyor. Her birinin Türk olduğunu ve ilişkilerinin çok iyi ilerlediğini hatta bir defasında eski apartmanda oturduğu için yeni bir daireye taşınma isteğini ev sahibinin geri çevirdiğini paylaşıyor bizlerle.

“Evi kendi üzerime almak istiyorum”

Onun da Türkiye Devleti'nden beklentilerini sorduğumuzda ilk olarak muhasebecisi aracılığıyla ikinci kez başvurduğu vatandaşlığın çıkmasından başka bir isteği olmadığını söylüyor ve market sahibi Abdurrahman gibi ekliyor, “Ağabey, bizim Suriye'de hem evimiz hem de arabamız vardı. Buradan da araba aldık ama kendi üzerime ev almak istiyorum.” diyor.

Şirketi üzerine ev alabildiğini ama tapusu kendisinin olan bir eve sahip olmak istediğini söyleyen Abdullah'a Suriye'de araba fiyatlarının daha uygun olduğunu, kaldı ki arabasının da olduğunu neden

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

buraya getirmediğini soruyoruz, “Ah ağabey, ben bir hata yaptım bir anlatsam...” diyerek ortamın sıcaklığına kahlkahalarımız karışıyor.

Kızlarının Türkiye okullarında okuduğunu ve iyi Türkçe konuştuğunu söyleyen Abdullah’a “geri dönmeyi düşünüp düşünmediğini” sorduğumuzda, “Türkiye vatandaşı” olmak istediğini aktarıyor bize. Burada bir düzen kurduklarını, vergilerini verdiklerini ve mutlu olduklarını dile getirdikten sonra teyze oğullarından birinin vatandaşı olduğunu ve 3 tane ev aldığını gülerek ifade ediyor. Çaylarımızı da içtikten sonra Türkçesi olmayan Mısırlı arkadaşıyla birlikte kafiye kadar uğurluyor bizleri.

“Üç temel sorun: Kredi sağlamak, resmî bürokrasi ve lojistik”

Abdülbasit Dibo, Bilgisayar Yazılım ve Elektronik Ticaret

Mülakat: Halit Ali

Abdülbasit Dibo, Suriye’nin Halep şehrinde 1985’te doğmuş. Halep Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde eğitime başlamış ancak Türkiye’ye sığındığı için eğitimini Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamış. Şu an Gaziantep Üniversitesinde Uluslararası Pazarlama Bölümünde yüksek lisans yapıyor. Bu yılbaşında Türk vatandaşlığını elde etmiş.

1998 yılından beri bilgisayar, elektronik ve iletişim alanında çalışmış. Suriye’deyken 2005 yılına kadar özel sektörde, sistemler kuran bir otomatik kontrol şirketinde çalışmış. Sonrasında kendi işini kurup bilgisayar ve cep telefonu ticaretini yapmaya başlamış.

2011 yılında Türkiye’ye geldikten sonra bir yıla yakın turizm şirketinde çalışmış hem de piyasayı araştırıp tekrar eski çalıştığı sektörde iş kurmuş. Başlangıçta bilgisayar malzemesi ticareti yapmış sonra kendi özel şirketini kurmuş.

Türkiye’ye geldiğinde resmî evrakları yanında getirdiğinden 2013 yılında Kahramanmaraş Üniversitesine kayıt yaptırmış, 2013 yılında bir ortak ile birlikte “Judy Investment” adında uluslararası ticaret, ithalat, ihracat ve lojistik şirketi kurmuşlar.

“Kuruluş sürecinde bankalar kredi vermedi”

Abdülbasit Dibo, bunun yanında 2014 yılında bağımsız olarak özel şirket kurup çalışmaya başlamış. Bilgisayar ve donanım ticaretini yapmaya başlamış. Zamanla bu ticaret, Gaziantep merkezli “Noontek” adlı bir şirkete dönüşmüş. Ona göre bu alanda çalışan en büyük Arap şirketi onunki. Şirket, bilgisayar ile ilgili her türlü donanım, aksesuar, tamir, sistem kurumu ve koruması ve yazılım gibi işler yapıyor. Şirketin, Gaziantep’te mağaza ve internet üzerinden satışı var.

Şirketin kuruluşunda yaşanan en büyük sıkıntı, finansman olmuş.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Bu aslında başka şirketlerin kuruluş sürecinde yaşanan sorunlar hakkında da bilgi veriyor. Kuruluş sürecinde bankalar tarafından bir kredi fırsatı verilmiş olsaydı daha iyi olacağını düşünüyor, Abdülbasit Dibo. “Suriyeli yabancı” olması dolayısıyla bankalar kredi vermemiş. Yine de şirket olarak piyasaya iyi giriş yaptığını, satışları üç dilde yaptığını, hedeflen kitlenin ise kişiler ve kurumlar olduğunu belirtiyor. Gaziantep’te kurulan şirketin merkezini daha sonra İstanbul’a taşımış.

“Sermaye yeterli değildi ancak tecrübe başarıya götürdü”

Şirketlerin kuruluşunda hukukî olarak bir sorun yaşanmadığını ancak finans bulma hususunda bazı sorunlarla karşı karşıya gelindiğini anlatıyor. Yabancı olduğu için birçok bankanın kredi vermediği bir aşamada işe başlarken imkânların kısıtlı olduğunu vurguluyor. “Sermaye yeterli değildi çalışma unsurları tamamlanmamıştı. Ancak tecrübe başarıya götürdü” diyor.

Daha önce bu alanda uzman ve tecrübe sahibi olduğu için pes etmeyip devam ederek şu anki duruma geldiğini ekliyor. Bu bağlamda kolaylaştırıcı unsurlardan da söz ediyor Abdülbasit Bey. Baba tarafı aslen Türkmen olduğu için Türkçe’yi önceden biliyor olması Türkiye’de iş kurmasında yardımcı olduğunu belirtiyor. Ayrıca 2008 yılında Türkiye’nin Halep Konsoloslukuna bağlı kültür merkezinde eğitim alarak Türkçesini geliştirmiş olmasının da faydasını görmüş. Bütün bu avantajların yanında ısrarlı sabırlı ve gayretli olması; istenilen hedefe ulaşmasını sağlamış.

“Sermayemiz 600 bin dolara ulaştı”

Sermayeyi sağlamak için başta ortaklarla birlikte işi kurmuş. Sonra şirket hisselerini halka arz edip limited şirketi, anonim yapmış. Bu adım şirketi geliştirmiş;

İş kurarken 17 bin dolar sermayem vardı ve iş yeri 17 m² kadardı. Aylık satışlarım 3000-5000 dolar arasındaydı, şu an Noonmar’ın 500 m² ve 3 katlı şehrin merkezinde yeri var, aylık satışları 700-800 bin TL. Ekip sayısı ise 20 kişi. Sermaye 600 bin dolara ulaştı. Hemen hemen her yıl satışlarda yüzde yüz artışlar oluyor. Geçen yıl satışlar 6 milyona ulaştı. Bu yıl ise 12 milyona ulaşmasını bekliyoruz.

Pandemi süreci şirketlerini iki hususta etkilemiş. Bunlardan ilki, piyasadaki rekabet ile elektronik sektöründe malların azalması dolayısıyla kazancının da azalması olmuş. İkincisi ise dövizin etkisi buna sebebiyet vermiş.

Şirketlerinde hem Türk vatandaşı hem de yabancı istihdam ediyor. Ayrıca hem İngiltere’de hem de Suudi Arabistan’da kayıtlı şirketleri bulunuyor. Ek olarak; internet alışverişi alanında yurt dışındaki yatırımcılar için de görüşmeler devam ediyor.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

Asıl işin mahiyeti, Türkiye’den yurt dışına ihracat yapmak. Türkiye’de üretilen veya Türkiye’ye ithal edilen malların satışı da şirketin faaliyetleri arasında.

Suriyeli olmaları piyasadaki durumlarını etkiledi mi? Abdülbasit Dibo şöyle anlatıyor: “Piyasadaki Türk tacirlerle yaptığımız alışverişlerde işlerimizi kolaylaştıran unsurlar, Türk şirketlerinkinden daha fazla. Bunun nedeni aramızda oluşan güvendir. Mesela bir tacirden 130 bin dolarlık mal aldım. Bunun karşılığında aramızda ne senet ne de yazılı bir şey var. Bu güven yıllar içinde oluştu. Bunu Türk şirketi ile yapamıyoruz.”

Türklerle yapılan işlerinin de çok iyi olduğundan söz ediyor ve bunun sebebinin dili önceden bilmesine ve verilen sözlerin tutulmasına bağlıyor.

“Engelleri ve sorunları şu konularda toparlayabiliriz; finans ya da kredi sağlamak, resmî kurumlarda ve vergi sistemindeki bürokrasi ve lojistik eksikliği” diyor. Ticarete yaşadıkları sorunların başında bürokrasi geliyor. Türkiye’deki vergi sistemi açık ve şeffaf değil ve kimi zaman şirket olarak ne kadar vergi ödediğini bilmiyor. Türkiye’deki vergi sisteminin yenilenmesi ve güncellenmesi gerektiğini ekliyor sözlerine.

Başka bir sorun ise lojistik. Uluslararası ihracat ticaretinin gerektirdiği lojistik için Türkiye’de gereği gibi hizmet verecek bir şirket bulunmadığını ifade ediyor ve dünyanın her yerine malzeme gönderdiklerini ekliyor. Lojistikte yaşanan sorunları şöyle izah ediyor: Birinci sorun havayolu taşımacılığında kargo ücretinin yüksek olması, ikinci sorun yerli tacirin işinde kullanılacak yerli lojistik şirketinin bulunmaması. Bu alanda yabancı şirketlerle çalışmak zorunda kaldığı ve istenilen hizmetlere ulaşılmamasının kendilerini yordüğünü söylüyor. Lojistik alanında yaşanan sorunlar ve eksiklerin yanında, ayrıca devletin resmî kurumlarında da sorunlar yaşandığını vurguluyor.

Ticaret Odasında Suriye Masası

Ticaret Odasının şirketlere yardımcı veya yararı ya da yönlendirmeleri olup olmadığını sorduğumuzda, odalardan bu anlamda bekledikleri kadar hizmet alamadıklarından yakınıyor ve bu mesajın ilgili yerlere ulaşmasını temenni ettiğini söylüyor. Sadece Gaziantep Ticaret Odasında olumlu anlamda farklı bir durumun varlığına işaret ediyor. “Orada daha iyi diyebiliriz, Oda’da Suriyeli temsilci çalıştırdıkları için bazı konularda yardımcı olunuyor” bilgisini veriyor.

Bürokraside yaşanan diğer sorun da gümrük işlemleri. Şirketin yaptığı mikro ihracatta, bunun KDV iadesi için bir sürü evrak hazırlanması gerektiğini belirtiyor ve bütün hazırlıkları tamamlandıktan sonra da iadeyi almak için aylarca bekletildiğinden şikâyet ediyor. Hatta bazen iade alınacak KDV’den daha fazla evrak masrafı alındığı durumlar

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

olduğunu söylüyor. Mesela birçok iadede 4 veya 5 kargo evraklarının hazırlanması gerektiğini, buna çözüm olarak da ihracat yapıyorsa faturaların KDV'siz kesilmesini tavsiye ediyor.

“Toplumdaki yabancı karşıtlığı sadece işçileri değil aynı şekilde yatırımcıları da etkiliyor”

Kinda Hawasli, Suriye Diyalog Merkezi, Medya Sektörü

Odak Görüşme: Proje ekibi

Suriye Diyalog Merkezi'nde görevli. Kendisi mühendis ama son sekiz yıldır medya sektöründe çalışıyor. “İş Piyasasındaki Suriyelilerin Sorunları” konulu, 380 işçiyile yapılan bir ankete yer verdikleri bir rapor hazırladıklarından söz ediyor. Anketlere göre katılanların yüzde 75'i günde 8 saatten fazla, bazen 10 saat çalıştıkları bilgisini veriyor, hafta sonu dâhil. Ankete katılanların yüzde 10'u ise 12 saatten fazla çalıştığını söylüyor, işe gidiş geliş saatleri hariç. Bu işçiler sadece Türk işverenlerin yanında değil, Suriyeli ve yabancı işverenlerin de yanında çalışıyorlar. Ücretlerin yüzde 80'inden fazlası asgari ücretin altında. Bu işçilerin çoğunun çalışma izni yok. Gençler, yüzde doksanının yaşı 15-30 arası. Bu işçilerin yüzde 25'inin diploması var ancak kendi mesleğini icra edemediği için başka işlerde çalışıyor.

Suriyeli yatırımcılarla ilgili bir araştırmalarından da söz ediyor. Türkiye'ye gelip yatırım yapmak istediklerinde maalesef çok büyük bir bürokrasiyle karşı karşıya kaldıklarını belirtiyor. Bunu sadece şirket kuruluşunda değil, ruhsat almada ve işlerini takipte de yaşadıklarını söylüyor. “Çok basit bir örnek vereyim” diyor Hawasli, “Benim bir yakınım ABD'den geldi ve burada yatırım yapmak istedi; bir taşınmaz almak istedi. Parasını yurt dışından getirecekti. Bankada hesap açmak istedi ama açamadı.”

Hawasli, yükselen yabancı karşıtlığının yatırımcıları da etkilediğine ise şöyle işaret ediyor: “Toplumdaki yabancı karşıtlığı sadece işçileri değil aynı şekilde yatırımcıları da etkiliyor. Sadece Suriyeli yatırımcıları değil. Onlar belki biraz alıştılar toplumdaki bu tepkilere ama diğer Arap ülkelerinden gelenler de benzer tepki görüyorlar. Bu da yatırımlarını Türkiye'ye getirmelerini engelliyor, başka alternatif aramaya bakıyorlar.”

Devletin Suriyelileri ve Arapları kayırdığına dair propagandanın ürettiği güvensizlik de Hawasli'ye göre yatırımcıları caydırıcı bir etki yapıyor:

Şöyle bir bakış da var: Özellikle Arap bir zengin görüldüğünde, Türk Devleti buna çok kolaylık sağlıyor ve onlara yardımda bulunduğu için onlar çok varlıklı oluyorlar. Bunun sonucunda özellikle Araplar halk tarafından nefretle karşılandıkları için güvensizlik hissedip başka alternatifler aramak zorunda hissediyorlar. Buradaki yatırımlarını iptal edip veya hiç

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

yapmayıp başka bir ülkeye taşınmayı düşünüyorlar.

Bu görüşmeye davet edildiğim zaman birçok yatırımcı arkadaşla bilgi verdim ve davet ettim. Onlar da sitemli bir şekilde şundan şikâyet ettiler: Biz aslında yıllardır Türkiye’deyiz ve yıllardır ticaretimizle ve yaptığımız yatırımlarla ilgili olarak devletten beklediğimiz ilgiyi görmedik. Şimdiye kadar bize kimse ‘ne yapıyorsunuz, yaşadığımız bir sıkıntı var mı burada, işleriniz nasıl gidiyor?’ diye sormadı. Bu mesajı size iletmemi istediler, gerekli yerlere ulaştırmanız için...

Biz bu sorunları sürekli konuşuyoruz, yıllardır hemen hemen aynı şeyleri anlatıyoruz. Maalesef bu sorunlar artık kronik hâle gelmeye başladı ve bu sorunları çözemiyoruz. Eğer bu sorunları çözeceksek, gerçekten ciddiye alıp çözmemiz gerekiyor. Yoksa zamanla daha kronik hâle gelecek ve çıkmaza girecek.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Arap yatırımcıları çekecek turizm bölgeleri ve mahalleler kurulabilir”

Kinda Hawasli’nin yetkililere bir de önerisi var:

Tavsiye ve önerilere gelince, devlete şöyle bir önerim var: Yabancı yatırımcılarla ilgili sorunları en fazla yabancıların yoğun olduğu illerde yaşıyoruz, pek çok insan iş için İstanbul’a geliyor. Bazı sınırlarında da bu sorunları görebiliyoruz. Şöyle bir çözüm önerimiz olabilir, devlet bu iş insanlarına şöyle bir öneride bulunabilir: Siz şu illere, özellikle gelişmekte olan illere giderseniz size şu tür kolaylıklar sağlayacağız, şurada vergi muafiyeti olacak gibi. Sadece işçileri değil işverenleri değil işçileri de buraya taşıyabilirsiniz, çalışma izni almada şu tür kolaylıklar sağlayabiliriz. Orada onlara daha fazla kolaylık sağlanacaktır gibi öneriler olabilir. Böylece hem o illere doğru yatırımların kaydırılması mümkün olabilir hem de iki toplum arasında yaşanan çatışmaları da azaltabiliriz. Mesela turizm bölgelerinde Arap mahallesi kurabiliriz, birçok ülkede Çin mahallesi veya Türk mahallesi oluyor. Burada da Arap yatırımcıları bir mahalleye çekip, hem turizm için (lokanta olabilir, mağaza olabilir) hem de iş için böyle mahalleler oluşturabiliriz. Böylece turizm bölgelerini ya da diğer bölgeleri canlandırmak mümkün olabilir.

“Suriye’nin kuzeyindeki ihracat Türkiye üzerinden olacak ve o bölge dünyaya Türkiye üzerinden açılacak”

Yaşanan olumsuzlukların ortaya çıkardığı yeni durumun Türkiye ve Suriye için ortak fayda sağlayacak bir zenginleşme potansiyeli taşıdığına işaret eden Hawasli, geleceğe yönelik olarak şu tespitlerde

bulunuyor:

Suriye'nin kuzeyinde biliyorsunuz çok güvenli bölge bulunuyor; sadece Türkiye'nin kontrolündeki bölgeler var. O bölgelerde altyapının geliştirilmesi ve yeniden yapılanmasıyla Suriyeli yatırımcıları, aynı şekilde Türk yatırımcıları da oraya çekebiliriz. Böylece Türkiye'de bulunan Suriyelileri de oraya dönmeye ikna edebiliriz. Orada da tecrübe sahibi olanlar var; Türkiye'de bulunan kişileri de oraya dönmeye ikna edebiliriz. Bu sadece yatırım ve geri dönme için değil, aynı şekilde ileride oradaki sanayi bölgelerinin altyapısı oluşturulduktan ve geliştikten sonrası için de önemli. Oradaki ihracat zaten Türkiye üzerinden yapılacak ve o bölge dünyaya Türkiye üzerinden açılacak. Bu, hem Türkiye hem de Suriye için faydalı olacak ve oradaki bölgede Türkiye ve Suriye'nin iş birliğinden dolayı iki ülke birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı olacak.

“Türkiye’ye geldim, yatırım yapmak istedim. Şirket kurdum. Çalışma izni almadan iş yapamıyorum. Çalışma izni istiyorum ama verilmiyor.”

Abdülvahap Heskali, Mali müşavir

Odak Görüşme: Proje ekibi

Abdülvahap Heskali'nin dile getirdiği sorunlar, Türkiye'deki bürokratik işleyişin ve mevzuattaki kısıtlamaların, ülkeyi mahrum bıraktığı iktisadî girişimlerle ilgili önemli bilgiler içeriyor.

“Çalıştığım kişiler yatırımcılar, yaptığımız işte çok sıkıntılarla karşılaşılıyor” diyor Heskali, “Hem devletten dolayı hem sokaktan dolayı hem insanlardan hem de dolandırıcılardan dolayı.” Ve ekliyor:

Sana daire sattım diye imza atıyorlar ama daire yok. Örneğin bir yatırımcı 60 daire almış. Milyon dolarla çalışan yatırımcılar da oldu. SGK'ya çok ödeme yapıyorlar ama teşvik alamıyorlar. Lokanta açmak istiyorum, geliyor kuruluşa yapmaya, ruhsat almak için. Sıkıntı buradan başlıyor. Şirket kuruyoruz ama çalışma izni vermiyorlar. Diyor ki çalışma izni için 5 Türk çalışan gerekiyor. Diyor ki 800 bin liralık brüt satış yapmanız gerekiyor. Her şey belli ama Çalışma Bakanlığı bunu kabul etmiyor. Bu çok büyük bir sıkıntı ve bunu bir kriz gibi yaşıyoruz. Ben ayda 20-30 firma kuruyorum ama çalışma izni verilmiyor. Çok zarar edenler var, çok mahcup olanlar var. Bazıları iş yerinde tadilat yapmış, 100 bin dolar, 200 bin dolar harcamış, resmî kurumlar biz size ruhsat veremiyoruz, diye reddediyor. Her şey boşa gidiyor.

Son zamanlarda Suudi Arabistan ile ilişkilerde yaşanan olumsuzluklardan dolayı yaşanan sıkıntılar da ayrı bir sorun. “Yatırımcıların sayısı azaldı” diyor Heskali, “Hem sigortadan hem de

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

çalışma izninden dolayı sıkıntılar var. Kurumlar vergisi çok fazla, ‘kazancımızı devlet ile yüzde elli yüzde elli mi paylaşacağız?’ diyorlar.”

“Noteri bile ofise getiriyorum”

Abdülvahap Heskali'nin dile getirdiği sorunlar da ülkenin kendisini mahrum bıraktığı bir girişimciliğe ve onunla gelecek olan iktisadi kazanca işaret ediyor:

- *Ben Türkiye'ye geldim, yatırım yapmak istedim. Şirket kurdum. Şirket kurduktan sonra çalışma izni olmadan ben iş yapamıyorum. Çalışma izni istiyorum ama çalışma izni verilmiyor.*
- *Yeni bir firma kuracaksınız. Beş Türk ve 800.000 TL brüt satış, bunları yapmadan çalışma izni alamazsınız diyor. Ben de bunları yapabilmek için çalışma izni istiyorum. Çalışma iznini uzatmak için bunların istenmesi makul olabilir ama daha ilk baştan, en baştan çalışma izni alırken bunları isterseniz yanlış yapmış olursunuz.*
- *İsveç'te bir şirket kurdum, her şeyi internet üzerinden yaptım. Hiçbir yere gitmedim. Ben de herhangi bir yatırımcı geliyorsa şirket kurmak için bir vekâlet alıp her şeyi ben yapıyorum çünkü adam hiçbir yere gidemiyor, hiçbir şey yapamıyor, noteri bile ofise getiriyorum işlem yapsın diye. Yabancılar her şeylerini bırakıp buraya geldiler. Bunlara yetişebiliyorsa yetişiyorlar [Bürokratik engellerin ve diğer sorunların üstesinden gelebilmeyi kastediyor] yoksa kaybediyorlar.*

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

BİLGİ

Geçici koruma kimliği almış yabancılarda 800 bin TL satış kuralı bulunmuyor. İkamet izni ile iş yeri açanlara, iş yerlerinde 5 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çalıştırma, 100.000 TL ödenmiş sermaye veya 800 bin TL brüt ciro kistası bulunuyor. Burada bakanlık, iş yerinin gerçekten ticaret yapmak için mi kurulmuş yoksa çalışma izniyle birlikte ülkeden vatandaşlık alma amacı mı güdüyor, diye düşünüyor.

Çalışma Bakanlığı ilk şirket kuruluşunda bir ay içerisinde çalışma iznine başvurularda esneklik gösteriyor. Konuyla ilgili bir uzman, şirket kuruluşunu takiben hemen 100 bin sermayenin ödenmesini ve acilen çalışma iznine başvurulmasını öneriyor.

“Üç yıl içinde büyük yatırımcıları kaybettik. Çok basit bir biçimde, kimi zaman bir memurun ağzından çıkan bir kelimeyle”

Taha Elgazi, Yeminli Tercüman, Sığınmacı Hakları Platformu Üyesi

Odak Görüşme: Proje ekibi

Taha Elgazi'nin kişisel tecrübeleri, yaşadıkları ve şahit oldukları da diğer iş insanlarının anlattıklarını destekliyor. O da sosyal dışlanma ile bürokratik dışlamanın olumsuz sonuçlarına şöyle işaret ediyor:

Katar'dan bir arkadaşımız geldi, 700.000 dolarla gelmiş Türkiye'ye. Oradaki memurlar kişiye bakıyorlar, ilk soruları, 'Sen Arap mısın?'. Adam bu sorudan gerçekten irkildi. Yabancı yatırımcılarla ilgilenecek memurlara özel bir eğitim verilmesi gerekiyor. Başka ülkelerde bu uygulanıyor. Bazı yatırımcılar son üç yıl içinde Türkiye'den Gürcistan'a, Romanya'ya, Ukrayna'ya, Sırbistan'a taşınmaya başladı. Çünkü burada halkımızın ortamı, dışlanma duyguları onları da etkilemeye başladı. Bu nokta çok önemli. Gerçekten üç yıl içinde büyük yatırımcıları kaybettik biz bu ülkede. Çok basit bir biçimde, kimi zaman bir memurun sert yüzü sebebiyle veya bir memurun ağzından çıkan bir kelimeyle epeyce yatırımcı kaybettik maalesef.

“Tek masa” mümkün olabilir mi?

Taha Elgazi'nin dile getirdiği, “Acaba biz bu yatırımcıların işlemlerini tek bir yerde çözebilir miyiz?” sorusuyla çözüm için neler yapılması gerekenleri konuşuyoruz. “Suriye’de bu vardı otorite olarak ‘tek bir pencere’ ya da ‘tek masa’ diyelim” diyor Elgazi ve ekliyor:

Yabancı gelir ya da herhangi bir müşteri, vatandaş olsa da adam yatırımcı; adamın vakti bize göre çok önemli, çok değerli çünkü insanın işi var, görüşmeleri var. Adam bu daireden başka bir daireye gitmeye vakti yok. Yatırımcılar için, onlara mahsus bir birim, bir büro kuruyor. Bütün işlemlerini; ruhsatlar, Ticaret Odası vesaire hepsi aynı yerde bitiriyor, işlerini kolaylaştırıyor. Ama bizim yatırımcılara ne yapılıyor? Mesela bizim notere geliyor, ben bir yeminli tercüman olduğum için yanuma geliyor. Ancak ruhsat işi başka yerde, muhasebe işi başka yerde, belediye işi başka yerde, tapu işi başka yerde...

“İstanbul’a gelirken yatırımcının içinde bir korku var”

Yeminli tercüman olarak şahit olduğu durumlardan hareketle bir

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

öneri de yapıyor Elgazi:

Arap yatırımcılar nezdinde İstanbul artık güvenilmiyor. Adam Katar'dan, Kuveyt'ten, Suudi Arabistan'dan gelmeden önce içinde bir korku var, devletin kurumlarına tereddütlü yaklaşıyor ve diyor ki, "Hocam Ben İstanbul'a ilk adım attığımda bana bir avukat ayarla." Basit bir işi bile avukatla yürütüyor. Hakkı tabii ama bu korku neden geldi? Onlara özel bir sistem ayarlamamız gerekiyor.

"Yükümlülükler açısından Türklerle aynıyız ama haklar konusunda değil"

Yasir Elisa, Yayımcı

Odak Görüşme: Proje ekibi

Yasir Bey, Arapça çocuk hikâyeleri yayımlıyor. Onun iş kurması, pandeminin başlangıcına denk gelmiş. Bu yüzden de iktisadî girişimlerde bulunamamış, kazanç elde edememiş ama ödemeler devam etmiş. "Bu üç ay ben kendim kapatmadım, devlet bu yönde karar aldı. Ama maalesef bu vergileri tamamen ödemek zorunda kaldım" diyor ve şöyle devam ediyor:

İşe başlamamız pandeminin başlangıcı ile hemen hemen aynı zamana denk geldi. Suriyeliler birçok sorunla karşı karşıya kalıyorlar. Birincisi, yükümlülükler açısından Türklerle aynı yükümlülüklerle tabiler; ancak haklar açısından herhangi bir haktan yararlanamıyorlar. Buna örnek verecek olursak Suriyeliler; Türkler gibi vergi ödüyorlar, sigorta ödüyorlar yani Türklerin ödediği tüm vergileri biz de ödüyoruz ancak pandemide mesela bazı tazminatlar ve destekler çıkmıştı, onlardan ne kendim ne tanıdığım hiçbir Suriyeli yararlanamadı. Özellikle bazı vergiler açısından (tabii bunu sadece Suriyelilere değil Türklere de uyguluyorlar) örneğin stopaj vergisi gibi. En azından üç ay kapanma sürecinde iptal edilmeyorsa bile bir indirim yapılırdı. Çünkü ben kendim kapatmadım, devlet bu şekilde karar aldı ve herkese uygulanmak zorundaydı ama maalesef bu vergileri ödemek zorunda kaldık. Diğer vergiler de devam etti. Biz aslında başlangıçta iptal edilmesini istedik, olmadı. İptal edilmeyorsa indirim yapılırdı dedik, o da olmadı. Maalesef tüm vergileri ödemek zorunda kaldık.

Yasir Bey'in diğer bir şikâyeti ise uzun süren ve sonuçlanmayan bürokratik süreçlerle ilgili:

Başka bir sorun, aslında birçok işlemin uzun sürmesi. Hem Çalışma Bakanlığında hem Vergi Dairesinde hem Belediyede birçok yerde bir işleme başvuruda bulunuyoruz. Maalesef işlemler uzun süre alıyor. Örneğin ben kendi çalışanlarım için

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

çalışma izni başvurusunda bulundum, şu an bir buçuk ay oldu. Şu ana kadar bir cevap alamadım, adresimizi taşıdık 3 ay oldu, maalesef adresimiz hâlâ taşınmadı. Yine böyle işlemler maalesef çok uzun zaman alıyor. Bunlar genel olarak benim ve diğer Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar.

“Başkalarına vatandaşlık alabiliyorum ama kendim alamıyorum”

Rabi Rabi, Gayrimenkul Danışmanı

Odak Görüşme: Proje ekibi

Rabi Bey, gayrimenkul işinde çalışıyor. Üç yıldır bu işi yapıyor. Yurt dışından hatırı sayılır bir para transferi yapıldığından söz ediyor:

Biz bu işi yaparken Türkiye'ye katkımız çok. Üç yıl önce başvuruda bulundum çalışma izni almak için ama hâlâ alamadım. Vatandaşlık için de başvurmuştum. Şu ana kadar 40 yabancıya vatandaşlık aldık, çoğu Yemenli, Iraklı ve İranlı. Bu yolla Türkiye'ye yaklaşık 20 milyon dolar civarında para girdi. Başkalarına vatandaşlık alabiliyorum ama kendim alamıyorum.

Taleplerim, en başta çalışma izni edinmek. Türkiye'den aldığım geçici kimlikle seyahat edemiyorum. Mesela Türkiye içinde de mesela iş yapmam gerekiyor Trabzon'da, Antalya'da ama maalesef yol izin belgem olmadığı ve onunla da uğraşamayacağım için gidemiyorum.

Pandemide çalışmamak, para kazanmamak, destek alamamak ama ödemeleri yapmak zorunda bırakılmak: Ne kiraladığım yerin sahibi merhamet etti ne de devlet affetti

Rami Fahreddin, Spor Merkezi Sahibi

Odak Görüşme: Proje ekibi

“2020 yılı şubat ayında yeni bir iş kurdum ama kurduktan sonra malum pandemi başladı ve şu ana kadar epeyce vergi birikti. Bu vergileri ödeyemezsem maalesef iş yerini kapatmak zorundayım” diyor Rami Bey. Pandemi kısıtlamaları nedeniyle çalışmadığı ve kazancının olmadığı bu zamanların biriken vergi yükünden şöyle bahsediyor: “Pandemi sürecinde yaşadıklarımızdan dolayı af çıkarılmasına dair talebim var. Şu ana kadar hemen hemen 15.000 TL stopaj vergisi çıktı. Ne kiraladığım yerin sahibi merhamet etti ne de devlet affetti. Bundan mustaribim.”

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Bir milyon dolarlık ihracat yaptım. Sudan’da fabrika kurdum ama gidemiyorum, gidersem geri gelemem”

Mahmut Naso, Şirket Sahibi

Odak Görüşme: Proje ekibi

Mahmut Bey, ağırlıklı olarak Orta Doğu ve Arap ülkelerine ihracat yapan bir iş insanı. “Biz, 14 ülkeye ihracat yapıyoruz. Geçen sene 1 milyon dolarlık ihracat yaptım. Yarı mamul ürünler, kaplar, makineler ihraç ediyoruz. Büyük pazarımız Arabistan’dı. Depo açtım satış yapabiliyordum. Orada da sorun çıktı” diyor.

Onun da girişimini sınırlayan temel engel, statüsünden dolayı hareket ve işlem kapasitesinin sınırlı olması. Durumunu şöyle ifade ediyor:

Sudan’da da fabrika kurdum; Mısır’da, Libya’da, Kenya’da da kuracağım ama bir şansımız yok. Çünkü ben gidersem geri gelemem. O yüzden başkalarını gönderiyorum. Vergi, stopaj, her şeyi ödüyoruz. Geçen sene 100.000 TL ödedik. Çalışma izni de var, orada sıkıntı yok. Bir arkadaşımızda da var. Mısır’da büyük bir proje yapacağız, buradan malzeme göndereceğiz ama ben gidemiyorum. Gidemediğim için sıkıntı oluyor. Şimdi vatandaşlık için bir şansım var. Gidersem hiç olmayacak artık.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Gidemediği için kaçırdığı fırsatlardan söz ediyor Mahmut Bey, “Gidemediğim için oradaki arkadaş şimdi Çin’den almaya başladı malzemeyi” diyor; “Bu yüzden sıkıntımız sadece vatandaşlık. Eğer vatandaşlık alamazsam Avrupa’da bir ülke 200 bin dolara vatandaşlık veriyor. Yatırıp alacağım mecburen, çünkü gidebilmem gerekiyor. Çünkü yıllık 5-10 milyon dolarlık ihracat yapmamız gerekiyor.”

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı için başvuruda bulunmuş ve bekliyor. İşlemleri yapabilmesinde vatandaşlık almasının sağlayacağı kolaylıklardan da söz ediyor: “Ben Türk olarak gidersem Mısır’a örneğin, daha avantajlı ama Suriyeli olarak gidersem öyle değil.”

Neden gayrimenkul alıp vatandaş olmadığı sorulduğunda ise Türkiye’deki farklı bir uygulamadan söz ediyor. Türkiye’de diğer yabancı uyruklu kişilere tanınan bu haktan Suriyeliler yararlandırılmıyor. “Bu Suriyeliler için geçerli değil yoksa ben 250 bin dolarlık bir daire alıp vatandaş olabilirdim rahatlıkla.”

Gayrimenkul alımı yoluyla vatandaşlığın kazanılması nedir?

Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, en az 250 bin dolar veya karşılığı döviz ya da Türk lirası tutarında taşınmaz, tapu kayıtlarına 3 yıl satılmaması şerhi koyulmak şartıyla satın alan yabancılara Türk vatandaşlığına geçme hakkı veriyor.

Buna göre en az 250 bin Amerikan doları ya da karşılığı döviz veya Türk lirası tutarında taşınmazın peşin olarak satışının

vadedildiğine dair noterden düzenlenen sözleşmenin, 3 yıl süreyle devri ve terkinin yapılamayacağı taahhüdüyle tapu siciline şerh edilmesiyle de Türk vatandaşlığı kazanılabiliyor.

Yönetmelik gereği, projesi devam eden taşınmazı satın alan bir yabancı, 3 yıl süreyle konut üzerindeki haklarını devretmemeyi taahhüt ederse buna ilişkin sözleşmeyi notere ibraz ederek Türk vatandaşı olabiliyor.^[194]

Suriyeliler neden bu haktan yararlanamıyor?

6302 sayılı kanun ile değişik Tapu Kanunu'nun 35. maddesi, Bakanlar Kurulu Kararı ile ülkemizde taşınmaz edinebilecek 183 ülke vatandaşları ve edinim şartları belirlenerek 2012/12 (1734) sayılı genelge ile duyurulmuş. Buna göre Suriye vatandaşları şahısları adına ülkemizde taşınmaz edinemediklerinden, taşınmaz edinim yoluyla vatandaşlık başvurusu yapmaları da mümkün değil.^[195]

“Bir yatırımcı olarak Türkiye’de Körfez ve diğer Arap ülkeleri arasında bir köprü oluruz”

İbrahim Ali, Tekstilci

Odak Görüşme: Proje ekibi

İbrahim Ali, 50 yaşında, Türkiye vatandaşı, 7 yıl önce Türkiye’ye sığınmış. Laleli’de tekstil alanında çalışıyor, ihracat ithalat yapıyor. Dile getirdiği meseleler arasında kargo sorunu ilk sırada geliyor. Yurt dışına mal gönderirken bunun bazen bir ay kadar uzun bir zaman aldığından söz ediyor. Bu gecikme dolayısıyla mallar, sözleşme süresi içinde alıcının eline geçmediğinde iade edildiği bir örnekten söz ediyor. Müşterinin eline ulaşması gereken mallar, öngörülen zamandan bir ay sonra ulaştınca müşteri kabul etmiyor ve mallar tekrar Türkiye’ye iade ediliyor.

Söz konusu olayda İbrahim Bey, kargonun Türkiye’den çıkış ödemelerini ve iade ödemelerini de kendisi yapmış ancak mallar da elinde kalmış. Özel kargo firmaları ile göndermenin çok pahalı olduğuna işaret ediyor ve “Rahat ve ucuz bir şekilde mallarımızı ulaştırabilmemiz için devletin kurumlarından, tüm yetkili kurumlardan talebimiz; dış ticarete çalışanlar için kargo konusunda daha kolay bir yol bulmalarıdır” diyor.

Bürokratik kurumlara gittiğinde gördüğü muameleden o da şikâyet ediyor. “Ben burada ticaret yapıyorum, bu ülkeye para kazandırıyorum, karşısındakinin bir insan olduğunu unutmasa, duygularını katmasa ve yatırımcının yüzüne baksa iyi olur” diyor.

¹⁹⁴ Bkz. s. 37.

¹⁹⁵ Bkz. s. 37.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İbrahim Ali'nin ifadelerinden anlıyoruz ki bir zorunluluk gereği geldiği halde bugün yaşadığı bütün sıkıntılara rağmen Türkiye'de kalmak onun için bir tercih. Hem bu tercihin sebeplerini hem de yapılabileceklerle ilişkin görüşlerini şöyle özetliyor İbrahim Ali:

İlk Türkiye'yi seçtik. Başka ülkeye gitmedik çünkü coğrafyamız yakın, kültürümüz aynı ve kültür müşterekliği var. Biz kardeş olarak bu ülkede yaşamak istiyoruz, bizi burada yabancı görmesinler. Burada yatırımcı olarak, bir iş adamı olarak sadece ekonomik katkımızla mevcut değiliz. Biz aynı zamanda Türkiye'de Körfez ve diğer Arap ülkeleri arasında bir köprü oluruz. Ayrımcılık yapılırsa bu köprü kırılır. Bizleri kaybetmeyin, el ele çalışalım, birlikte çalışalım ve sonuçta ülkemiz için, vatanımız için, milletimiz için, hep beraber faydalı olalım.

Bir iş adamı, bir iş ortağı olduğumuz hâlde bize yeterince güven duyulmuyor; farklı farklı taleplerde bulunuyorlar” diye bir şikâyetini dile getiriyor ama yapıcı bir değerlendirmeye tamamlıyor sözlerini: “Bunlar çözülsün çok iyi olur, biz Müslümanız, bu ülkeyi seviyoruz, bu ülkede kardeşçe yaşamak istiyoruz, birlikte el ele. İnşallah bu ülkeye, bu vatana, bu topraklara faydamız olur.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

“Müzik gibi bir uluslararası dil varken ondan faydalanmamız gerekir”

Salih Muhtar, Müzik Merkezi Sahibi

Odak Görüşme: Proje ekibi

Salih Muhtar, İstanbul Esenyurt ilçesinde ikamet ediyor. Beş yıl önce ailesiyle birlikte Türkiye'ye sığınmış. Suriye'de müzik öğretmenliği yapmış. Bir sanatçı olarak aynı zamanda Suriye Sanatçılar Sendikası ile Lübnan Sanatçılar Sendikası üyesi olmuş.

Şimdi Esenyurt'ta bir müzik eğitim merkezi açmış ve bu merkezde hem Suriyeli hem de Türk gençlere müzik ve enstrümanları eğitimi vermeye başlamış. Suriye'deki evini, mülkünü, hepsini satıp bu projesine aktarmış. Ancak dört yıldır devam ettirdiği ve 90 bin dolarlık bir yatırım yaptığı bu projeyi pandemi vurmuş.

Ancak sadece pandemi döneminde ciddi zarar görmekten ibaret değil onun sorunu. İfade ettiği başka sorunlar da var; özellikle de idari sıkıntılar. Bu yüzden de başka bir yere taşınmayı düşünüyor. Ancak merkezi taşımak Salih Bey için hem maddi hem de idari bakımdan ayrı ve büyük bir sorun. “Şöyle düşünüyorum” diyor;

Mademki benim merkezim yıllardır aktif ve ruhsatlı, tüm devlet kurumlarından gerekli izinleri almışım. O hâlde bu merkezi başka bir ilçeye, başka bir mahalleye veya başka bir sokağa taşımak istediğimde neden bütün evrak işlemlerini,

vergisi, stopajı, belediye işlemlerini baştan başlayarak yeniden yapmak zorundayım? Bu benim üzerime bir yük.

İkinci olarak başka bir sıkıntısı ve bununla bağlantılı başka bir talebi de şu:

Hem Suriyeli sanatçılar hem de Türk sanatçılar olarak bir araya gelip toplumumuzda müzik ve sanat alanında birlikte faaliyetler yapabileseydik.

Salih Muhtar, yıllardır bu konuda bir şeyler yapmak istiyor ama maalesef yıllardır bu konuda herhangi bir eylem, herhangi bir proje söz konusu olamamış. “Keşke” diyor;

Belediye tarafından, Kaymakamlık tarafından ortak müşterek projeler, programlar yapılırsa ve bu iki toplum arasındaki bazı soğuklukları giderse. Müzik, evrensel bir dil; herkes bu dili anlar. Suriyeli olsan da Türk olsan da herkes bu dili kullanır. Müzik gibi bir uluslararası dil varken ondan faydalanmamız gerekir; bu dil aracılığıyla iki toplumu entegrasyon noktasına getirebiliriz.

Bu bağlamda, geçici eğitim merkezlerinde gönüllü eğiticilik yaparken edindiği gözlemlere dayalı bir talebini de şöyle dile getiriyor:

Okullarda bazı öğrenciler gerçekten sanat ve müziğe yatkınlar. Bu çocuklara destek olmaya yönelik projeler gerekiyor. Bizim eğitim sistemimizde maalesef bir yanlış anlayış var. Öğrencilerimizi doktor, mühendis ya da şu an hayatımızda olan alanlardan bir mesleğe yönlendirmeye çalışıyoruz. Oysa bazı öğrenciler müziğe, sanata çok daha yatkın, çok daha meyilli. Biz bu öğrenciler için güzel bir ortam, bir sistem oluşturabilirsek çok iyi olur.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

F) Değerlendirme ve Öneriler

F) Değerlendirme ve Öneriler

Dünyanın en mutlu, ahlaklı, barışçı halklarının yaşadığı ülkeler; ferdin en geniş hareket alanına sahip olduğu, idarî gücün etkisinin en düşük düzeye indiği, vergilerin en hafif ve adil biçimde dağıtıldığı, ticaretin ve ticarî ortaklıklar kurma hakkının en az kısıtlandığı, iş gücü ve sermayenin hareket özgürlüğüne müdahalenin en az yapıldığı, insanların kendi doğal eğilimlerine en uygun hareket edebilme özgürlüğüne sahip olduğu ülkelerdir.

Frédéric Bastiat
(1801-1850)

Belki on yıllar sonra yakıcılığı konusunda tüm dünyanın aynı hisleri duyacağı bir savaş yaşanıyor, hemen sınırımızda. On birinci yılına giren Suriye İç Savaşı'nın siyasal boyutları bir tarafta dursun, sosyal ve ekonomik olarak komşu ülkeler ve çeşitli Avrupa ülkeleri dışında Türkiye'de de birtakım sonuçları ortaya çıktı.

Bu sonuçların olumlu olmasını sağlamak, olumsuzlukları geriletip ortak refahın ürünlerini almak ise göçün nasıl yönetildiğine bağlı. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin çok boyutlu bir göç politikası ve krizleri çözmeye yönelik önlemlerden ziyade, kalıcı ve uzun vadeli entegre programlara dayalı bir göç yönetimine ihtiyacı var. Göçün sosyal ve hukukî boyutlarıyla insanî boyutunu, güvenlik boyutuyla hak boyutunu birbirinden ayırmayan entegre bir göç yönetiminin tesis edilmesi, Anadolu'nun kadim kucak açma geleneğine ve insan haklarına olduğu kadar yukarıda "sınır aşan sulara" benzetilen göçle gelen zenginlik ve refaktan ülkenin çok daha fazla yararlanabilmesine de kapı aralanması anlamına gelir.

Göç yönetiminin bir parçası da (diğer bütün unsurlarıyla beraber) göçün iktisadî yönetimidir. Türkiye, yanı başındaki dehşet verici

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

bir felaket anında tarihî değeri olan doğru bir adımla Suriyeli sığınmacılara kapılarını açtı ve onların güvenli bir limanda yeniden hayatlarını kurmaları için bir yaşam alanı sundu. Sığınmacıları; gayriinsanî koşullarda sonu belirsiz biçimde yıllarca kamplarda tutmaya çalışmak yerine onların geniş toplumla bütünleşerek kendi ayaklarının üzerinde durması için onlara fırsat sundu. O günden bu yana, dört milyon civarındaki Suriyeli göçmen veya sığınmacı, kendi çabalarıyla kendi hayatını sürdürüyor ve kamu kaynaklarına yük olmadan geçimini kendisi sağlıyor.

Ancak Türkiye, bütün siyasî mülahazaların ötesinde değerli olan bu tarihî duruşu, aynı zamanda sosyal uyumun en önemli sacayaklarından biri olan göçün iktisadî yönetimiyle taçlandırmayı henüz başarabilmiş değil. Bu alanda köklü bir perspektif değişimine, çalışma hayatının rasyonelleştirilmesinden yatırımları özendirici uygulamalara kadar sadece göçmen ve sığınmacıları değil kayıt dışılık örneğinde olduğu gibi tüm toplumu ilgilendiren konularda adımlar atmaya ihtiyaç var. Bu kapsamda Türkiye'nin iktisadî hayatına dâhil olan göçmen ve sığınmacıların nitelikli olan ve olmayan emeğini değerlendirebilmelerinin optimal koşullarının oluşturulması, meslek erbabı ile akademisyenlerin ve sanayi alanında nitelikli insanların ülke ekonomisine kazandırılması için stratejiler belirlenmesi, girişimcilerin önündeki engellerin kaldırılması, tarihin hızlanarak aktığı bir çağda tüm iktisadî aktörlerin akışkanlığının mümkün hâle getirilmesi, onların karar alma ile uygulama, seyahat ve sözleşme serbestilerinin sağlanması hayati bir gerekliliği ifade ediyor. Bunları hayata geçirmek hem sığınmacıların yaşam kalitesini hem de ülkenin ekonomik performansını olumlu yönde değiştirecek bir dönüşümün zemini olabilir.

Bu büyük sosyal dönüşümün Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'daki ekonomik değişimi Suriyeli girişimciler üzerinden incelediğimiz çalışma bir göçmenin, yerliye nazaran hayatta kalmak adına neyi nasıl üretmek zorunda olduğunu ortaya koyuyor. Onun kendisi ve ailesi için hayatını yeniden kurmak için ihtiyaç duyduklarının tümüne, ülkenin ekonomik ve kültürel zenginleşmesi için yapılması gerekenlere de işaret ediyor.

Sermaye, girişim kültürü, know-how ve deneyim taşıyorlar; istihdam sağlıyorlar

“Ülkemizde başta Suriyeliler olmak üzere göçmenlerin devlete ve topluma yük olduğuna ilişkin yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Oysa araştırma bulguları, bu kanaatin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre göçmen girişimciler, ülkelerinden Türkiye'ye sermaye, girişim kültürü, know-how ve belli bir deneyim taşımaktadırlar. Girişimciler, bununla Türkiye'de istihdam imkânı sağlamakta ve ekonomik değer üretmektedirler.”^[196]

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

İstanbul ekonomisinde Suriyeli girişimcilerle ilgili yapılan bu çalışma, Türkiye'nin muazzam bir potansiyelden çok az istifade edebildiğini, onun aktüel hâle gelmesini geciktirici, önleyici ve hatta caydırıcı uygulamaların devreye sokulduğunu gösteriyor. Aynı zamanda engellerin kaldırılması durumunda, bu potansiyelin nasıl hızla kendisini açığa çıkarabildiğine de işaret ediyor. Bu yönüyle İstanbul ekonomisinde Suriyeli girişimcilerle ilgili değerlendirmelerle aşağıda dile getirilen öneriler, Türkiye ekonomisinde yapılması gerekenler açısından da genelleştirilebilir bir nitelik taşıyor.

Yetişmiş insan gücünün vasıflı olduğu alanda mesleğini icra etmesini önleyici düzenlemelerin onları vasıfsız duruma getirmesi ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaya zorlaması, İstanbul ve ülke adına iyi işlemeyen bir uyum sürecine olduğu kadar iktisadî rasyonaliteye aykırı bir dizi çalışma, emek ve teşebbüs sınırlamasıyla maruz kalan bir refah kaybına da işaret ediyor. İş bölümü ve uzmanlaşmanın gereğine aykırı biçimde sektörler katkı verecek yetenekli insanların daha az üretken olabilecekleri işlerde veya marjinal sektörlerde çalışmaları ve bu kısıtlamalar nedeniyle bir kısmının başka ülkelere gitmeleri, insanî maliyetinin ötesinde iktisadî anlamda da toplam fayda açısından bir değer kaybını ifade ediyor. Bu bağlamda piyasa ekonomisinin ilkelerine aykırı kısıtlamalara son verilmesi, nitelikli iş gücünü ülke ekonomisine kazandırmak için süreçlerin kısaltılması veya özel uygulamaların yapılması gerekiyor.

Kısıtlamaları kaldırmann ekonomik büyümeyle bağlantısı

“Gittikçe artan sayıda araştırma, mülteciler için uygun istihdam imkânları ve girişimciler için de sıcak bir ortam sağlamanın ev sahibi ülkede; ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu gösteriyor. Bu tür kısıtlamalar binlerce şirketi kayıt dışı istihdama sevk ederken hükümet için vergi geliri kaybına neden oluyor ve kayıtlı çalışan işletmelerde de gücenciklik doğuruyor.”^[197]

Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak atılması gereken adımların, sosyal ve siyasî bir dizi sınırlayıcı faktörle kısıtlı olduğu doğrudur. Ancak ampirik çalışmalar, uluslararası göçlerin ev sahibi ülkelerde istihdam ve kamu maliyesine yük getirdiğine dair kanıt olmadığını hatta orta ve uzun vadede olumlu yansımaları olduğunu, göçmenlerin ekonomik hayata katılım kanallarının geniş ve mevzuatın özgür olduğu ülkelerin, kısıtlayıcı ve haklardan mahrum olan ülkelere göre sosyal uyum ve ekonomik refaha da daha yakın olduğuna işaret ediyor. Evrensel bir gerçeği ifade ettiği kadar Türkiye için de geçerli olan bu zemine dayalı bir kamu politikasının tercih edilmesinin, kısa vadede göçmen karşıtı tepkileri beraberinde getirirse bile, sadece ahlaken değil, pratik olarak ve somut maddi fayda açısından da tercih

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁹⁷ Erdoğan, M. M., Kirişçi, K., & Uysal, G. (2021). Improving Syrian Refugee Inclusion in the Turkish Economy. *World Refugee & Migration Council Research Report*. s. 33.

edilmesi gerektiğini gösteriyor.

Kuşkusuz bu politikaların uygulanmasının doğru bilgilendirme, iletişim ve kamusal ikna gibi boyutları da var. Bu noktadaki avantaj, bizatili sığınmacılarla ilgili realitenin buna destek anlamını taşıması. Başka bir ifadeyle sığınmacılarla ilgili durumu ve ekonominin gerçeklerini artıları ve eksileriyle ama temel boyutlarıyla ortaya koymanın birçok faydası vardır. Muhtemel tepkileri aşarak doğru politikaları uygulamak isteyen bir siyasî yapıcıya da ilave bir ikna çabası olmaksızın destek olması beklenecek en önemli faydadır.

Bu çerçevede göçmen ve sığınmacıların geldikleri ülkeye çok boyutlu etkilerini ortaya koymak için öncelikle ilgili literatürlerden hareketle “onlar bizim işimizi alıyorlar” veya “ücretleri düşürüyorlar” gibi kaygıların geçerliliğini sorgulamayı gerektiriyor. Sığınmacıların gelişiyile birlikte sınır illerinde kiralara yükseldiği, örneğin Gaziantep’te ayakkabı imalatı yapan bir grup insanın işini kaybettiği gibi ilk aşamada kısa vadeli ve görülebilen etkilerin yanında, yeni gelenlerle büyüyen pastayı ve işini kaybedenler de dâhil pek çok kişi için daha geniş bir istihdam ihtiyacının ortaya çıktığı tespit edilebilir. Bastiat’ın yukarıda yer verilen “görünen ve görünmeyen ayrımı”^[198] örneğinde teoriden ve TÜİK’in sınır illerinde fiyatların düşme eğiliminde olduğu verisinden hareketle araştırma ve verilerden yararlanarak bu ortaya koyulabilir. Bu çerçevede Türkiye’nin de ekonomiye ilişkin bu evrensel gerçekten veya kuraldan bağımsız olmadığı söylenmelidir. Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların da ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere, çok boyutlu bir katkı potansiyeline sahip oldukları ve hâlihazırda bunu bir ölçüde aktüel hâle getirecek, kapsamlı ve başarılı bir göç yönetimine geçilmesi halinde ülkenin kendi kendisine koyduğu kısıtlamaları kaldırmasıyla iktisadi anlamda çok daha büyük boyutlara ulaşılacağı vurgulanmalıdır.

Göçmenlerin bir taraftan çalışmaya başlamaları diğer taraftan şirket sayılarının artması aynı zamanda üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunmaları vergi gelirlerini artırma potansiyeline sahiptir. Hâlihazırda Suriye sermayeli kayıtlı şirket sayısı 7 bine yaklaşırken gayri resmî olarak 20 bini bulmuş durumda. Bu şirketler şu anda Türkiye’de yeni kurulan yabancı şirketlerin üçte birini oluşturuyor. Suriyeli girişimcilerin müteşebbis yönlerini kısıtlamak yerine teşvik edilmelerinin ülke için kazanç sağlayacağı muhakkaktır. Sığınmacılara yönelik olumsuz ön yargıların en fazla ekonomi üzerinden görünürlük kazandığını ve bunun ekonomik kriz dönemlerinde daha da yoğunlaştığı göz önüne alındığında, artan ön yargılara karşı kamu ve sivil toplum kuruluşlarının etkili bilgilendirme yapmasının ve kamuoyu oluşturmasının önemli bir ihtiyaç olduğu görülüyor.

Başarılı bir göç yönetimi ise bunun ötesine geçmeyi gerektiriyor. Birçok ülkedeki göç hareketlerinin kısa, orta ve uzun vadedeki

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

¹⁹⁸ Görünen; yeni gelenlerle beraber işini kaybeden bir grup işçinin varlığı ve ilk anda görünmeyen ise gelenlerin pastayı büyüttükleri ve yeni iş alanları ve imkânları oluşturdukları.

ekonomik etkileri incelendiğinde, kısa vadede kamuya bir ölçüde maliyeti olsa da ekonominin evrensel gereklerine uygun, ülkenin gelişme potansiyelini göz önüne alan stratejik hedefler ve politikalar belirlenmesi hâlinde uzun vadede refah sağlayıcı sonuçları alınıyor. Göçmenlerin buldukları ülkelerde kalıcı olabileceklerini düşünerek ekonomik hayata daha fazla nüfuz etmelerini ve bunu legal ve objektif bir zeminde yapmalarını kolaylaştıracak adımlar atmak, devletlerin hem ahlakî hem de ekonomik ve sosyal gerekçelerle takip etmeleri gereken bir yolu ifade ediyor. Zira meşru çalışma hakkı olmadan çalışan ve sisteme resmî olarak entegre olmamış iş gücü arzı, toplumdaki adalet duygusunu zedelerken, girişimcinin de yatırım yapmasını belirgin biçimde sınırlandırıyor.

Bu çerçevede daha somut olarak ifade etmek gerekirse, ekonomik hakların garanti altına alınması, tüm ekonomik aktörler bakımından üretkenliğin temel şartını ifade ediyor. Üretim düzeyini yükseltme potansiyeli olan göçten hem göçmenlerin hem de yerlilerin maksimum istifadesi, bu süreçte kolaylaştırıcı adımların atılmasına, sığınmacıların mülkiyet hakkı ile seyahat özgürlüğü, kredi, ortak iş yapma veya para transferleri gibi konularda yaşadıkları sıkıntılarının giderilmesine bağlı olduğunu gösteriyor. Sığınmacı iş gücünün çalışma hayatına girişini kolaylaştırmak, girişimin önündeki mevzuat, uygulama, ayrımcılık ve bilgi eksikliği gibi sebeplerle yaşanan kayıpları telafi etmek, özellikle bu raporun kaleme alındığı dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıları aşmak için önemli bir ekonomik kaynak akışının önünün açılması anlamına da geliyor. Bürokratik güçleştiriciler veya uluslararası yatırımcıya yönelik yanlış bir karşılama biçimi nedeniyle kaybedilen yatırımlara ilişkin kişisel tanıklıklar bile bu alanda mahrum kalınan iktisadî değerlerin büyüklüğü hakkında bilgi veriyor.

Türkiye ölçeğinde Suriyeli girişimci katkısı, özellikle sınır illerinde belirgin biçimde hissediliyor. Sığınmacılar; sermayelerini, hünelerlerini, geldikleri ülkedeki girişim tecrübelerini ve kimi zaman da çalışanlarıyla birlikte fabrikalarını da beraberlerinde getiriyorlar ve başta Orta Doğu ve Arap coğrafyası olmak üzere, dünyaya açılan yeni bir köprü işlevi görüyorlar. Ancak bunu, yukarıda ifade edilen kısıtlamalar ortamında ve dar alanda başarıyorlar. Mülkiyet, seyahat, bankacılık, ruhsat ve istihdam konularında sadece mevzuatın güçleştirici kuralları göz önüne alındığında dahi bugün resmî rakamlara yansıyan oranların ne kadar anlamlı bir başarıyı ifade ettiğini tespit edebiliriz. Sığınmacı sermayesi, tıpkı büyük sermaye lehine sağlanan avantajların belirlediği yapısal koşullarda kendi ayakları üzerinde durmayı ve büyümeyi başaran Anadolu sermayesi gibi olumsuz koşullara rağmen sergilediği sağlamlıkla, henüz kullanılmayan potansiyeline ilişkin önemli bir bilgi veriyor.

Türkiye'deki Suriyeli girişimciler için geçerli olan bu tespit, aynı şekilde İstanbul'daki Suriyeli girişimciler için de geçerli. Onlar da şehrin ekonomisine çoğu kez bankada hesap açma veya bir iş

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

görüşmesi yapmak için yakın bir ile gitmek için dahi izin almak zorunda olmalarına rağmen elde edilen bir başarıyı yansıtıyorlar. Kayıt içi rakamlar, şehrin yeni sakinlerinin ekonomiye katkıları konusunda bilgi veriyor. Ancak kayıt dışılığın işçiler ve diğer çalışanlar açısından buz dağının görünmeyen kısmını oluşturduğu hesaba katıldığında, gerçek katkının rakamsallaştırılabilir olandan çok daha yüksek olduğu tespit edilebilir. Bu tespit, reel olanı *hukuki* hâle getirmenin ülke ekonomisine (bu kapsamda vergi gelirlerine) ve normalleşmeye giden yolda yapılması gerekenlere de ışık tutuyor.

Öneriler

Yukarıdaki değerlendirme ve tespitler ışığında, daha somut ve spesifik olarak Suriyeli girişimcilerin sorunlarını çözmek için yapılması gerekenlere dair önerilere de yer vermek gerekir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Mülkiyet hakkına yönelik sınırlamaların kaldırılması, çalışma izni ve ruhsatların kolaylaştırılması, mevzuattaki kısıtlamaların ekonomik hayatın gerekleri doğrultusunda revize edilmesi, bürokratik işlemlerin basitleştirilmesi, sivil toplumdan ve kamu görevlilerinden gelen ayrımcı pratiklerin engellenmesi, girişimi sınırlayıcı düzenlemelere son verilmesi temel adımlara ilişkin önerileri oluşturuyor.

Bunların daha somut ve spesifik olarak karşılığı nedir ve hangi somut adımlar atılmalıdır? Bu kapsamda şu öneriler yapılabilir:

• Uluslararası girişimcilerin işini güçleştirici mevzuat hükümleri elenmeli

Türkiye'deki Suriyeli girişimcilerin gündelik hayatta yaşadıkları mevzuat kaynaklı sorunların çözülmesi için yapılacak çalışmalar, genel olarak bir mevzuat ıslahı anlamını da taşıyabilir. Suriyeli girişimcilerin yatırım ve diğer ekonomik faaliyetleri için ihtiyaç duydukları düzenlemelerle engelleyici mevzuat ve uygulamanın giderilmesi, tüm yabancı yatırımcılar açısından kolaylaştırıcı bir etki yapabilir.

Girişimcileri engelleyen ve kimi durumlarda yatırım kararından caydıracak ölçüde yıldırان ve yoran kurallar kaldırılmalı; bürokratik süreçler ve formaliteler azaltılmalı ve mevzuat iktisadi hayatın temel gerekleri doğrultusunda revize edilmelidir. Mevzuat sadeleştirilmeli, basitleştirilmeli, girişimi ve girişimcinin işini güçleştiren hukuka ve iktisadi hayatın gereklerine aykırı hükümlere yer verilmemelidir.

“Yapıcı adımların atılması, Türkiye’ye yeni yatırım fırsatlarının gerçekleşmesini sağlayacaktır”

“Suriyeli göçmen girişimcilerin karşılaştıkları sorunlara bakıldığında; devletin göçmen girişimcilere destek konusunda yetersiz kalması, hukuksal bilgi eksikliği, Suriyelilere bakış açısının basın dünyasında hep aynı yönde tasvir edilmesi en önemli problemlerendir.”^[199]

• Kayıtlı istihdam kolaylaştırılmalı

Kayıt dışı istihdam sadece hukukî değil aynı zamanda iktisadî bir durum olarak görülmeli ve kayıtlılık durumu ekonominin gereklerine ve *iktisadî rasyonaliteye rağmen* değil, *onunla birlikte* düşünülmelidir. Bu konuda başarılı ve yol gösterici uygulamalar var ve onlardan hareketle mevcut yüksek kayıt dışılık oranı iş birliği içinde geriletilir. Bu konu, pek çok değişkeni etkileyeceği kaygısıyla sorunlu olduğu herkesçe kabul edildiği hâlde dokunulmayan bir alan olarak kalmaya devam etmemelidir. Çalışma çağında olan sığınmacıların Türkiye ekonomi sistemine dâhil edilebilmesi için kayıtlı istihdam kolaylaştırılmalıdır.

İlham verici bir çalışma: İş Birliğiyle Kayıt İçi Hâle Getirme

SGK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kayıtlı istihdama geçiş programı kapsamında geçici koruma altındaki Suriyelilerin kayıtlı istihdama geçişi ile ilgili yapılan çalışma, devletin gelirini artırırken aynı zamanda işçileri ve işvereni de memnun edebilmenin mümkün olduğunu gösteriyor.^[200]

Genel olarak çalışma ve iş hayatıyla ilgili sorunların, özelde ise kayıt dışılık sorununun çözümü açısından atılabilecek bazı adımlar, ülke çapınca ciddi bir rahatlama sağlayabilir. Suriyelilerin kayıtlı çalışmasına yönelik birimler oluşturulması, Arapça yol gösterici bir dizi dokümanın hazırlanması, SGK’nın web sayfasının buna uygun hâle getirilmesi ve kurum bünyesinde bu amaçla görevlendirilen personelin destek vermesi sağlanmalıdır. Bunun finansmanında uluslararası kuruluşların desteği her zaman mümkündür.

SGK denetimlerinde, kurallara uygun olmayan durumların tespit edildiğinde cezai müeyyideden önce bilgilendirme yapılmalı ve örneğin kayıt dışı çalışana kayıt altına alması için işverene makul bir süre tanınmalıdır.

¹⁹⁹ Duman, E. Ş., & Özdemirci A. (2019). Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 629-656.

²⁰⁰ Bkz. s. 37.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

• Seyahat sınırlamaları kaldırılmalı

Genel olarak sığınmacıların, özel olarak da sığınmacı girişimcilerin iktisadî faaliyetlerini güçleştiren mevzuat hükümleri arasında, yurt içinde bir şehirden başka bir şehre gitmeyi, ulusal veya uluslararası bir iş görüşmesi yapmayı veya örneğin bir fuara katılmayı engelleyen düzenlemelere acilen son verilmelidir. Ülke içi ve dışı seyahat özgürlüğü kısıtlaması kaldırılmalıdır.

Seyahat sınırlamalarını kaldırmanın etkisi

“Yer değiştirme sorununun çözülmesi hem Suriyeli işçilerin kendilerine uygun iş bulma yeteneklerini geliştirmelerine katkı sağlar hem de işverenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet eder.”^[201]

• Yatırımcıya yurt içi ve yurt dışı seyahat kısıtlamaları kaldırılmalı

Geçici koruma altında yaşayan Suriyelilere geçici pasaport verilmelidir.

• İkamet sınırlamaları kaldırılmalı

Göçmenlerin hangi ilde ikamet aldılarsa o ilde ikamet etmeleri gerekiyor. Örneğin Kilis'te ikamet almış bir insanın İstanbul'da çalışması veya iş yeri açması yasak. Son zamanlarda başka ilde çalışma yapan Suriyelilerin çalışma izni başvurusu yaparak bir müddet sonra sigorta primlerini ödemelerini zamanında yapması durumunda, Göç İdaresinin bu kişilerin kimliklerini yaşadıkları şehre alması olumlu bir durum olmakla beraber, bir şehirde yaşayan göçmenlerin başka şehirde iş yeri açmasının önü açılmalıdır. İkamet izni, pasaportun geçerlilik süresine bağlı olmamalıdır. Girişimcilerin (ve diğer Suriyelilerin) ülke içinde ikamet edecekleri illeri iktisadî hayatın gerekleri belirlemeli, tüm ikamet sınırlamaları kaldırılmalıdır.^[202]

²⁰¹ Seyahat sınırlamalarının kaldırılması gereğine raporun 87. sayfasında daha geniş biçimde yer verilmiştir.

²⁰² Bu konuda tek istisnanın İstanbul olması gerektiği bazı bürokratlar tarafından sıkça dile getiriliyor ve eğer bu konudaki sınırlama kaldırılacak olursa tüm sığınmacıların İstanbul'a geleceği kaygısı dile getiriliyor. Ancak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için böyle bir ikamet yasağı söz konusu olmamasına rağmen tümünün İstanbul'a gelmedikleri gibi Suriyeliler de gelmeyecektir. İnsanların sadece ikamet izni verildi diye kurulu düzenlerini bozup çocuklarını okuldan alarak işlerinden ayrılıp İstanbul'a geleceğini düşünmek, bu anlamda hayatın doğal akışına aykırı görünüyor. Yine de nihai karar, sığınmacılarla ilgili bilimsel araştırmalarının sonucuna göre yeniden değerlendirilebilir.

• Yatırımcı teşvikleri vatandaş olmayan girişimcileri de kapsamalı

Sanayi bölgelerindeki büyük yatırımcılara ilk beş yıl sağlanan vergi muafiyeti Suriyeli girişimciler için de sağlanmalıdır. Kısa dönem ikamet izni olanlar iş kurmak için desteklenmelidir. Bu, hem ekonomiyi canlandırmaya katkı sağlar hem de refah seviyesini ve göçmenlerin hayat kalitesini artırır.

• Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çalıştırma zorunluluğu yeniden ele alınmalı

Girişimcilerin çalıştırdıkları her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan kişiye karşılık 5 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşını istihdam etme zorunluluğu, ciddi bir “ayak bağı” olarak belirginleşiyor. Konumuz açısından ağırlıklı olarak Arap müşteri için mal veya hizmet üreten ve bunun için beş personele ihtiyaç duyan küçük bir işletmenin (5 X 5) 25 kişi çalıştırmasını beklemek, çoğu kez faaliyeti imkânsızlaştırıyor veya kuralı ihlale zorluyor. İktisadî faaliyetin doğasına aykırı bir yaklaşımın ürünü olan; vatandaş olsun veya olmasın ülkedeki herkesin istihdamının ülke ekonomisine katkı anlamı taşıdığı görmeyen; istihdamı iktisadî rasyonaliteye aykırı biçimde genişletmeyi öngören ve tam da bu yönüyle girişimi engelleyen veya insanları iktisadî olmayan kararlar almaya zorlayarak etkenlik, verimlilik ve üretkenliğe zarar veren “5+1 Kuralı” iptal edilmelidir. Bir Suriyeliyi resmî olarak çalıştırmak için 5 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çalıştırma zorunluluğuna zaman geçirilmeksizin son verilmelidir. Ayrıca maksimum %10 Suriyeliyi istihdam edebilme sınırılması da kaldırılmalıdır.

• Yatırımları teşvik için etkili bilgilendirme sağlanmalı ve prosedürler basitleştirilmeli

Girişimcilere iş kurma ve yatırım süreçleri hakkında bilgi verilmeli, prosedürler kolaylaştırılmalı ve gerektiğinde kuralları izah edecek yeterli sayıda görevliye yer verilmelidir. Bu alanda Arapça bilgi, belge ve broşürle, etkili interaktif iletişim sağlanmalıdır. Bir yatırımcının, “Türkiye kanunu Arap yatırımcılara anlatılmıyor. O da sürekli devlet ve Arap yatırımcılar arasında boşluğa yol açıyor” şeklinde dile getirdiği sorunun çözümü, sadece bu konuda hizmet sunacak birimlerin ihdas edilmesidir. Tüm izin ve ruhsatlarla diğer düzenlemelerin tek bir merkezden yürütülmesini sağlamakla görevli birimleri işlevsel hâle getirmek veya potansiyel yatırımcının Türkiye’de yatırım yapmak istediğinde işlemlerini tek bir yerde görmesini mümkün kılacak “Tek Masa”^[203] gibi birimler faaliyete geçirilmelidir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

²⁰³ Bu öneriye raporun 107. sayfasında daha geniş biçimde yer verilmiştir.

“Göçmen girişimciler bilgi edinme, süreç, yasal prosedürler, hak ve yükümlülükler konusunda bilgilendirilmeli”

“KOSGEB aracılığıyla bilgi edinme merkezleri[nin] kurulması, online kaynakların geliştirilmesi, Arapça tercüman sağlanması, eğitim programları düzenlenmesi gibi çalışmalar [yapılmalıdır]. Yereldeki yöneticilerin, belediyelerin, derneklerin, oda ve birliklerin kendi ilçelerine/yerellerine yönelik çalışmalar yürütmesi için yasal sorumluluk ve bütçe tanımlamaları yapılmalıdır.”^[204]

• İktisadî ve ticarî kurum ve birliklere katılımları teşvik edilmeli

Bu konuda hem devlet ve yerel yönetimler hem de sanayi ve ticaret odaları tarafından atılabilecek adımlar var. Örneğin İTO bünyesinde bir “One-stop Office” kurulması mümkündür. Avukat, malî müşavir, vergi danışmanların yer aldığı, kurum ve kuruluşların merkezî hükûmetle irtibat noktası oluşturacak kişilerin orada görevlendirilmesi, girişimciler açısından paha biçilmez bir kapı, ülke ekonomisi için de sürekli girdi sağlayıcı bir kaynak olabilir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Göçmen girişimciler iktisadî etkinliklerini çeşitlendirmeleri için teşvik edilmeli

Göçmen girişimciler genel olarak şehirlerde küçük ve orta ölçekli işletmeler kurmuşlardır. Oysa Türkiye bir tarım ülkesi olup geniş çapta tarım arazileri bulunmaktadır. Göçmen girişimcilerin iktisadî etkinliğini çeşitlendirmek için onları tarım, hayvancılık ve hatta balıkçılık gibi tarımsal faaliyet alanlarına yönlendirmeye ilişkin politikaların ve teşviklerin geliştirilmesi önemlidir.^[205]

Arapça bilgileri ve iş ağları sayesinde Arap coğrafyası ile Türkiye arasında köprü rolü

“Göçmen girişimcilerin Türk iş ve ticaret adamlarıyla iletişim ve etkileşim yolunun açılması faydalı olacaktır. Bunun için yine girişimcilerin, İTO gibi ilgili kurumlara ve iş adamları derneklerine üyelikleri ile aktif katılımları teşvik edilebilir.”

• Mülk edinme hakkı güvence altına alınmalı

Türkiye’de iktisadî hayatın içinde yer alıp ta girişimci olup mülkiyet hakkına ve mülkiyetin rıza ile devri ilkesine ilişkin doğal bir hakkı engellemenin, insan haklarına aykırılığının yanında girişimi ciddi ölçüde baltaladığı göz önüne alınarak bu uygulamaya derhâl son verilmelidir.

²⁰⁴ Çakırcı Özeret, Y. (2017). İstanbul’da Girişimci Göçmenler. *Uluslararası Göç ve Toplumsal Uyum Araştırmaları Serisi*, 2. s. 16.

²⁰⁵ Çaha vd., Age., s. 170.

• Vatandaşlık statüsü kolaylaştırılmalı

Suriyeli girişimcilerin gözünden incelemelerin yapıldığı bu çalışmada sosyal uyum gereklerinin tesis edilmesi temel bir talep olarak belirginleşiyor. Ortalama 30 yıllık yaşamların 8 yılına yakını ve son dönemini geçiren insanların bağlandığı toprakların Türkiye olması, iş hayatında en verimli oldukları çağda düzenlerini burada kurması ve geçen sürede çocuk sahibi olmaları, aile kurmaları, ekonomi de dâhil olmak üzere sosyal birtakım sorunların çözümünde vatandaşlığın belirleyici olduğunu gösteriyor.

Uzun yıllar süren ikametlerin realiteye dönüştürdüğü bu durumu vatandaşlık gibi hukukî zemine bağlamak, sosyal entegrasyonu sağlamanın yanında ekonomik uyumu da kolaylaştırır. Vatandaşlık statüsü ile seyahat, bankacılık vb. alanlara sahip girişimciler, bütün bir Orta Doğu ve Arap coğrafyasıyla iktisadî ilişkilerin gelişmesinde de katalizör olacaktır.

Bu bağlamda vatandaşlık, yakın tarihlere kadar aynı ülkeyi paylaştığımız Suriyeli sığınmacılar için kolaylaştırılmalı; onu kazanma şartları ve sürecini kapsayan belirsizlik netleştirilmelidir. Özellikle firma sahiplerinin vatandaşlık işlemleri kolaylaştırılmalı ve hızlandırılmalıdır.

• 250 bin dolarlık yatırımla vatandaşlık edinme hakkında Suriyeliler de yararlanmalı

Suriyeli vatandaşların da diğer ülke vatandaşları gibi 250 bin dolar karşılığı vatandaşlık alabilmelerini yasaklayan, Türkiye’de yaşayarak hayatını ve işini burada kurup da yatırım yapmak isteyen bireyleri ciddi bir belirsizliğe iten bu düzenleme iptal edilmeli ve aynı yolla vatandaşlığın kazanılması Suriye kökenli bireyler için de mümkün hâle getirilmelidir.

• Vatandaş olan Suriyelilerin tapularına “el konabilir” şerhi düşmeye dair yeni düzenleme iptal edilmeli

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalarına rağmen çifte vatandaşlığa sahip Suriye kökenli bireylerin aldıkları gayrimenkullere “el konabilir” şerhi düşmeye ve onun alımı ile satımında Hazine ve Maliye Bakanlığında olur beklemeyle ilişkin Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünün 17.9.2021 tarihli kararı iptal edilmelidir.

Gerek evrensel hukuk ilkelerine ve gerekse de pozitif hukuka aykırı olup uyum sürecine de zarar veren bu tür düzenlemeler yapılmamalıdır. Kanunun başka ülke vatandaşlarına sağladığı avantaj, Geçici Koruma Kanunu’na göre ülkemizde yaşayan Suriyelilere de sağlanmalıdır.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

• Çalışma izni ve ruhsat almak kolaylaştırılmalı

Geçici koruma statüsü verilen kişilerin çalışma hakkı otomatik olarak devreye girmelidir. Belediye ruhsatı çalışma izni süresi ile sınırlı olmamalıdır. Bu süreçte çalışma izni ve çalışma izninin uzatılması ile ilgili kurallar yumuşatılmalıdır. Çalışma izninin reddetme kriterleri ve gerekçeleri somutlaştırılmalıdır. Aksi bir durum olmadıkça çalışma izinleri sürekli olmalıdır.

Çalışma izni şartı “mükellefiyet açmış” kişiden istenmemeli

Geçici koruma kimliğinde yabancılara has 9 ile başlayan T.C. kimlik numaraları veriliyor. Bu kişiler, yasalar karşısında birçok uygulamada eşit hâle gelmelerine, örneğin bu kimlik numarası ile vergi dairesinden kolayca mükellefiyet açtırılmasına rağmen belediyeler ve kaymakamlıklar çalışma izni istemektedir. Çalışma iznine ret gelmesi durumunda iş yeri sahipleri belediyeden ruhsat, kaymakamlıktan gıda belgesi gibi birçok belgeyi talep edemiyorlar. Bu yüzden geliştirilecek çözüm, mükellefiyet açmış kişiden çalışma izninin istenmemesi olabilir.

“Geçici Koruma statüsünün içeriği çalışma hakkını kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmeli, sığınmacılar ek bir çalışma izni almak durumunda bırakılmamalı”

“Zira mevcut düzenleme kayıt dışılığı teşvik etmekte ve yoğun bir emek sömürüsüne kapı aralamaktadır. Bu durum emek piyasasının en alt tabakasında yer alan vatandaşlarla yoksul Suriyeli sığınmacıları karşı karşıya getirmekte ve toplumsal barışa zarar vermektedir.

Suriyelilere çalışma izni verilmesine yönelik toplumsal destek an itibarıyla çok düşük olsa da böyle bir düzenlemenin getireceği faydalar kamuoyuyla paylaşılarak bu oranın yukarıya çekilmesi mümkündür.”^[206]

• Para transferi kolaylaştırılmalı

İhracat ithalat konusu da dâhil olmak üzere girişimcilerin para transferleri, evrensel hukuk normları kapsamında kolaylaştırılmalıdır.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

²⁰⁶ K. Morgül., O. Savaşkan., & B. Mutlu. (2021). *İstanbul'da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algı ve Tutumlar: Partizanlık, Yabancı Karşıtlığı, Tehdit Algıları ve Sosyal Temas*, TÜSES ve Heinrich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği, İstanbul.

- **Maliyetleri ağırlaştırıcı kurallar değiştirilmeli**

Ruhsatları almaya, yeni kurulan şirketlerle ilgili maliyetlere, şirketlerin tasfiyesine, ihracatı güçleştirici gümrük düzenlemelerine ve vergi yüküne ilişkin eleştiriler de göz önüne alınarak işlem ve zaman maliyetinin azaltılması sağlanmalıdır.

- **Ayrımcı ve ırkçı pratikler engellenmeli**

Ayrımcılık yasağı etkili biçimde uygulanmalıdır. Gerek sivil toplumdan ve gerekse de kamu görevlilerinden gelen (İşlemlerin geciktirilmesi, engellenmesi, haksız cezalar vs.) ihlal üretici yaklaşımlarla mücadele edilmelidir.

- **Vize işlemleri kolaylaştırılmalı**

Yatırım yapmak isteyen yabancıların vize alımı kolaylaştırılmalıdır. Körfez ülkelerinde ve yurt dışında yaşayan Suriyelilerin vize almak için büyük rakamlar ödemek zorunda kaldıkları şikâyetleri de göz önüne alınarak vize şartları ve uygulamaları hafifletilmelidir.

- **İhracat desteklerine erişim kolaylaştırılmalı**

Girişimcilerin, özellikle ihracat odaklı şirketlerin bu konuda desteğe erişimleri kolaylaştırılmalıdır. Bu konuda mevzuatın uygulanmasına ilişkin şikâyetler göz önüne alınmalıdır.

- **Uygulamadan kaynaklanan sorunlar çözülmeli**

Kamu görevlilerinin eylem ve işlemleri etkili biçimde denetlenmelidir. Özellikle haklarını kullanamamaktan kaynaklanan şikâyet edememe durumu da göz önüne alınarak olumsuz muamele ve hukuki olmayan taleplere ilişkin şikâyetler söz konusu olduğunda etkili inceleme ve soruşturma yürütülmelidir.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Kaynakça

Adigüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.

Aiyar, M. S., Barkbu, M. B. B., Batini, N., Berger, M. H., Detragiache, M. E., Dizioli, A., ... & Topalova, P. (2016). *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*. International Monetary Fund.

Ajluni, S., & Kawar, M. (2014). *The Impact of The Syrian Refugee Crisis on The Labour Market in Jordan: A Preliminary Analysis*. International Labour Organization.

Akbaş, S., & Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).

Akbulut, A. (2020). Türkiye Ekonomisinde Suriyeli Sığınmacıların Kayıt Dışı İstihdama Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 131-145.

Akcigit, U., Grigsby, J., & Nicholas, T. (2017). Immigration and the Rise of American Ingenuity. *American Economic Review*, 107(5), 327-31.

Akgündüz, Y., Van den Berg, M., & Hassink, W. (2015). The Impact of Refugee Crisis on Host Labor Markets: The Case of The Syrian Refugee Crisis in Turkey. IZA Discussion Papers 8841. *Institute for the Study of Labor (IZA)*.

Aktaş, R., Doğanay, M.M., Gökmen, Y., Gazibey, Y. ve Türen, U. (2015). *Sayısal Karar Verme Yöntemleri*. İstanbul:Beta Yayınevi

Aleksynska, M., & Peri, G. (2014). Isolating the Network Effect of Immigrants on Trade. *The World Economy*, 37(3), 434-455.

Alpaslan, B., Kayaoglu, A., Meckl, J., Naval, J., Vanore, M., & Ziesemer, T. H. (2021). Economic Effects of Remittances on Migrants' Country of Origin. *The Economic Geography of Cross-Border Migration*, 449-483.

Amnesty International. (2016). *No Safe Refuge: Asylum-seekers and Refugees Denied Effective Protection in Turkey*. Amnesty International. s. 29.

Anadolu Ajansı. (2018). Türk Vatandaşlığı Kanunu yönetmeliğinde değişiklik: Yabancılar, Tamamlanmamış Konut Projelerinde 250 Bin Dolar ya da Karşılığı Türk Lirası Tutarı Peşin Ödeyerek Aldıkları Devir Satış Sözleşmesini Notere İbraz Ederek Türk Vatandaşı Olabilecek. (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-vatandasligi-kanunu-yonetmeliginde-degisiklik/1332243>)

Anderson, S., & Platzer, M. (2006). *American Made*. Washington, DC: National Venture Capital Association.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Asik, G. (2017). Can Syrian Refugees Become Boon to Turkey's Economy? *Al-Monitor*. (<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/05/turkey-syria-can-refugees-become-opportunity-for-economy.html>)

Balkan, B., & Tumen, S. (2016). Immigration and Prices: Quasi-experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey. *Working Paper. TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)*

Barrett, A., & McCarthy, Y. (2007). Immigrants in a Booming Economy: Analysing Their Earnings and Welfare Dependence. *Labour*, 21(4-5), 789-808.

Betts, A., Bloom, L., Kaplan, J. D., & Omata, N. (2014). *Refugee Economies: Rethinking Popular Assumptions*. University of Oxford, Refugee Studies Centre.

Bianchi, S. M., Milkie, M. A., Sayer, L. C., & Robinson, J. P. (2000). Is Anyone Doing the Housework? Trends in the gender division of household labor. *Social forces*, 79(1), 191-228.

Bodvarsson, Ö., & Van den Berg, H. (2003). The Impact of Immigration on a Local Economy: The case of Dawson County, Nebraska. *Great Plains Research*, 291-309.

Borjas, G. J. (1995). The Economic Benefits from Immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 3-22.

Borjas, G. J. (2017). The Labor Supply of Undocumented Immigrants. *Labour Economics*, 46, 1-13.

Borjas, G. J., & Doran, K. B. (2012). The Collapse of the Soviet Union and the Productivity of American Mathematicians. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(3), 1143-1203.

Borjas, George J. (2019). *Labor Economics* (Ed. 8th). New York: McGraw Hill.

Boz, D. (2016). Dış Göçler Olgusu ve Etkisi: Türkiye-Suriye Üzerine Bir İnceleme. *Sosyoekonomik*, 24(30), 147-154.

Bratti, M., De Benedictis, L., & Santoni, G. (2014). On the Pro-trade Effects of Immigrants. *Review of World Economics*, 150(3), 557-594.

Braun, S., & Kvasnicka, M. (2014). Immigration and Structural change: Evidence from Post-war Germany. *Journal of International Economics*, 93(2), 253-269.

Briant, A., Combes, P. P., & Lafourcade, M. (2014). Product Complexity, Quality of Institutions and the Protrade effect of immigrants. *The World Economy*, 37(1), 63-85.

Brunello, G., Garibaldi, P., Wasmer, E., & Bassanini, A. (Eds.). (2007). *Education and Training in Europe* (Vol. 10).

Çaha, Ö., Çıtıpıtıoğlu, A., Adıgüzel, Y., Demir, A.D. ve Altınkoz, O. Aydın, S. (Ed.) (2020). İstanbul Göçmen Girişimci Araştırması. *Uluslararası Göç ve Mülteci Derneği (IMRA) Yayınları*, İstanbul.

Çakırer Özervet, Y. (2017). İstanbul'da Girişimci Göçmenler. *Uluslararası Göç ve Toplumsal Uyum Araştırmaları Serisi*, 2.

Çalışma İzinleri. (<https://www.csgb.gov.tr/media/63117/yabanciizin2019.pdf>)

Caplan, B. (2007). "Borjas, Wages, and Immigration: The Complete Story." *Econlib*. (https://www.econlib.org/archives/2007/03/borjas_wages_an.html).

Cebeci, A. (2017). Göçmen Emegi ve Sermaye Birikimine Etkileri: Suriyeli Sığınmacıların İstihdamı, Şanlıurfa Örneği. In *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş*

Bildiriler (pp. 61-72). Transnational Press London.

Ceritoglu, E., Yunculer, H. B. G., Torun, H., & Tumen, S. (2017). The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence From A Quasi-Experimental Design. *IZA Journal of Labor Policy*, 6(1), 1-28.

Chiswick, B. R. (1978). The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men. *Journal of Political Economy*, 86(5), 897-921.

Clark, J. R., Lawson, R., Nowrasteh, A., Powell, B., & Murphy, R. (2015). Does immigration impact Institutions? *Public Choice*, 163(3), 321-335.

Clemens, M. A. (2011). Economics and Emigration: Trillion-Dollar Bills on the Sidewalk?. *Journal of Economic perspectives*, 25(3), 83-106.

Clemens, M. A. (2013). The Effect of Foreign Labor on Native Employment: A Job-Specific Approach and Application to North Carolina Farms. *Center for Global Development, Working Paper*, (326).

Çoban, B. (2018). Türkiye'de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları. *Çalışma ve Toplum*, 56(1), 193-216.

Çiftçi, M. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Yerleşim Yeri Seçiminde İl İstihdam Olanaklarına ve Öncül Sığınmacılara Duyarlılık Mukayesesi 1. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 122-141.

Commodities Control. (<http://www.commoditiescontrol.com/commodity-market/dowjonescommoditiesnews/press-releasesamppgr-syrian-refugee-influx-spurs-turkeyaposs-economicgrowth>)

Cortes, P., & Tessada, J. (2009). Low-Skilled Immigration and the Labor Supply of Highly Educated Women. *Manuscript, University of Chicago*.

Corts, P., & Pan, J. (2013). Outsourcing Household Production: The demand for Foreign Domestic Helpers and Native Labor Supply in Hong Kong. *Journal of Labor Economics*, 31, 327371.

Dedeoğlu, S., Bayraktar, S. S., & Çetinkaya, Ö. (2019). Yoksulun Umudu Çocuk: Türkiye'de Suriyeli Tarım İşçisi Çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 63, 2585-2610.

Del Carpio, X. V., & Wagner, M. C. (2015). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market. *World Bank, Policy Research Working Paper*, (7402).

Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. Vadi Yayınları.

Demir, Ö. (1998). Piyasa Ekonomisinde İşlem Maliyetini Düşüren Kurumlar Olarak Hukuk, Ahlâk ve Din. *Liberal Düşünce*, (10)11, s. 98-105.

Diken, A., & Demirel, E. (2016). İşletmelerimizde Nitelikli İşgücü İhtiyacı ve Suriyeli Göçmen İş Görenlerin İşgücü Piyasasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi "Göç, Yoksulluk Ve İstihdam" Bildiriler Kitabı*, 51-61.

Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2017). A Strategic Approach to Global Financial Crisis in Banking Sector: A Critical Appraisal of Banking Strategies Using Fuzzy ANP And Fuzzy Topsis Methods. *International Journal of Sustainable Economies Management (IJSEM)*, 6(1), 1-21.

Doğan, N., Süleymanoğlu-Kürüm, R., Bekaroğlu, E.A., Cin, M. (2020). *İstanbul Göç Araştırması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (<https://www.ibb.istanbul/uploads/2021/5/istanbul-Goc-Arastirmasi-2020-05-06.pdf>)

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Duflo, E. (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic literature*, 50(4), 1051-79.

Duman, E. Ş., & Özdemirci A. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 629-656.

Duruel, M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.

Dustmann, C., & Fabbri, F. (2003). Language Proficiency and Labour Market Performance of Immigrants in the UK. *The Economic Journal*, 113(489), 695-717.

Dustmann, C., Schönberg, U., & Stuhler, J. (2017). Labor Supply Shocks, Native Wages, and the Adjustment of Local Employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(1), 435-483.

Edwards, R., & Ortega, F. (2017). The Economic Contribution of Unauthorized Workers: An Industry Analysis. *Regional Science and Urban Economics*, 67, 119-134.

Erdoğan, M. M., Kirişçi, K., & Uysal, G. (2021). Improving Syrian Refugee Inclusion in the Turkish Economy. *World Refugee & Migration Council Research Report*.

Erol, E., Akyol, A. E., Salman, C., Pınar, E., Gümüşcan, İ., Mısırlı, K. Y., ... & Mutlu, P. (2017). *Suriyeli Göçmen Emeği: İstanbul Tekstil Sektörü Araştırması*. Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul.

Esipova, N., Pugliese, A., Ray, J. (2018). More Than 750 Million Worldwide Wouldmigrate If They Could. *Washington DC:Gallup World*. (<https://news.gallup.com/poll/245255/750-million-worldwide-migrate.aspx>)

Esipova, N., Pugliese, A., ve Ray, J. (2020). "World Grows Less Accepting of Migrants." *Washington DC:Gallup World*. (news.gallup.com/poll/320678/world-grows-less-accepting-migrants.aspx)

Esipova, N., Ray, J. & Tsabutashvili, D. (2021). "Canada No. 1 for Migrants, U.S. In Sixth Place." *Washington DC:Gallup World*. (news.gallup.com/poll/320669/canada-migrants-sixth-place.aspx)

FEMISE, Syrian Refugees Boost Economic Growth in Turkey. (<https://www.femise.org/en/articles-en/syrian-refugees-boost-economic-growth-in-turkey/>)

Firat, H. (2017). Başbakan Yardımcısı: Hoşgörüyü elden bırakmayalım, *Hürriyet*. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yardimcisi-kaynak-kimsenin-suc-isleme-ozgurlugu-yoktur-40509701>)

Funkhouser, E., & Ramos, F. A. (1993). The Choice of Migration Destination: Dominican and Cuban Immigrants to the Mainland United States and Puerto Rico. *International Migration Review*, 27(3), 537-556.

Gaziantep Ticaret Odası. (2017). GTO Başkanı Hıdıroğlu "Birlikte Başaralım, Birlikte Kuralım." (<https://www.gto.org.tr/tr/haberler/gto-baskani-hidiroglu-ldquo-birlikte-basaralim-birlikte-kuralimrdquo-1145.html>)

Gibson, J., McKenzie, D., Rohorua, H., & Stillman, S. (2018). The Long-Term Impacts of International Migration: Evidence from a Lottery. *The World Bank Economic Review*, 32(1), 127-147.

Gnitz, A. (2012). The Labor Market Impact of Immigration: A Quasi-Experiment Exploiting Immigrant Location Rules in Germany. *Journal of Labor Economics*, 30(1), 175-213

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)

Göncü, S.C. (2019). *Türkiye’de Suriyeli Göçmen Girişimciliği: Bir Gömülü Teori Çalışması*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Gordon, I. R., Travers, T., & Whitehead, C. M. (2007). *The impact of Recent Immigration on the London Economy*. London School of Economics and Political Science.

Günaydın, A. (2020). Sekiz Yılda 450 Bin Suriyeli Çocuk Türkiye’de Doğdu, 110 Bini De Vatandaş Yapıldı. *Independent Türkçe*. (<https://www.indyurk.com/node/138016/haber/sekiz-y%C4%B1lda-450-bin-suriyeli-%C3%A7ocuk-t%C3%BCrkiyede-do%C4%9Fdu-110-bini-de-vatanda%C5%9F-yap%C4%B1ld%C4%B1>)

Haberler.com, Vural Çakır: Suriyeli Girişimcilerin Türkiye’ye Ekonomisine Yarım Milyonluk Yatırım Oldu. (<https://www.haberler.com/vural-cakir-suriyeli-girisimcilerin-turkiye-ye-10074178-haberi/>)

Hainmueller, J., & Hopkins, D. J. (2014). Public Attitudes Toward Immigration. *Annual Review of Political Science*, 17, 225-249.

HANSU, Gayrimenkul Edinimi ile Türk Vatandaşlığının İstisnai Olarak Kazanılması. (<https://hansu.av.tr/tr/gayrimenkul-edinimi-ile-turk-vatandasliginin-istisnai-olarak-kazanilmasi/>)

Hesson, T. (2021). “U.S. Border Arrests Top 1 million in Fiscal Year 2021 (www.reuters.com/world/americas/us-border-arrests-top-1-million-fiscal-year-2021-2021-06-25/);

Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home*. Penguin.

Hornung, E. (2014). Immigration and the Diffusion of Technology: The Huguenot Diaspora in Prussia. *American Economic Review*, 104(1), 84-122.

Hunt, J., & Gauthier-Loiselle, M. (2010). How Much Does Immigration Boost Innovation?. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2(2), 31-56.

İlgazi, A. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkileri: Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği. *EconHarran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(4), 93-123.

Im Beruf gut integriert- und plötzlich abgeschoben (2018) *Der Tagespiegel*. (<https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/arbeitsmarkt-fuer-fluechtlinge-im-beruf-gut-integriert-und-ploetzlich-abgeschoben/22863354.html>)

IMF. Turkey. (<https://www.imf.org/en/Countries/TUR>)

International Labor Organization. (2016). *Suriyeli İşçi, İşveren ve Girişimcilerin İşgücü Piyasasında Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Çalıştayı Genel Değerlendirme Çalıştayı*. (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/meetingdocument/wcms_533055.pdf)

International Organization for Migration (IOM). (2020). *World Migration Report*. (https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf)

International Organization for Migration., & United Nations. (2000). World migration report. *Geneva: International Organization for Migration*.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

(worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/)

Kahveci, M. (2019). Misafirlikten İkinci Sınıf İşçiliğe: Türk ve Suriyeli İşçiler Arasında Ücret Ayrımcılığı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 97-118.

Kamarck, E., & Stenglein, C. (2019). How Many Undocumented Immigrants Are in the United States and Who Are They? *Brookings Policy 2020*.

Kancs, D. A., & Lecca, P. (2018). Long-term Social, Economic and Fiscal Effects of Immigration into the EU: The role of the integration policy. *The World Economy*, 41(10), 2599-2630.

Kavas, Ç., & Develi, A. (2020). Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Kayıt Dışı İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 4-23.

Kukathas, C., & Yanarışık, O. (2019). Göç ve Hürriyet. *Liberal Düşünce Dergisi*, (80), 7-13.

Lafsky, M. (2007). “The Case for Open Immigration: A Q&A with Philippe Legrain.” *Freakonomics*. (freakonomics.com/2007/10/17/the-case-for-open-immigration-a-qa-with-philippe-legrain/)

Lafsky, M. (2007). “The Case for Open Immigration: A Q&a with Philippe Legrain.” *Freakonomics*. (freakonomics.com/2007/10/17/the-case-for-open-immigration-a-qa-with-philippe-legrain/)

Legrain, P. (2008). “Open Borders Work, Part 1.” *The Future of Freedom Foundation*. (www.fff.org/explore-freedom/article/open-borders-work-part-1/)

Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2016). En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 49(2).

Mahia, R. (2019). Forum Euroméditerranéen des Instituts de Sciences Économiques, *The Long-Term Impact of Syrian Refugees on Turkish Economy (FEM43-05 Report)*, (https://www.femise.org/en/slideshow-en/the-long-term-impact-of-syrian-refugees-on-turkish-economy-fem43-05-report/)

Massey, D. (2005). Backfire at the Border: Why Enforcement without Legalization. *Trade Policy Analysis*, 29.

Mayda, A. M., Parsons, C., & Vézina, P. L. (2017). Refugee Resettlement: The Impact on Foreign Direct Investment. *US Department of State Office of the Chief Economist Working Paper 2017-06*.

McKenzie, D., Stillman, S., & Gibson, J. (2010). How Important is Selection? Experimental vs. Non-Experimental Measures of the Income Gains from Migration. *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 913-945.

Merkez Bankası. (2016). *Enflasyon raporu II*. (https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4f79fd39-89cd-44fa-a360-a55b703b30af/enf-nisan2016_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4f79fd39-89cd-44fa-a360-a55b703b30af-m3fBblQ)

Morgül, K., Savaşkan, O., ve Mutlu, B. (2021). *İstanbul’da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algı ve Tutumlar: Partizanlık, Yabancı Karşıtlığı, Tehdit Algıları ve Sosyal Temas*, TÜSES ve Heinrich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği, İstanbul.

Moser, P., Voena, A., & Waldinger, F. (2014). German Jewish Emigrés and US Invention. *American Economic Review*, 104(10), 3222-55.

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Nathan, S. (2012). "Excerpt from Principles of a Free Society". *Openborders.info*, (<https://openborders.info/wp-content/uploads/2012/12/Principles-of-a-Free-Society-Chapter-9.pdf>)

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, & Committee on Population. (2016). *The Integration of Immigrants into American Society*. National Academies Press.

Nowrasteh, A., & Powell, B. (2020). *Wretched Refuse?*. University of Cambridge ESOL Examinations.

Ogden MIT, T. N. (Ed.). (2016). *Experimental Conversations: Perspectives on Randomized Trials in Development Economics*. MIT Press.

Oğuz, F. Göksal, K. Oğuz, S. Şahin M. (2020). *Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı Birinci Faz Etki Analizi Çalışması*. ILO Publishing, Ankara.

Olgular Gerçekler. Nobel: Ankara; Erdoğan, M. M. (2014). Perceptions of Syrians in Turkey. *Insight Turkey*, 16(4), 65-75.

Orhan, O., & Gündoğar, S. S. (Eds.). (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ortega, F., & Peri, G. (2009). *The Causes and Effects of International Migrations: Evidence from OECD Countries 1980-2005* (No. w14833). National Bureau of Economic Research.

Ortega, F., Edwards, R. D., & Hsin, A. (2018). The Economic Effects of Providing Legal Status to DREAMers. *IZA Journal of Labor Policy*, 9(1), 1-28.

Özipek, B. B. (2018). Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak. *İstanbul: UTESAV-Uluslararası Teknoloji Ekonomi ve Sosyal Araştırma Vakfı*.

Özipek, B. B., Tanrıku, F. (2020). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Göç ve Suriyeli Sığınmacılar: Algılar, Olgular Gerçekler*. Nobel: Ankara.

Özkarlı, F. (2015). Mardin'de İnförmel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 175-192.

Öztürkler, H., & Göksel, T. (2015). Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme. *ORSAM Rapor*, (196).

Parsons, C., & Vézina, P. L. (2018). Migrant Networks and Trade: The Vietnamese Boat People as A Natural Experiment. *The Economic Journal*, 128(612), F210-F234.

Paserman, M. D. (2013). Do High-Skill Immigrants Raise Productivity? Evidence from Israeli Manufacturing Firms, 1990-1999. *IZA Journal of Migration*, 2(1), 1-31.

Peri, G. (2012). The Effect of Immigration on Productivity: Evidence from US States. *Review of Economics and Statistics*, 94(1), 348-358.

Peri, G. (2017). The Impact of Immigration on Wages of Unskilled Workers. *Cato Journal*, 37(3).

Peters, M. (2017). Refugees and Local Agglomeration: Evidence from Germany's Post-war Population Expulsions. *Unpublished manuscript*.

Powell, B. (2010). An Economic Case for Immigration. *The Library*. (<https://www.econlib.org/library/Columns/y2010/Powellimmigration.html>)

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Pradhan, G., Upadhyay, M., & Upadhyaya, K. (2008). Remittances and Economic Growth in Developing Countries. *The European Journal of Development Research*, 20(3), 497-506.

Pritchett, L. (2006). *Let Their People Come: Breaking the Gridlock on Global Labor Mobility*. Brookings Institution Press..

Pritzker P. (2014). Announcing President Obama's New Ambassadors for Global Entrepreneurship. *Obama White House Archives* (<https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2014/04/10/announcing-president-obama-s-new-ambassadors-global-entrepreneurship>)

Quibria, M. G. (1993). International migration, Increasing returns, and Real Wages. *Canadian Journal of Economics*, 457-468.

Robinson, J. A., & Acemoglu, D. (2012). *Why Nations Fail: The origins of Power, Prosperity and Poverty*. London: Profile.

Sachar, H. M. (1993). *A History of the Jews in America*. Vintage.

Sahin, M. (2018). İşverenler Perspektifinden Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Temel Belirleyicileri: Bir Anketten Sonuçlar. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2055-2071.

Salcı, T. Kurtaran, G. (2016). Yaşlı Avrupa Sığınmacıların Potansiyelini Gözardı Ediyor. *Anadolu Ajansı*, (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/yasli-avrupa-siginmacilarin-potansiyelini-gozardi-ediyor/575437>)

Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Saxenian A. (2000). *Silicon Valley's New Immigrant Entrepreneurs*. La Jolla, California: University of California-San Diego.

Siddique, A., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2012). Remittances and Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh, India and Sri Lanka. *Journal of Development Studies*, 48(8), 1045-1062.

Simon, J.L.(1984). Immigrants, Taxes, and Welfare in the United States. *Population and Development Review*, 55-69.

Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 312-320.

Somin, I. (2020). *Free to Move: Foot Voting, Migration, And Political Freedom*. Oxford University Press, USA.

Sosyal Güvenlik Kurumu. *Kayıt dışı İstihdam Oranları*. (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari)

Standard and Poor's Press Release: (<http://www.commoditiescontrol.com/commodity-market/dowjonescommoditiesnews/press-release-samppgr-syrian-refugee-influx-spurs-turkeyaposs-economic-growth-20160509DN002508.html>)

Tabarrok, A, T. (2006). "Why Ruin the World's Best Anti-Poverty Program?" *The Independent Institute*, (www.independent.org/news/article.asp?id=1737)

Tabarrok, A. (2000). Economic and Moral Factors in favor of Open Immigration. *The Independent Institute*. (<https://www.independent.org/issues/article.asp?id=486>)

Tabarrok, A. (2006). "Why Ruin the World's Best Anti-Poverty Program?" *The*

Independent Institute. (www.independent.org/news/article.asp?id=1737)

Tabarrok, A.T. age. ; Vedder, R., Gallaway, L., & Moore, S. (2000). The Immigration Problem: Then and Now. *The Independent Review*, 4(3), 347-364.

Tan, P. L., & Gibson, J. (2013). Impact of Foreign Maids on Female Labor Force Participation in Malaysia. *Asian Economic Journal*, 27(2), 163-183.

Tanrıkulu, F. (2020). The Political Economy of Migration and Integration: Effects of Immigrants on the Economy in Turkey. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1-14.

Taşgın, A. Görgülü., B. B. Özipek., B. Bahadır., İ. Bahadır., & V. Coşkun. (2016). *Avrupa'da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler: Alevilik/Sünnilik Temelinde Kimlik, Aidiyet, Sosyal Hayat, Siyaset.* PODEM Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları, İstanbul.

TEPAV. (2019). *Yabancı Sermayeli Şirketler Bülteni.* (https://www.tepav.org.tr/upload/files/1568701014-5.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Temmuz_2019.pdf)

The World Bank. (2016). Global Monitoring Report 2015/2016: Development Goals in an Era of Demographic Change. *Washington: World Bank.*

The World Bank. GDP Per Capita-Turkey. (https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAPCD?locations=TR)

TÜİK. (2020). İşgücü İstatistikleri 2019. (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-İstatistikleri-2019-33784#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202019%20y%C4%B1l%20B1nda%20bir%20%C3%B6nceki,%53%20C0%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=15%2D64%20ya%C5%9F%20grubunda%20i%C5%9Fsizlik%20oran%C4%B1%20bir%20%C3%B6nceki%20y%C4%B1la%20g%C3%B6re,art%C4%B1%C5%9Fla%20%16%2C1%20oldu.)

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu. (2018). *Göç ve Uyum Raporu.* Ankara. (https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/resources_goc_ve_uyum_raporu.pdf)

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2019). *Yabancıların Çalışma İzinleri.* (https://www.csgeb.gov.tr/media/63117/yabanciizin2019.pdf)

Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. *Geçici Koruma.* (https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638)

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. (2019). *Yabancı Sermayeli Şirketler Bülteni Suriye Sermayeli Şirketler.*(https://www.tepav.org.tr/upload/files/15687010145.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Temmuz_2019.pdf)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Tüketici Fiyat Endeksi Ağustos 2021.* (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Agustos-2021-37386)

TÜSİAD. (2021). 2021 Türkiye Ekonomisi. *TÜSİAD Yayınları.* (https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10746-turkiye-ekonomisi-2021)

UN DESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs). (2015). *International Migrant Stock 2015.* (https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationStock2019_TenKeyFindings.pdf)

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

UNDP. (2018). *3RP Livelihoods and Employment Data Analysis*. (http://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/library/syria_programme/3rp-gecim-kaynaklar-ve-stihdam-verileri-analizi-raporu.html)

Witte, G., & Beck, L. (2019). Angela Merkel Welcomed Refugees to Germany. They're Starting to Help the Economy. *The Washington Post*. (https://www.washingtonpost.com/world/europe/angela-merkel-welcomed-refugees-to-germany-theyre-starting-to-help-the-economy/2019/05/03/4bafa36e-6b60-11e9-bbe7-1c798fb80536_story.html?utm_term=.1136675a886f)

World Bank Group. (2015). *Competitive Cities for Jobs and Growth: What, Who, and How*. World Bank. (<https://olc.worldbank.org/system/files/Competitive-Cities-for-Jobs-and-Growth.pdf>)

World Bank. (2018). *Moving for Prosperity: Global Migration and Labor Markets*. The World Bank.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). *T.C. Resmî Gazete*, (28615,11 Nisan 2013)

Yaylaher, D. (2018). *Amerika İnceleme-Gözlem-Yorum*, İstanbul: İstek Yayınları.

Yıldız, T., & Yıldız, İ. (2017). Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdama Etkileri ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye'ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 30-46.

Yılmaz, H. (2015). *Gaziantep'te Kayıt Dışı İstihdam: Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURİYELİ
GİRİŞİMCİLER

EKLER

Tablo 9: Normalize

R	c1	c2	c3	c4	c5	c6	c7	c8	c9	c10																				
a1	0.22	0.31	0.38	0.23	0.33	0.39	0.16	0.26	0.36	0.15	0.25	0.36	0.20	0.30	0.38	0.20	0.29	0.38	0.25	0.33	0.40	0.16	0.28	0.40	0.20	0.31	0.41	0.19	0.31	0.42
a2	0.20	0.28	0.37	0.24	0.32	0.38	0.22	0.32	0.42	0.17	0.28	0.38	0.24	0.32	0.39	0.26	0.37	0.46	0.26	0.33	0.38	0.22	0.32	0.43	0.31	0.41	0.47	0.18	0.27	0.37
a3	0.25	0.33	0.39	0.26	0.34	0.40	0.14	0.26	0.38	0.21	0.33	0.44	0.24	0.32	0.39	0.10	0.21	0.32	0.23	0.31	0.38	0.07	0.17	0.32	0.25	0.36	0.44	0.15	0.27	0.39
a4	0.30	0.37	0.42	0.26	0.34	0.40	0.16	0.26	0.36	0.19	0.31	0.41	0.26	0.35	0.41	0.20	0.29	0.38	0.25	0.33	0.40	0.05	0.14	0.29	0.25	0.36	0.44	0.09	0.21	0.33
a5	0.22	0.32	0.39	0.19	0.29	0.36	0.24	0.35	0.45	0.13	0.24	0.37	0.16	0.25	0.33	0.17	0.26	0.36	0.23	0.31	0.37	0.16	0.29	0.42	0.10	0.20	0.31	0.26	0.35	0.45
a6	0.15	0.25	0.33	0.21	0.30	0.37	0.10	0.20	0.33	0.13	0.24	0.37	0.23	0.32	0.40	0.18	0.30	0.39	0.18	0.27	0.34	0.07	0.21	0.35	0.05	0.15	0.25	0.15	0.26	0.37
a7	0.20	0.28	0.37	0.22	0.30	0.35	0.10	0.20	0.33	0.09	0.19	0.31	0.15	0.24	0.34	0.14	0.24	0.35	0.20	0.29	0.37	0.14	0.29	0.41	0.05	0.15	0.25	0.12	0.21	0.31

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SÜRİYELİ
GİRİŞİMCİLER

İSTANBUL
EKONOMİSİNDE
SURIYELİ
GİRİŞİMCİLER

Tablo 10: Ağırlıklandırılmış Normalize

N	c1		c2		c3		c4		c5		c6		c7		c8		c9		c10		
a1	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.04	0.02	0.03	0.04	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01
a2	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.03	0.04	0.05	0.01
a3	0.02	0.03	0.04	0.03	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.03	0.04	0.01	0.03	0.04	0.04	0.01
a4	0.03	0.04	0.04	0.03	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.03	0.03	0.04	0.02	0.03	0.01	0.03	0.04	0.03	0.04	0.04	0.01
a5	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.04	0.02	0.03	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.03	0.04
a6	0.02	0.02	0.03	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.03	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.03	0.04	0.01	0.02	0.03	0.04	0.01
a7	0.02	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.03	0.02	0.03	0.01	0.02	0.03	0.01	0.03	0.04	0.02	0.03	0.04	0.01

İSTANBUL EKONOMİSİNDE SURİYELİ GİRİŞİMCİLER

İstanbul'daki Suriyeli girişimciler üretim, yatırım, ihracat ve ithalat gerçekleştirdiklerinden dolayı gelir ve istihdam sağlayan iktisadî özneler olarak kent ve ülke ekonomisine de çok boyutlu katkılar yaptıkları görülüyor.

Kurdukları şirketler ve iktisadi üretkenlikleriyle, başarı ve başarısızlık öyküleriyle, üstesinden gelmeye çalıştıkları engeller ve sorunlarla, direnme güçleri ve yaşam enerjileriyle ekonomik hayatın dinamik bir parçasını oluşturuyorlar.

Suriyeli girişimcilerin İstanbul ekonomisindeki yerini konu alan bu çalışma, girişimcilerin ekonomik faaliyetlerini güçleştiren ve kapasitelerini kısıtlayan mevzuat hükümleriyle birlikte kural ve uygulamalara dikkat çekerek mahrum kalınan iktisadi potansiyelden yararlanmak için bu alanda yapılması gerekenlere ilişkin somut önerilere yer veriyor.